

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO-TV VE SİNEMA ANABİLİM DALI

TÜRK SİNEMASINDA DESTAN FİLMLERİ VE
BİR UYGULAMA ÖRNEĞİ OLARAK
"KÖROĞLU" FİLMİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
SEÇKİN ÖZMEN
96/25011017

DANIŞMAN
DOÇ.DR. SİMTEN GÜNDEŞ

İSTANBUL
1998

ÖNSÖZ

“TÜRK SİNEMASINDA DESTAN” adlı tez çalışmamda bana yol gösteren, yardımlarını esirgemeyen ve uygun çalışma ortamı hazırlayan Sayın Hocam Doç Dr. Simten GÜNDEŞ’e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Ayrıca çalışmamda desteklerini esirgemeyen Sayın Yrd. Doç. Dr. Nebahat Akgün Çomak’a da teşekkür ederim.

Saygılarımla,

Seçkin ÖZMEN

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı Geçen Eser
çev.	: Çeviren
C.	: Cilt
S.	: Sayı
s.	: sayfa

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
KISALTMALAR	2
İÇİNDEKİLER	3
GİRİŞ	5

BİRİNCİ BÖLÜM

I. GENEL OLARAK DESTAN KAVRAMI

A. Destanın Doğuşu ve Gelişimi	8
1. Tanımı	8
2. Destan, Efsane, Masal Farkları ve Özellikleri	11
3. Destanların Doğuşu ve Kökenleri	24
B. Uygarlıklara Göre Destan	28
1. Eski Yunan, Roma, Avrupa, Asya Destanları	28
2. Türk Destanları	43

II. DESTANIN SANATI VE YAZINI ETKİLEME BİÇİMLER

A. Sanat ve Edebiyatla Destanın İlişkisi	61
1. Destanların Edebiyat ve Güzel Sanatlara Yansıması	61
B. Yazında “Köroğlu” Destanının Yeri	65
1. Köroğlu’nun Kimliği	65

2. Köroğlu'nun Konusu	68
3.Köroğlu'nda Destansı Motifler (Nesne ve Kavramlar)	75

İKİNCİ BÖLÜM

I. DİĞER SANATLARDAN FARKLI OLARAK SİNEMADA DESTANIN YERİ	
A. Destan Filmlerinin Özellikleri	79
B. Dünya Sinemasında Destanın Yeri ve Kullanımı	83
C.Türk Sinemasında Destanın Yeri ve Kullanımı	86
II. TÜRK SİNEMASINDA DESTANA BİR UYGULAMA ÖRNEĞİ OLARAK “KÖROĞLU” FİLMİ	
A. Köroğlu Filminde Karakterler	88
B. Köroğlu Filminin Olay Örgüsü	89
C. Köroğlu Filminde Toplumsal /Fiziksel Uzam	92
D. Köroğlu Filminin İçerik Analizi Yöntemiyle Söylemi	93
E. Köroğlu Filminin Kurduğu Dünyaya Bakışı	99

SONUÇ	101
KAYNAKÇA	105

GİRİŞ

İnsanoğlu, geçmişten geleceğe değin süreçte insanoğlunun söyleminde oluşa gelen destanlara, efsanelere, aşk hikayelerine, masallara, atasözlerine, mitlere, tekerlemelere, fıkralara, bilmecelere arkasını yaslayarak toplumsal sınıflar arası çatışmaları yumuşatmıştır. Böylece de oluşa gelen söylemler ya da kavramlar insanların sosyal çevrelerini, sınıflarını, toplumsal cinsiyet konumlarını, eğlencelerini, geleneklerini ve göreneklerini, dinlerini, etik ve estetik kavramlarını şekillendirmiştir.

İnsanoğlu bu anlatılarını, yine bir anlatı biçimi olan sinemayla örtüştürmektedir. Sinemada, belli bir sınıflandırmaya giren filmler, aralarında türlere ayrıldı. Sinemada bir dönem konularını destanlardan alan filmler yapıldı. Gerek Türk gerekse dünya sinemasında bunların örneklerine rastlamaktayız. Destan filmleri, sinemada belli bir tür oluşturamamıştır.

Çalışmamızın ilk bölümünde genel olarak destan kavramını ve sanata destanın yansımasını ele alarak, “Destan” kavramını açıklarken çeşitli edebiyatçı ve sözlükçelerden yola çıkarak destanın ne olduğunu anlatmaya çalışacağız. Tanımı oturtuktan sonra destana yakın kavramlar olan ve çoğunlukla aynı kabul efsane ve masal tanımlarına giderek, destan tanımından farklı ve benzer özelliklerini irdedeleyeceğiz. Destanların kökenine inerek hangi şartlarda, nasıl oluştuklarını ortaya koyarak, ilk destanlardan

Eski Yunan, Roma, Avrupa ve Asya destanlarına kadar en bilinen destanları inceledik. İlk bölümün, destan kavramı kısmında son olarak Türk destanlarını incelemeye alacağız. Burada;

- Şu Destanı
- Alp Er Tunga Destanı
- Ergenekon Destanı
- Bozkurt Destanı
- Türeyiş Destanı
- Göç Destanı

görülmektedir.

Birinci bölümün, ikinci kısmında destanların edebiyat ve güzel sanatlara olan etkilerinden ve destanların, ilham vererek oluşmasına katkıda bulundukları eserlerden bahsedeceğiz..

İkinci bölümün ilk kısmında bir uygulama örneği olarak aldığımız Köroğlu Destanı'nın yazındaki yerini irdelemeye çalışacağız. İlk olarak kimliği hakkında değişik görüşler bulunan Köroğlu'nun, kimliğini belirleyip, ardından Köroğlu Destanı hakkında en kapsamlı araştırma yapan Pertev Naili Boratav'ın Chodzko'dan aldığı destan metnini esas alacağız. Bu bölümün sonunda metindeki destani motiflerden (“at”, “kılıç”, “su”) söz edeceğiz. Destandaki bu motiflerin anlamını irdeleyeceğiz. Örneğin; at motifinde Türk kültüründe rastlanan özellikler arasında beyaz olması, uçar gibi koşması, çevik olması, sahibinin hislerini algılamasıdır. (Köroğlu'ndan başka hiç kimseyi üzerine bindirmemesi)

Tezimizin ikinci bölümünün ikinci kısmında araştırmamızın temelini oluşturan sinemada destan, konusunu bir uygulama örneği olarak aynı adlı yapıtından uyarlanan Köroğlu filmi inceleme alanına alınacaktır. Burada birincil olarak filmin görsel olay örgüsü anlatılacaktır. İkincil olarak, filmdeki karakterler (Köroğlu, Bolu Beyi, Koca Yusuf “Köroğlu’nun Babası”, Hüsn-ü Bala) konumları doğrultusunda tek tek incelemeye gidilecektir. Filmin geçtiği dönemin siyasal koşullarına göre yarattığı egemen güç belirlenip, film kurduğu dünyaya nasıl baktığı irdelenecektir. Bu bağlamda Köroğlu ve Bolu Beyi’nin göstergebilimsel yaklaşımla diğer bir söyleyişle içerik analizi yöntemiyle filmin söylemi karşıtlıklar ilkesine oturtulacaktır. Film, yazınsal söylemle, görsel söylemin nerelerde ve nasıl örtüşüp örtüşmediği üzerinde duracağız. Burada daha çok Köroğlu ve Bolu Beyi üzerinde durulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. GENEL OLARAK DESTAN KAVRAMI

A. DESTANIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

1. Tanımı

Destanlar, ilk çağlardan günümüze değin anlatısal olarak sunulan kahramanlık öyküleridir. Eski çağlardan başlayan ve günümüze kadar gelen destanlar en eski edebiyat türlerinden biridir. Destan kelimesi, dilimize Farsça'dan geçmiştir. Kelimenin aslı “dastan” dır.¹ Batı dillerindeki karşılığının kökeni Latince “epos”² sözcüğüne dayanmaktadır. Ayrıca, “Destan kelimesinin batı dillerindeki karşılığı olarak da “legend”, “epope” kelimeleri gösterilmiştir. Türkçe’de efsane anlamında kullanılan “legende”, Latince “legenda”dan gelmektedir. “Legende” kelimesine karşılık olarak da “geleneksel halk hikayesi, fabl, mit, masal, tarih” gibi anlamlar verilmiştir.”³ “Türk edebiyatının çeşitli dönemlerinde destan sözcüğü birbirinden az çok farklılıklar gösteren anlatı türleri için kullanılmıştır. Yunanca “epos” kavramının kapsadığı yapıtlara Yakutlar⁴ “olongho” (yiğitlik şiirleri,

¹ Ahmet Şükrü Esen, Anadolu Destanları, Kültür Bakanlığı Yayınları/1305, Acar Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 1991, s. 3.

² Latin Dictionary, “epos”, Collins, London and Glasgow, 1957, s. 119.

³ Ahmet Şükrü Esen, a.g. e., s. 3.

⁴ Kuzeydoğu Sibirya’da yaşayan bir Türk topluluğu. (Orhan Hançerlioğlu, Türk Dili Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 520.)

yiğitlerin yaşam öyküleri), Kırgızlar “comok” (yiğit destanı), Müslüman Türkler ise destan adını vermişlerdir.”⁵

Destanın çeşitli sözlükçe, ansiklopedi ve yazarlara göre değişik tanımlamaları yapılmaktadır. Şöyle ki; Ana Britannica’da destan kavramına , “Kahramanların olağanüstü eylemlerini coşkulu, törensel bir üslupla anlatan ve genellikle birkaç bölümden oluşan uzun manzum yapıt.”⁶ olarak yer verilmiştir. Meydan Larousse da ise; “Olağanüstü ve şaşırtıcı kahramanlık olaylar dizisi”⁷ olarak tanımlanmaktadır. Destan bir başka tanımlamada da “Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epope...”⁸ olarak ele alınır. Ansiklopedi ve sözlük tanımlamalarından edebiyatçıların tanımlamalarına geçecek olursak Atilla Özkırımlı destanı, “Eski çağların kahramanlık öykülerini, ulusların, tanrıların, yiğitlerin savaşlarını başlarından geçen olayları, toplumun ortak gücüyle beslenerek dile getiren büyük manzum yapıtlar...”⁹ olarak tanımlarken, Nihat Sami Banarlı’ya göre destan, “...milletlerin din, fazilet ve milli kahramanlık maceralarının manzum hikayeleridir.”¹⁰ Ahmet Şükrü Esen’e göre de, “Gerçek ve olağanüstülüklerin karışık olduğu uzun şiir, amacı büyük tarihsel olayları ve kahramanlıkları anlatmak olan anlatı, hikaye”¹¹ anlamlarına ilişkin anlatısı ile, L. Sami Akalın’ın destan tanımlamasına geçmek istersek; “...ulusun hangi soydan soptan geldiğini, dünyanın ve insanoğlunun nasıl yaratıldığını, mitolojik bir yolla anlatmakla

⁵ Ana Britannica, “destan”, Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünleri Pazarlama, C. 7, İstanbul, 1992, ss. 187- 189.

⁶ Ana Britannica, a.g. e. , ss. 187-189.

⁷ Meydan Larousse, “destan”, C. 3, İstanbul, 1970, ss. 599-601.

⁸ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1992, s. 363.

⁹ Atilla Özkırımlı, “Destan”, Açıklamalı Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Altın Kitaplar, İstanbul, 1991.

¹⁰ Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 1-39.

¹¹ Ahmet Şükrü Esen, a.g. e., s. 3.

işe başlar.”¹² der, yine bir başka yapıtta destan şu tümcelerle tanımlanır; “Destan, ulusların oluşum dönemlerindeki çok eski olayları yansıtan destan, ilkel bir tarih ya da tarihsel ipuçları taşıyan ilkel bir roman sayılabilir.”¹³ Pertev Naili Boratav ise “destan” konusunun birincil anlamda “epos” anlamına geldiğini aşıkların destanlarıyla ise ancak çok uzaktan ilgisi olduğunu belirtirken, ikincil anlam olarak destanın başlıca en önemli özelliğinin ya da niteliğinin, “uzun soluklu bir anlatı”¹⁴ olduğunu vurgulamaktadır. Boratav destanı, “... ulusların yazı öncesi çağlarında oluşmuş gelişmiş yapıtlardır. O çağlarda, hem yaradılış ve dönüşümlere, tanrılara ve çeşitli olağanüstü varlıklara, hem de toplumun geçmişine değin bilgileri destanlar verirlerdi.”¹⁵ diyerek tanımlar, bir başka deyişle “Ulusun geçmişindeki önemli olaylar, büyük önderlerin dışta ve içte, toplumun düşmanları ile savaşları, toplumu daha rahat bir yaşama ulaştırma çabaları...”¹⁶ şeklinde belirtmektedir. Voltaire¹⁷, epopeyi, “kahramanca maceraların manzum hikayesi diye tarif eder.”¹⁸ Bu verdiğimiz tanımlamalardan yola çıkarak, destanları; ulusların yazı öncesi çağlarında dünyanın ve insanoğlunun yaratılışını, ulusların oluşumlarını ve oluşumları sırasında başlarından geçen büyük savaşlar, göçle, istilalar gibi olayları ve bu olaylardaki kahramanlıkları dile getirerek, gerçekte düş gücünün birleştiği uzun manzum eserler olarak tanımlayabiliriz.

¹² L. Sami Akalın, Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1980, ss. 66-68.

¹³ Nijat Özön, 100 Soruda Sinema Sanatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990, ss. 133-135.

¹⁴ Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 35.

¹⁵ Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 36.

¹⁶ Pertev Naili Boratav, a.g. e., s. 36.

¹⁷ Fransız Düşünürü, Fransız aydınlanmasının liderlerinden sayılır. İlerici bir yapısı, olağanüstü bir zekası vardı.

Fransız dilini “Voltaire’nin Dili” dedirtecek kadar iyi kullanıyordu. Ünlü eseri, Felsefe Sözlüğü dilimize çevrilmiştir.(Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Sözlüğü, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, ss. 374-377.

¹⁸ Ali Canip, Epope (Epopée),Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.

2. DESTAN, EFSANE, MASAL FARKLARI VE ÖZELLİKLERİ

“İlkin söz vardı”. Platon¹⁹, bunu duysa, “söz mü hangi söz” derdi. Çünkü eski Yunan dilinde bu kavramı vermek için üç sözcük vardır: Biri “mythos”, diğeri “epos”, ve sonuncusu “logos”. “Mythos (mit ya da mitos) söylenen duyulan sözdür, masal, öykü, efsane anlamına gelir.”²⁰ Mythosa güvenilmez, çünkü her insan duyduğunu bir başkasına aktarırken kendine göre yorumlayarak, abartılar katarak, hatta yalanlarla süsleyerek anlatılar. “Ozanın sözünü tanımlayan epos böylece şiir, destan, ezgi, anlamına gelmiş ve o gün bugün epik epope diye batılı dillerin hepsinde yerini almıştır.”²¹ Bir de logos vardı. Onun sözcülüğünü başta Herakleitos²² olmak üzere Ionya düşünürleri yani doğa bilginleri yapmıştır. “Onlara göre logos gerçeğin insan sözüyle dile gelmesidir.”²³

Anlatı genellikle kurmaca ya da gerçek olay(lar)ın öykülenmesini dile getirmektedir.²⁴ Mitler, efsaneler, destanlar gerçek olduğuna inanılan olayları anlatırken, masallar kurmaca ya da kurmaca olarak kabul edilen olayları anlatır. Kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze gelen anlatılar olan masallar, efsaneler ve destanlar, çok kimse tarafından aynı kavramlar olarak

¹⁹ (İ.Ö. 427-347) Yunan düşünürü, Nesnel düşünceliğin kurucusudur. Sokrates’in öğrencisiydi. Bu nedenle yapıtlarındaki özün Sokratesçi yapıda olduğu bellidir. Felsefenin iki temel akımından biri olan düşüncelik üstündeki büyük etkisinden dolayı önemlidir. (O. Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, ss. 147-150.)

²⁰ Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 5.

²¹ Azra Erhat, a. g. e., s. 5.

²² (540-480) Yunan düşünürü, Yunan felsefesinin, özellikle de deneydışı tüm felsefenin en büyük düşünürüdür. (O. Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, ss. 232-234.)

²³ Azra Erhat, a. g. e., s. 5.

²⁴ Erol Mutlu, İletişim Sözlüğü, Ark Yayınevi, Ankara, 1994, s. 12.

algılanır. Bu kavramların kökenlerini oluşturan kelimelere bakarsak bu üç kavramında anlam olarak iç içe geçmiş hatta aynı kavramlar olduğunu, söylememiz pek yanlış olmaz. Çalışmamızın başında verdiğimiz “destan” kelimesinin batı dillerindeki karşılığının “legend” ya da “epope” kelimeleri olması, “legende” kelimesinin Türkçe karşılığının da “geleneksel halk hikayesi, mit, masal” gibi kelimelerle karşılık bulması bizim bu kanıya varmamıza sebep olur. Bu üç kavramda birbirine çok yakın olmasına, benzer yanlarının çokluğuna rağmen birbirinden ayrılan yönleri de sahiptir. Bu nedenle de edebiyatta ayrı ayrı sınıflandırılmışlardır.

Sözlü geleneğin ürünleri olan masallar, efsaneler, destanlar daha sonradan yazıya geçirilmişlerdir. Sözlü yazınlar olan masal, efsane ve destan sadece ilkel toplumların değil, Batı ve Doğu toplumlarının da ortak özelliğidir. “Yazı’nın yaygın olmadığı dönemlerde, her yazın, sözlü olarak yaşamıştır. Gerek büyük uygarlıkların kutsal metinleri, gerekse ileride ulusal yazınların belli başlı ürünlerini oluşturacak destan şiirler korunmuş ve yüzyıllar boyunca ağızdan ağıza dolaşmışlardır...bütün bu metinler, belli bir dönemde yazıya geçirilmişler ve sözlü olarak anlatılmaları sürerken aynı zamanda yazı yoluyla da dolaşıma girmişlerdir.”²⁵ Bütün toplumlarda kültür gelenekleri korunur ve sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılır. Söylenmiş olan ve toplumun ortak bilincinde kalan her şey sözlü yazına bağlanır. Bu yazınların her biri kendilerine özgü biçim de bir öyküyü anlatırlar.

Ahmet Köklügiller, masalı tarif ederken, “Yaşanılması mümkün olmayan gerçek dışı olayları anlatan yazı.”²⁶ tümcesini kullanmıştır. Pertev

²⁵ Mircea Eliade, “Sözlü Yazın” (Çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat), Kuram, Kitap 6, Eylül 1994, s. 67-78.

²⁶ Ahmet Köklügiller, Türkçe Edebiyat Sözlüğü, Hür Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 84.

Naili Boratav'a göre masal; "...nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamiyle hayal ürünü, gerçeğe ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatı diye tanımlanır."²⁷ Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'nde masal; "Genellikle halkın yarattığı, ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa sürüp gelen çoğunlukla insanların veya tanrıların başından geçen olağan dışı olayları anlatan hikaye."²⁸ olarak tanımlanmıştır. Yine bir başka tanıma bakacak olursak masal; "Genellikle yaratıcısı bilinmeyen ve ağızdan ağıza sürüp gelen, olağanüstü, düş ürünü olaylarla örülü anlatı türü diye anlatılır."²⁹ Halk masalının halkbilim uzmanları, anlatı çözümlemesiyle ilgilenen araştırmacılar ve göstergebilimciler tarafından yapılan tanımına göre: "Kurmaca(hayal ürünü) olayları ya da kurmaca diye kabul edilen olayları nesir (düzyazı) biçiminde dile getiren kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan, toplumsal işlevi de eğlendirmek olan anlatı."³⁰

Kim tarafından uydurulduğu belli olmayan, ağızdan ağıza geçerek günümüze gelen ve halkın ortak malı olan masallar, atalarımızın gelenek ve göreneklerini, olaylar karşısındaki tavır ve düşüncelerini sergiler. Masallarda anlatılan olaylar, genellikle olağanüstü olmakla beraber zaman zaman olağan olaylara da yer verilir.

Masallar, Milletlerarası Masal Katalogunda; hayvan masalları, asıl masallar, güldürücü hikayeler ve nükteli fıkralar, zincirlemeli masallar olarak dört çeşide ayrılmıştır. Masal dediğimiz zaman ilk akla gelen anlatı

²⁷ Pertev Naili Boratav, a. g. e., s. 75.

²⁸ Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Milliyet Tesisleri, İstanbul, 1992, s. 992.

²⁹ Atilla Özkinmı, "masal", Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, Cem Yayınevi, C.3, ss. 814-815.

çeşidi “asıl masallar” olarak adlandırılmıştır. Bunlar “olağanüstü ve gerçek masallar olarak ikiye ayrılır. Olağanüstü masalların kişileri insanlarla beraber periler, cinler, ejderhalar, zümrüdüanka kuşları...gibi doğa-üstü varlıklardır. Gerçekçi masallarda da bu kişilere rastlarız ama gerçekçi masallarda temelde halk arasından seçilmiş tiplerin serüvenlerine yer verilir. Olağanüstü masallar hayal ürünü olmakla birlikte, bazı masallarda hayal ürünü ve uydurma olmalarına karşın olağanüstü değildirler. “Masal, olağanüstü çeşidinde de, gerçekçi çeşidinde de, anlattığı olayların gerçeğe uyarlık derecesi ne olursa olsun, onların hayal yaratması oldukları izlenimi veren bir anlatı türüdür. Masalı efsaneden, hikayeden, destandan ayıran niteliklerin başında bu gelir.”³¹

Fransızcadaki “legende” kelimesi efsanenin karşılığını verir. Farsça kökenli bir sözcük olan efsane, “zamanla olağanüstü nitelik ve çözümlere bağlanan düş gücüyle beslenerek ortak bir inanç değerine dönüşen öyküleri belirtir.”³² Seyit Kemal Karaalioğlu, “Tabiat olaylarının akıldışı ve olağanüstü açıklamalarla anlatılan şekline...”³³ efsane adını vermiştir. Burdan bir başka efsane tanımına geçerse, “Olağanüstü varlıkları ve olayları konu edinen ya da bir tarihsel olayı gerçekten olduğu gibi değil de gerçekten uzaklaşarak öyküleyen anlatı türü”³⁴ olarak tanımlanır. Efsaneyi bir de, “Bir destan parçası karmaşık ve uzun soluklu anlatı bütününden kopup kendine özgü üslup niteliklerini, sanatlık süslemeleri yitirince, sadece olağanüstü yönleriyle bir kişiyi, ya da bir olayı bildirme göreviyle

³⁰ Mehmet Rifat, “Masallara Yaklaşım Biçimleri”, Kuram, Kitap 6, Eylül 1994, ss.

³¹ Pertev Naili Boratav, a. g. e., s. 75.

³² Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, “Efsane”, Görsel Yayınlar, C.5, 1984, s. 2856.

³³ Seyit Kemal Karaalioğlu, Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü, İnkılap ve AKA Kitabevleri, İstanbul, 1983, s. 223.

³⁴ Atilla Özkırnımlı, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, C.2, Cem Yayınevi, ss. 424-426.

sınırlanınca efsane olur.”³⁵ sözleriyle de tanımlayabiliriz. Bu tanımда aynı zamanda efsanenin destandan ayrılan yönünü de görüyoruz. Meydan Larousse , efsaneye “Halkın gözünde veya nakledenin hayal gücünde biçim değiştirerek olağanüstü niteliklerle donatılarak anlatılan hikaye”³⁶ diye bir tanımlama getirir. Ana Britannica’da ise “belli bir kişiyle ya da yerle ilgili olarak kuşaktan kuşağa aktarılan öykü ya da öyküler bütünü” olarak tanımlanmıştır. Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde ise, “Eski çağlardan beri söylene gelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikaye, söylence”³⁷ olarak tanımlanır. Yine efsane ile aynı anlama gelen mitos ya da kısaltılmış olarak mit tanımında, “eskiçağda tanrılar ve tanrılaştırılmış kahramanlar hakkında halkın hayalinde bir inanç halinde yaşıyan efsane.”³⁸ olarak verilmiştir. Tarih öncesine dayanan efsaneleri yani mitleri inceleyen bilim dalına da mitoloji denir. Mitler, gerçek öyküler olarak kabul edilirler, her yerde ve her zaman anlatılmazlar, ancak geceleri, kutsal bir gün ya da dini törenler gibi kutsal bir zaman süresinde anlatılırlar. Mitler, gerçek öyküler ve gerçek olmayan öykülerden olmak üzere iki gruptan meydana gelir. Ancak gerçek olmayan öyküler mit olarak kabul edilmezler çünkü kozmogoni gibi gerçek olayları anlatmazlar. Gerçek öyküler, kozmogoni³⁹ mitlerini yani evrenin ve dünyanın nasıl yaratıldıklarına dair konuları öyküler.

Efsaneler, insan topluluklarının yaşadığı yerler, ünlü büyük yapılar (kilise, cami, köprü gibi), milletler, hükümdarlar, büyük felaketler, savaşlar,

³⁵ Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 98.

³⁶ Meydan Larousse, “Efsane”, C. 3., İstanbul, 1970, ss. 88-89.

³⁷ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Milliyet Tesisleri, C. 1, İstanbul, 1992, s. 433.

³⁸ Seyit Kemal Karaalioğlu, Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü, İnkılap ve AKA Kitabevleri, İstanbul, 1983, s. 505.

³⁹ Mitoloji biliminin insanın nasıl oluştuğunu inceleyen koludur. (Atilla Özkırımlı, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, Cem Yayınevi, C. 3, ss. 856-857)

fetihler, tarihi kişiliklerin savaştıkları olağanüstü güçlü yaratıklar, tarihi öneme haiz olaylar ve kişilikler üzerine anlatılardır.

Efsanenin başlıca özelliği inanış konusu olmasıdır. Efsanede geçen olaylar gerçek olarak kabul edilir. Bu özelliğiyle masaldan ayrılır, destana yaklaşır. Masal ve destanla efsanenin ortak nitelikleri, olağanüstü olaylara ve olağanüstü güçlere sahip kişilere yer vermesidir. Efsanede olağanüstü olma özelliği masal ve destana göre önce gelir. Ancak hiç bir olağanüstü yanı bulunmayan efsanelere de rastlanır, masal ve destanda olduğu gibi. Destanda olağan ve olağanüstü ya da doğa ve doğaüstü arasında katı ve geçilmez sınırlar yoktur. Kişiler, olaylar hep gerçek yaşamdaki boyutlarından daha büyük, daha zengindir. Ancak bu “gerçek dışılık” ifadesi vermez. Kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış biçimleri olmayan düz konuşma dili yani nesir olarak anlatılan kısa bir anlatı olan efsane, kısa olması ve nesirle anlatılmış olması masal benzeyen bir yönüdür, ancak efsanelerin her zaman olmasa bile acıklı bitmesi, buna karşılık masalın her zaman sonunun tatlıya bağlanan bir anlatı türü olması onu efsaneden ayıran bir yönüdür. Efsanelerin destandan ayrılan bir yönüde sanatlı bir anlatıma sahip olmayışlarıdır.

Masallarda da anlatı hızlı, kısa ve yoğundur. Masallarda efsaneler gibi nesir olarak anlatılmışlardır. Destanlar ise çoğunlukla nazım olarak anlatılmışlardır. “Günümüzde yaşayan destan geleneklerinde de (örneğin Kırgızlarda) destan baştan başa ölçülü sözle anlatılır. Ancak kimi sözlü geleneklerde ölçülü sözle düz konuşma dili anlatımının katışık bulunduğu destan biçimlerine rastlanması ve bu tür anlatımın eski örnekleri olan metinlerin de bulunması kimi ulusların öteden beri destan anlatımında düz

sözle ölçülü sözü katışık kullanmış olacaklarını düşündürebilir.”⁴⁰ Destanlar sözlü gelenekte oluştukları için destancının bellek yükünü hafifletecek, olayların sırasını şaşırmadan anlatmasını sağlayacak bir biçim olan şiir, destanların kolayca ezberlenerek belleklerde kalmasını, kuşaktan kuşağa geçmesini sağlamıştır. Bu başlangıçta bireysel bir yaratı olan destanın zamanla gelişmesine, ayrıntılarla zenginleşmesine ve anonim bir nitelik kazanmasına yol açmıştır.

Masallar, avam tabakadan kişilerin sözlü olarak nesilden nesile geçen geleneksel hikayeleridir.

Masallar olağanüstü oldukları gibi gerçekçi de olabilirler, gerçek kişiler ve gerçek olaylardan bahsediliyormuş hissi verebilir ancak gerçek masallarda, olağanüstü masallar gibi tamamen düşürünüdür. Zaten masalın düşürünü, uydurma olması ana niteliğidir ve masalları destanlardan ayıran bir özelliğidir. Masallarda destanlarda olduğu gibi anlatılanlara inandırma kaygısı yoktur. Masalcının ilk kaygısı dinleyenleri gerçek dünyadan alıp anlatısı içindeki düşsel yolculuğun içine sokmaktır. Bunun içinde masalın başındaki tekerlemeyle dinleyiciyi masala hazırlar. Masal tekerlemesi, masalın başında ortasında ve sonunda olabilen kalıplaşmış bir takım sözlerle verilen addır. Tekerlemeler masallara ayrı bir tad verirler ve sadece masallara özgüdür. Destan ve efsanelerde bulunmazlar. Masallar, “Evvel zaman içinde” diyerek başlar, eski zamanlara gider, ya da “Bir varmış, bir yokmuş...” diye söze başlar. Masal tekerlemeleri de masalın gerçek değil, eğlendirmek, zaman geçirmek için uydurulmuş olan ve çok eski zamanlarda geçmiş olduğu kabul edilmesi gerektiğini vurgular. Masalın diğer anlatı

⁴⁰ Pertev Nali Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, ss. 35-36.

türlerinden ayrılan bir yönü de nerede ve ne zaman geçtiğinin bilinmemesidir. Tekerlemeler yoluyla masalın bu özelliği de dinleyiciye iletilir. “Evvel zaman içinde” diyerek masalın geçtiği zaman dilimi iyice belirsizleştirilmiştir. Masalların sonlarında yer alan tekerlemeler masalda geçen olayların sonunda bütün kahramanların istediği mutlu sona ulaştığını anlatırlar, “Onlar ermiş muradına...”diyerek.

Masallarda, çoklukla kahramanın fakir, halktan biri olması kötü zenginlere karşı isyan etmesi ve zekası ile onlara üstün gelmesi motifi teşkil eder.

Masallar, çoğu kimse tarafından çocuklara kadınlar tarafından söylenen hikayeler olarak düşünülür. Fakat gemiciler ve balıkçılarda aralarında masal anlatırlar. Ancak bazı masallar yalnızca çocuklar için anlatılır. Masallar, “Öğretir, eğitir ve özellikle tanıklık eder, bilgi verir.”⁴¹ Masallarla birlikte bütün sözlü yazınlar her ne kadar eğlendirmeyi amaçlıyor gibi görünsede, dinleyiciyi eğitir ve çocukların yetiştirim olgusuna katkıda bulunur. “Parmak Çocuk masalının kökeninde, yetiştirim törenlerinin bulunduğu söylenebilir; bu masal erkek çocuklarına yetiştirim törenlerinde uygulanan sınamaları aynen canlandırır.”⁴² Çoğu toplumda erkek çocukların çocukluktan yetişkinliğe geçmeleri çeşitli şekillerde sınanır. Masalların çoğunda masal kahramanı belli sayıda sınamadan geçerek kahraman olur. Örneğin; masallarda ki fakir genç, kralın ya da padişahın, kızıyla evlenebilmesi için koyduğu bazı sınamalardan geçmek zorundadır. Dağlara çıkar, ejderhalarla savaşır. Bu çeşit sınamalar masallarda olduğu gibi

⁴¹ Pertev Naili Boratav, Folklor ve Edebiyat 2, Adam Yayınları, İstanbul, 1991, s. 277.

⁴² Mircea Eliade, a. g. e., ss. 67-78.

destanlarda da söz konusudur. Gerek halk masallarındaki kahramanlıkları sonunda prensesle evlenmeyi başaran fakir genç, gerekse destandaki kahraman, kahramanlık serüvenleriyle sınamadan geçmiş olurlar. Aynı zamanda masallar yoluyla çocuklara, din, mitoloji, ahlakla ilgili geleneklerde verilmiş oluyordu.

Masalların en önemli özelliklerinden birinin de eğitim ve öğretim olduğundan bahsetmiştik. Masallar, eğlendirir ve vakit geçirtirken aynı zamanda öğretir ve eğitirler. Masallarda çoğunlukla iyi, güzel ve doğru olan şeyleri yapmaya yönlendiriliriz. Masallar bir bakıma yaşadığımız hayatın aynasıdır. Hayvan masallarında hayvanlar, kendi rolleri yerine insanların yerini almış, onların rolünü üstlenmişlerdir, tıpkı insanlar gibi toplumsal hayatın içinde yer alırlar, insanların dilinden konuşurlar. İnsanların yaptıkları çiftçilik, avcılık gibi işlerle uğraşırlar. Hayvan masallarının kahramanları olan hayvanlar ya da devler, canavarlar, periler bizim toplumsal hayatımızda karşılaştığımız insanları sembolize eder. Karakterler iyi ve kötü olarak iki kategoriye ayrılırlar. Yaşadığımız toplumsal çevrede karşılaştığımız olaylara ahlaksal yönden eleştiri getirerek, dinleyenleri iyi, güzel ve doğru olana yönlendirir. Kötüleri cezalandırarak kötü olan şeylere özenmeyi engeller. Bütün masallarda olayların hep iyi olanların lehine sonuçlanması insanları kötü olana değil, iyi olana teşvik eder. “Hayvan masalları, tıpkı fıkralar gibi, bir düşünceyi güçlendirmek, örnek getirmek , ibret dersi vermek... gibi gerekli hallerde, yeri gelmişken anlatılır.”⁴³

Destanlarda anlatılanlar, toplumların inanışlarının, geçmişle ilgili bilgilerinin varoluşlarının ve tarihlerinin kaynakları olduğundan toplumlar

destanlarda anlatılanları gerçek olarak kabul eder, ilkçağlarda destancılara konu olan olaylar toplumun düşmanlarıyla olan savaşları, büyük felaketler gibi o sıralarda yaşanan olaylar olduğu için dinleyenler bunların yaşandığına inanırlar. Ancak sonraki çağlarda destanların yalanlarla süslendiği, gerçek olmayan olaylardan bahsettiği ve olağanüstü kahraman ve olaylar içerdiği için insanlarda tıpkı masallar gibi uydurma bir anlatı izlenimi oluşturdu, fakat yalanlar karışsa bile destanların tümünün yalan olmadığı gerçeği yansıtan kısmının ağır bastığı da gerçektir.

Destanların, özelliklerinden biri de tarihi yansıtan, tarihi ortaya koyan en önemli kaynak oluşlarıdır. Tarihi olayları anlatan destanlar, yazıya geçirildikten sonra da gerçek dışı niteliklere sahip oldukları bilindiği halde toplumun geçmişini anlatan eserler olarak kabul edilmişlerdir. Destanlarda, tarihi olaylar hiç bir zaman gerçekte oldukları gibi değildir. Hiç bir zaman, kesin kişi ya da olaylarla ilgili değildir; geleneksel kurumlar ve davranışlarla ilgilidir. Destanlarda, olayların geçtiği mekandaki yaşam gerçeğe bağlı kalarak anlatılır. Fakat bu tarihsel gerçekler, olaylar ve kişilerden çok toplumsal ve siyasal yaşayış gibi temel örneklerle ilgilidir. “Tarihsel olay ne kadar önemli olursa olsun, halkın belleğinde kalmaz ve bu tarihsel olayın anısının şiirsel hayalgücünü alevlendirmesi, bir mitsel modele yaklaşma derecesine bağlıdır.”⁴⁴

Büyük tarihi değeri olan bir olayın veya tarihi bir kişiliğin halkın belleğinde iki ya da üç yüzyıldan daha fazla kalmadığı saptanmıştır. Tarihi olaylar ya da kişilikler gerçekte yaşanmış halleriyle halkın belleğinde zor

⁴³ Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 79.

⁴⁴ Mircea Eliade, a. g. e., ss. 67-78.

yer eder. Türkler, Boğdan'a bir sefer düzenlerler ancak çetin kış şartları orduyu büyük zorluklarla karşı karşıya bırakır. Polonyalılar'ın ve Türkler'in tuttukları vakainamelerde bu olay ayrıntılarıyla anlatılır. Rumen baladları ise bu savaşı mitsel bir olgu olarak ele alır. Türkler ile Rüzgarlar'ın ve diğer mitsel yaratıkların yardım ettiği Kral Kış arasında geçen bir savaş olarak anlatılır.⁴⁵ Böylece halkın ortak belleğine anaörnekler yoluyla yerleşir. Fabllar, masallar, efsaneler, destanlar, gülünç öyküler mitsel temellerinden kurtulup yazınsal metinler kendi düzeylerinde mit işlevi üstlenirler. Mitler gibi sözlü yazının her ürünü örnek alınacak bir durum ortaya koyarlar.

Yazıya geçirilen tarih bize olayların güzergahını izlememize yardımcı olacak ipuçları verir. Sadece destanlar da değil tarihi aydınlatmak arzusuyla yapılan çalışmalarda da tarihi en ince noktasına kadar aydınlatmak mümkün olmayabilir. Özellikle de milletlerin tarihi, gelecek kuşaklara aktaracak belgelerinin son derece sınırlı hatta hiç olmadığı çağları düşünecek olursak destanların önemi ortaya çıkacaktır. Kuşkusuz destan tarih değildir, fakat sözlü gelenekte oluşan en önemli tarih kaynaklarından biridir. Destanlarda , "...Türk ulusunun tarihten önceki çağlarda yaşayış ve inanışlarını destanlarımızda olduğu gibi bulabiliriz."⁴⁶

Destanlar gibi efsanelerin kaynağı da tarihi olaylardır. Efsanenin bir yanı da az çok tarihe dayanmaktadır. Efsaneler, inançların etkisi altında, tarihi olayların olağanüstü hayallerle masallaştırılmasıdır diyebiliriz. Çoğunlukla efsanelerle, masalların olmakla beraber destanlarda da bir takım

⁴⁵ Mircea Eliade, a. g. e., ss. 67-78.

⁴⁶ Seyit Kemal Karaalioglu, Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü, İnkılap ve AKA Kitabevleri, İstanbul, 1983, ss. 182-183.

değişikliklerle aynı konuların işlendiği ve ortak öğeler taşıdığı görülebilmektedir.

Zaman kavramı; “Tıpkı mitlerde olduğu gibi masallar ya da efsanelerdeki olaylar da, insanlara özgü olayların tarihsel zamanıyla hiç bir ilgisi olmayan, sonsuz bir şimdiki zamanda (in illo tempore) yer alır.”⁴⁷ Bütün mitlerde kahramanlar, mitsel bir süre içinde (bir iki günlük) beşikten kurtulup kahramanlık yapabilecek hale gelirler. Yaşamları ne ileri ne de geri gider. Yukarıda dediğimiz gibi; sonsuz bir şimdiki zamanda yer alır. Bu mitsel zaman, tarihi olayları kapsayan sözlü destan yazınında da söz konusudur.

Masallar, mitler, destanların hepsinde benzer kişiler olaylar bulunsada, bunlar iletilme biçimlerindeki farklılıklarla birbirlerinden ayrılırlar.

Mitin ilettiği ana duygu şudur; “Bu olay kesinlikle tektir; başka bir insanın başına gelemaz ve başka bir yerde olamaz;bu tür olaylar gözalıcı, korku vericidir; senin benim gibi sıradan ölümlülerin başına gelemaz. Bunun nedeni, olayın büyülu olması değıl, büyülu bir olay olarak betimlenmesidir.”⁴⁸ Mitlerin sonu her zaman için trajiktir ve kötümserdir. Masalların sonu daha öncede dediğimiz gibi hep mutlu sonla biter. Ancak bazı masallarda örneğın “Kibritçi Kız” ve “Yiğit Kurşun Asker” masalları son derece hüznüldür ve masalların sonundaki avutma duygusu bu iki masalda yoktur. Yine, “Pamuk Prenses” masalı kötülerin cezalarını çekeceğı, iyilerinde mutlu olup isteklerine kavuşacağı mesajını veren gerçek

⁴⁷ Mircea Eliade, a. g. e., ss. 67-78.

bir masaldır. Masallar iyimserdirler, “Pamuk Prenses” masalında olduğu gibi. “İşte bu özelliği masalı, mutlu son ister kahramanın erdemlerine, ister şansa, ister doğaüstü kişilerin araya girmesine bağlı olsun, benzer büyülü olayların meydana geldiği diğer öykülerden ayırır.”⁴⁹

Mitler, masallar gibi ders veren anlatılar değildir. Mitlerde bir çatışmaya ya da karşıtlığa yakalanmamamız konusunda bizi uyarmaz, eğer koşullar sağlanmışsa bu karşıtlık ya da çatışmalar mutlaktır.

Ancak bu anlatıların her birinde eski uygarlıkların ya da yakın çağımıza ait insan topluluklarının tarihini, geleneklerini, törelerini, yaşam tarzlarını, inanışlarını yaşadıkları yerleri olduğu gibi bulabiliriz. Efsanelerin, masalların, mitlerin, destanların hepsi benzer kişiler ve olaylar, birbirleriyle pek çok ortak özelliklere sahip olsalar da , iletilme biçimlerindeki farklılıklarla birbirlerinden ayrılırlar. Destan konularının, kozmogoni ve mitoloji konularını içermesi, destanla efsaneleri ya da mitleri birbirine yaklaştırır.

“Yaşayan sözlü Türk destanı yazıya geçerken yozlaşarak bir yandan tarih ve soy-kütüğü niteliğinde eserlere, öte yandan da yabancı etki altında oluşan ve gelişen yeni bir anlatı türüne dönüşmüştür.”⁵⁰ Destanlar, yazıya geçirilirken bazı etkiler altında biçim ve içerik yönünden kısmen değişime uğramışlardır. “Eski Çin ve Moğol Kaynaklarında rastlanan yaratılış, türeyiş, göç olaylarına ilişkin konu özetleri efsane niteliğindedir ve bunların

⁴⁸ Bruno Bettelheim, Masal-Mit İyimserlik-Kötümserlik, (Çev. Smevinç Kabakçıoğlu), Kuram, Kitap 6, Eylül 1994, ss. 89-92.

⁴⁹ Bruno Bettelheim, a. g. y., ss. 89-92.

⁵⁰ Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, 1988, İstanbul, s. 50.

destan biçiminde işlenmiş bir metni yoktur.”⁵¹ Örneğin nazım olan biçimin yazıya geçirilirken nesir biçimine dönüşmesi gibi. Destandaki bu yozlaşma efsane ve masal gibi türlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Zaten konuları masallarla, efsanelerle ortak olan destanlarında olması bu dönüşümü kolaylaştırmış olabilir. Mitoloji, efsane, folklor ve tarih öğeleri içeren destan, bu yönüyle de bu türlere yaklaşmaktadır. Sonuç olarak masal, efsane, destan birbirlerinden bir çok noktada ayrılrsa da, bir çok noktada da birleşir. Bu türler arasında bir farklılıktan çok bir dönüşümün üzerinde durabiliriz. Başka zamanlarda ya da başka toplumlarda masal olarak anlatılan bir öykü bir başka zaman ya da toplumda karşımıza efsane olarak çıkabilir. Bir öyküyü destan, masal ya da efsane olarak algılayıp kabul etmek bir yandan da toplumun yapısıyla ilgilidir. Bir toplumun geçmişinde savaşlar, kahramanlıklar, yeni bir ülkenin doğuşu gibi olaylar varsa o toplum ister istemez destan anlatısına ağırlık verecektir.

3. DESTANLARIN DOĞUŞU, KÖKENLERİ

Yüzyıllar boyunca sözlü olarak yaratılan ve kuşaktan kuşağa aktarılan destanlar, derlenip toplanıncaya kadar uzun bir oluşumdan geçerler. Kökenleri, savaşçı toplumların kahramanlık çağlarına kadar uzanır. Hemen hemen her ulusun ya da kavmin uğrunda büyük savaşlar verdiği değerler vardır ve bu değerlerin birikimiyle birlikte halk arasında anlatılmaya başlanmasıyla destanlar oluşmuşlardır. Destanlar, toplumların yazıyı kültür aracı olarak kullanmaya başlamalarına kadar sözlü kültürde oluşmuş daha sonra, yazı bütün bir toplumun yararlanabileceği ölçüde yaygınlaşınca

⁵¹ Atilla Özkırımlı, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 2, Cem Yayınevi, ss. 368-370.

yazıya geçirilmiştir. Henüz yazının olmadığı devirlerde ortaya çıktıkları için de “sözlü edebiyat” ürünüdürler. Her toplumun yarattığı kahramanlar ve kişilikleri çevresinde yoğunlaşan olaylar insanların edebiyat ihtiyaçlarını karşılayan destanların oluşumuna sebep olmuştur. “İlkçağın Büyük toplumlarının yerleştiği Akdeniz çevresi, ortadoğu bölgesi, destan edebiyatının da kaynağıdır.”⁵² Destan geleneği, Akdeniz uygarlığı çevresinde gelişerek sürmüştür.

Bir ulusun, tabii ve milli destanlarının bulunması için o ulusun tarihinde birtakım şartlar olması gerekir. “1. Millet, halk hayalinin efsaneler yaratmaya elverişli bulunduğu, en eski ve iptidai devirlerde yaşamış olmalıdır. 2. O milletin tarihinde unutulmaz tabiat olayları, büyük savaşlar, göçler, istilalar, yeni coğrafyalarda vatan kuruşlar gibi halk hayat ve hafızasını nesillerce meşgul edecek hadiseler bulunmalıdır.”⁵³ O yörede yaşayan insan toplulukları da bu olayları kültürel değerleri ve hayal güçleriyle yoğurarak yaşatırlar. Bu şekilde o insan topluluğunun yaşadığı olayları, ve kültürel değerleri tarih boyunca nasıl algılayıp özümlediklerini de görürüz.

Doğanın egemenliği altında yaşayan insan toplulukları ortak hayal güçleriyle öncelikle nasıl yaratıldıklarına bir cevap aramışlardır. Böylece öncelikle, bir çok toplumda yaratılışla ilgili destanlar oluşmuştur.

⁵² Rauf Mutluay, 100 Soruda Edebiyat Bilgileri, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1977, s. 290.

⁵³ Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 7.

Destanlar, doğal ve yapma destanlar olarak ikiye ayrılırlar. Bizim destanlarımızdan Oğuz Kağan⁵⁴, Göç⁵⁵, Ergenekon⁵⁶ doğal destanlardır. Destanı olmayan bazı uluslarda edebiyatlarına “yapma destan”ları katmışlardır. “Akıl ve mantığa çok bağlı Çin gibi, daha M.Ö. büyük toplum filozofları yetiştirerek ilerleyen uluslarda destan teşekkül edememiştir.”⁵⁷ Birtakım hayallere, abartılara, olağanüstü durumlara sık sık yer veren destanların bu ulusta görülmemesi, Çinlilerin hayal gücünden yoksun, yaşadıkları olayların renkli yanlarını görememek, varoluşlarının neden-nasıl olduğunu düşünememek, gibi bir eksikliğe sahip olduklarını göstermek yerine, ilk Tanrıları tabiat güçlerini kişileştirirerek tanımlayan ilkçağ insanlarından, yaşadıkları olayların sebeplerini daha iyi kavradıklarını, böylelikle birtakım soruların cevaplarını keşfettiklerini, kültürel ve toplumsal açıdan daha ileri bir uygarlığa sahip olduklarını düşünebiliriz. “Doğa olaylarının gerçek sebeplerini bilmeyen insanın, bu olayların kaynak ve etkilerini açıklayan yorumlarla belli bir inanca yöneldiği, ilkçağ dinlerinin incelenmesiyle anlaşılmıştır.”⁵⁸

Çok eski çağlarda, insanların uygarlık düzeyinin çok düşük olduğu ve çevrelerinde olan doğa olaylarının nedenine, niçinine cevap arayarak korkuyla izledikleri zamanlarda olup biten olaylarda esrarlı manalar arar ve bu olayların Tanrı ya da bir takım kutsal güçler tarafından yapıldığını düşünürlerdi. Bugün bize pek basit görünen hadiseler, onlar için harikulade

⁵⁴ Bir adıda Mete olan Hun Hakanı, babası Teoman'ı öldürüp M. Ö. 209'da tahta geçti. “Oğuz Kağan Destanı”, Mete'nin kişiliğini ve kahramanlıklarını anlatır. (S. Kemal Karaaalioglu, Türk Edebiyat Tarihi, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1. Basım, İstanbul, 1973, s. 56)

⁵⁵ Uygur Türkleri'nin göçlerini konu alan destanları. (S. Kemal Karaaalioglu, Türk Edebiyatı Tarihi, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1973, İstanbul, s.67)

⁵⁶ Göktürk destanlarından biridir.

⁵⁷ L.Sami Akalın, a. g. e., ss. 187-189.

⁵⁸ Rauf Mutluay, 100 Soruda Edebiyat Bilgileri, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1977.

idi. Yıldırımları, fırtınaları Tanrı'nın kızgınlığı, yağmurlarla topraklarının verimli hale gelerek bol ürün vermesini Tanrı'nın mükafatı olarak değerlendiriyorlardı. Tanrı diye güneşe, ateşe ya da değerli kabul ettikleri herhangi bir nesneye tapıyorlardı. Bu çağlarda insanlar bir kurttan bir ağaçtan, denizden, topraktan türediklerini düşünüyorlardı. Böylelikle bu çağlarda, yaşanan gerçekler bir takım hayallerle birleşerek efsaneleşmişti. Bunların içinde din, şiir, tarih, ilim, felsefe, hukuk gibi herşey vardı. Toplulukta, canavar öldürmek, maden eritmek gibi işleri başaranlara insanüstü bir varlık gözüyle bakılıyordu. Özellikle başka milletlerle savaşan, zaferler kazanan büyük kahramanlıklar gösterenlerinde Tanrı'dan gelen bir güce sahip olduklarına inanılırdı.

“Destanların saraylarda ve şöenlerde bazen profesyonel şarkıcıların, bazen de savaşçıların kendilerinin söylediği şiir ve şarkıların gelişmesiyle ortaya çıktığı sanılmaktadır.”⁵⁹ Eski çağlarda savaşmak için uzun süre ülkesinden ailesinden uzak kalan savaşçılar döndükleri zaman başlarından geçen olayları çevrelerindeki insanlara anlatarak onların kendilerine hayranlık duymalarını, kahramanlıklarının övülmesini ve kendilerinden sonra savaşa gidecekleri yüreklendirmeyi isterlerdi, böylelikle bu anlattıkları bir süre sonra destanlaştı.

Gerçek dünyada bir hayal dünyası yaratan eski çağ insanları önemli buldukları her olayı hayallerle süsleyerek birbirlerine anlatmayı, birbirlerinden dinlemeyi ve olayların sebeplerini öğrenmeyi bir ihtiyaç haline getirmişlerdi. Eski çağlarda da toplumlar arasındaki kültürel alışveriş etkili ve yoğun olduğu için bir toplumda doğan inanışlar uzak bölgelerde

yaşayan toplumlara da özünü yitirmeden yayılmıştır. Böylelikle destanlar, çağlar boyunca halk arasında anlatılıp söylenirken yeni ilavelerle zenginleşip büyüyerek bir tek şairin değil, bütün milletin ortak katkısıyla biçimlenmiştir. Her yeni söyleyiş, her yeni hayal destanları daha güzelleştiren bir şekle sokuyordu. Bazı destanlar yazıya geçirildikten sonra da biçimlenmeye devam etmiştir. “Uygarlık ve kültür bakımından, bölgeleri ve vatandaşları ortaklaşa bir topluluk olmayan uluslarda destan değilse de, destan epizotları, günümüzde bile doğabilir.”⁶⁰ Destanların her birinde insani kavramların bulunması, her dönemde geçerli olan evrensel temaları işlemesi destanları popüler bir anlatı olarak çağlarca yaşatmıştır.

B. Uygarlıklara Göre Destan

1. Eski Yunan, Roma, Avrupa, Asya Destanları

Eskiçağlardan günümüze kadar ulaşan çağlar boyunca her ulusun, her kavimin ya da her insan topluluğunun başlarından geçen olayları düş güçleriyle, sanatsal bir şekilde yoğurarak kendilerinden sonraki kuşaklara ilettikleri destanları olmuştur. Her bir ulusun destanı, bize o ulusun yaşadığı olaylar kadar, örf, adet, töre, ahlaksal kurallar ve toplum düzeni hakkında da bilgiler verir. Bir destanda, o ulusun insanlarıyla ilgili herşey bulunabilir. Her ulusun bir destana sahip olması, hem o ulusların geçmişleri hakkında bilgi verir, hem de bu destanlar ışığında o ulusun kültür ve sanat hayatına ilham verir. Çağının ve çağımızın en önemli eserlerinden olan Homeros destanları, kendisinden sonra gelen Yunan ve Batı Edebiyatı için önemli bir

⁵⁹ Ana Britannica, a. g. e., ss. 187-189.

⁶⁰ L. Sami Akalın, a. g. e., ss. 66-68.

kaynak oluşturmuştur. “Destan kadar bir ulusun her varlığını, ulaşılmaz ve bilinmez eski çağlardan alıp bugüne ulaştıran hiçbir edebiyat türü yoktur.”⁶¹ Tarihlerinin eskiliği ve ulusların başlarından geçen olayların çokluğu nispetinde o ulus zengin bir destan edebiyatına sahiptir. Sözlü gelenekte oluşan destanlar, yazılı kùltüre geçtikten sonra yazıya geğirilmeye başlanmıştır ancak yazıya geğirilemeyen destan sayısı da çok fazladır. Yazıya geğirilmeyen bu destanlar zamanla yokolup gitmiştir. Özellikle, “Orta Asya Türklerinin yaratmış olduklarından kuşku duymadığımız destanlarının hiğbirine sahip değiliz.”⁶² Örneğin; Türklerin demir bir dağı eritip çıkmalarını anlatan Ergenekon Destanı elde değildir. Paris Kitaplığında yeni bir yazması bulunan Oğuz Kağan Destanı’nın ise kısa bir özetini bulunmaktadır. Mısırlıların, Hititlerin, İbranilerin, Fenikelilerin destanları da tam olarak mevcut değildir, ancak Sümer-Babil, Yunan destanlarının yazılı metinleri, bu eserlerin üstün değerini gösterir.⁶³

Bilinen en eski destan, pişmiş çamurdan yapılı, çivi yazısı ile dolu tabletlerden okunan Gılgameş Destanı’dır.⁶⁴ Babillilerin ulusal destanı olan Gılgameş Destanı tam olarak elimizde değildir. Sümer mitoslarına dayalı olan bu destanın, M.Ö. 2000 yıllarına ait olduğu sanılmaktadır.

Kuvvetli, zalim aynı zamanda kahraman olan Kral Gılgameş’in serüvenlerini anlatan bu destan, Asur Devleti’nin başkenti Ninova’da oniki tablet üzerinde üç bin satır olarak bulunmuştur. Gılgameş Destanı, Asya ülkelerinin sahip olduğu birçok destanın kaynağıdır.

⁶¹ L. Sami Akalın, a. g. e., ss. 66-68.

⁶² Rauf Mutluay, a. g. e., s. 289.

⁶³ Rauf Mutluay, a. g. e., s. 290.

⁶⁴ Atilla Özkırımlı, a. g. e., s. 368-370.

Gilgameş, yüzyıllar önce Uruk şehrinde yaşamış olan bir Sümer kahramanıdır. Kentin çevresini bir surla çevirmek ister, zorlu çalışmalardan bıkan halk, Gilgameş'i tanrılara şikayet eder. Tanrıça Iştar, onları korumak için Enkidu'yu görevlendirir. Enkidu, Gilgameş ile karşılaşınca onunla dost olur, böylelikle Tanrıça'nın isteği yerine getirilemez. Gilgameş ve Enkidu, insanları koruyarak, dünyayı düzenlemeye çalışır. Gilgameş Tanrıça'ya gönül verenin sonunda ölüme mahkum olacağını bildiği için, Iştar'ın aşkını kabul etmez. Gazaba gelen Tanrıça, Enkidu'yu cüzzam illetine uğratarak ortadan kaldırır. Gilgameş'e de aynı şeyi yapmak ister fakat, Gilgameş ölmezliğin sırrını çözmek için atası Utnapiştım'e başvurur. Kutsal ihtiyar vaktiyle olan büyük tufandan nasıl yalnız kendisinin ve hizmetçisinin kurtulduğunu açıklar ve ölümsüzlük sırrını verir. Ancak Gilgameş bunu bir yılanla kaptırır. Utnapiştım, Gilgameş'i Tanrıça'nın şerrinden kurtarır. Bir gece rüyasında Enkidu'yu görür. Enkidu, ölümlerin Gölge Vadisi'nde, hiçbiri kendini tanıyıp hatırlamayan yaratıkların arasında, tanrıların her zaman için iyiliğini beklemektedir. Gilgameş, bu rüyadan anlar ki, ölmezlik dünyadaki en büyük mutluluk değildir. Yeryüzünde gerçek mutluluk, tanrıların iyiliğiyle insanların belleğinden silinmeksizin gerçek ölmezliği bulmaktır. ⁶⁵ Gilgameş Destanı'ndan bir parça:

“Altı gün, altı gece ağladım onun için;

Dehşetli korkmuştum...

Ölümden korktum, bu nedenle dolaşıyorum dünyayı.

Arkadaşımın felaketi beni son derece eziyor;

Bunun için dünyada büyük bir yolculuğa çıktım;

Ben nasıl susabilirim? Ben nasıl bağırp çağırabilirim?

Benim sevgili arkadaşım toprak oldu;

Enkidu benim aziz dostum toprak oldu.”

Gılgameş Destanı’nda ne pahasına olursa olsun ölümsüzlük isteği vardır. Ancak bütün çabalara rağmen elde edilememesi, bütün arayışların boş, insan ömrünün geçici olduğuna, kader ve alinyazısına boyun eğmek gerektiğine, hayatta asıl önem verilmesi gerekenin sevgi ve dostluk olduğuna dikkat çeker. Gılgameş’e aşık olan Tanrıça Iştar, Enkidu’nun dostluğunu kıskandığı için düşman olmuştur. Destanda insanların kaderini belirleyen tanrılara karşı sürüp giden düzeni değiştirmek isteyen, yeni değerler arayan iki üstün insanın direnişi vardır.⁶⁶ Destanda kadere boyun eğmeme vardır. Yunan mitolojisinde ise, insanın yazgısına razı olması düşüncesi hakimdir.

Yunan destan geleneği, Homeros⁶⁷’un şiirlerine dayanır. M.Ö. IX yüzyılda yaşadığı sanılan Homeros, yaşadığı çağdan 300 yıl önce, Yunan yarımadasından gelen Akhalarla, Yunanlıların İlion dedikleri Truva şehri savaşçıları arasında on yıl süren bir harbin son 49 günündeki olayları destanlaştırmıştır. Bu harbi konu edinen Homeros’un İlyada destanı, “Yunan sitelerinin Anadolu’da (Çanakkale yakınında) Troya şehrine karşı ortaklaşa hazırladıkları bir savaş seferiyle, hileli zaferin hikayesidir.”⁶⁸ Odysseia adlı

⁶⁵ Seyit Kemal Karaalioglu, *İnkılap ve Aka Kitabevleri*, 1. Basım, 1973, İstanbul, ss. 44-45.

⁶⁶ Rauf Mutluay, a. g. e., s. 291.

⁶⁷ (İ. Ö. IX yüzyıl) Yunan ozanı ve düşünürü. Hellen ve bunun süregelişi olarak da Avrupa edebiyatının ilk sanatçısı olan Homeros’u Aristoteles ilk düşünür olarak nitelendiriyor. Eskiçağda bütün kahramanlık destanları ona mal ediliyordu. İki büyük destanı İlias ve Odysseia destanları tam olarak günümüze gelen destanlardır. (O. Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, ss. 246-247.

⁶⁸ Rauf Mutluay, a. g. e., s. 293.

destanında ise Truva Savaşı'ndan sonra, Yunan krallarından, Odysseus'un ve oğlu Telemakhos'un hikayesini anlatır.

İlyada bir olayın, Odysseia ise bir kişinin destanıdır. Çağdaş okuyucular Odysseia'yı bir destandan çok bir romana bir filme benzetir.⁶⁹ Troya destanında olaylar düz akışlı bir anlatımla ortaya serilmiştir. Odysseia'da tam tersine olaylar zaman içinde geliştikleri gibi anlatılamaz, geriye dönmeler, tekrarlar, anılar, konudan konuya geçişlerle, sahne değiştirmelerle kahramanların yiğitlik gösterileri canlandırılır.

7. yüzyıldan bu yana herkesçe bilinen bu destanlarda, Homeros'un rolü her zaman tartışma konusu olageldiği halde, Homeros'un destanları, Yunan hukuk, eğitim, din ve politika hayatının temeli olmuş, kutsal kitap niteliğinde sayılmış ve Yunan toplumsal hayatına yol gösteren, bir rehber olmuştur.

Sakız Adası'nda yaşayan Homerides'ler İlyada ve Odysseia'yı ezberden okuma hakkını tekellerinde tutarak, destan geleneğini sözlü olarak sürdürmek suretiyle bu geleneği yaşatmışlardır. Böylelikle Ortaçağda çeşitli kopyaları ele geçen ilkçağın yazılı ilk metinleri hazırlanmıştır. Bu ilk metinde Troya'yı anlatan bölümler sansür edilmiştir.

Homeros, destanlarında üslup ve dil kullanımı mükemmeldir. Renkli sıfatlar, uzun teşbihler, istiarelerle süslü olduğu halde sade ve realist bir anlatış bütüne hakimdir. "Homeros'un lisanı, asil duygular, yüksek düşünceler, zengin bilgi, görgü, hayal unsurlarıyla birleşmiş bir destan

lisanıdır.”⁷⁰ Homeros’un destanlarında insanların kendilerinden üstün olan tanrılarla olan çekişmeleri, tanrılarla aralarında yaşanan ihtiraslar, faziletler, türlü insanlık duyguları büyük bir ustalıkla çizilmiştir.

İlyada Destanı’nda, Olimpos’ta yapılan Thetis’le Peleus’un düğününe çağrılmayan kavga tanrıçası Eris, buna kızarak tanrıların sofrasına “en güzele” yazılı bir elma atar. Troya kralı Priamos’un oğlu Paris hakem tayin edilir ve böylece Hera (Gökler Tanrıçası), Athena (Akıl Tanrıçası) ve Aphrodite (Güzellik Tanrıçası) arasında bir güzellik yarışı başlar. Bu dünyanın ilk güzellik yarışmasında rüşvet ve iltimas iddiaları işe karışır. Üç güzel kadın “en güzel” seçilmek için Paris’e bir takım vaatlerde bulunurlar. Athena, Paris’e sınırsız akıl ve ün bağışlama sözü verir, Hera Asya Krallığını vaadeder, Aphrodite ise, güzel Helena’nın aşkını sunar. Paris, Helena’nın aşkını seçer ve Menelaos’un karısı olan güzel Helena’yı kaçırdı. Akha ve Troya arasındaki savaş başlar. Zeus, kızı Helena’yı, Menelaos’la evlendirirken bütün Yunan krallarına kardeşlik ve dayanışma andını kabul ettirmiştir. Paris, Helena’yı kaçırdı Troya’ya götürünce, Yunan siteleri aynı amaç etrafında birleşir ve Agememnon’un başkanlığında sefere girer. ⁷¹

Destan, Akhilleus’un orduların yöneticisi Agememnon’a karşı öfkesi ve savaştan çekilmesiyle başlar, Akhilleus’un savaşa dönmesi, Hektor’u öldürüp Troya şehrinin çevresinde sürüklemesi, sonra da ölüsünü babası Priamos’a geri vermesiyle biter. ⁷²

⁶⁹ Azra Erhat, a. g. e., s. 282.

⁷⁰ Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 8.

⁷¹ Rauf Mutluay, a. g. e., s. 293-294.

⁷² Azra Erhat, a. g. e., s. 196.

Troya savaşı ve İlyada'nın başkahramanı olan Akhilleus, kısa ama şerefli bir hayattan yana tercihini kullanmıştır. Anasının onu ölümsüz kılmak için yeraltı ırmağı Styks'e daldırdığında topuğu ıslanmadığı için, ölümlü olmuştur. Gılgamış Destanı'nda da rastladığımız ölümsüzlük ve dostluk temaları burada da karşımıza çıkmaktadır. Akhilleus, ustaca silah kullanması, atletik yapısıyla her döğüşte başarı kazanmaktadır. Akhilleus'un ölümsüzlüğü yalnızca topuğundaki bir noktaya bağlıdır. Gılgamış da bir ota bağlı olduğu gibi. Yine Akhilleus'un yanında çok önem verdiği dostu Patraklos vardır. Akhilleus, güzel Briseis'in sevgisine rağmen dostluk duygusuyla dostu Patroklos'un ölümünden sonra ona bağlılığından savaşa girmeye karar verir. Burada da Gılgamış-Enkidu-Iştar ilişkisinin benzerine rastlarız.

Homeros'un diğer destanı Odysseia'da, on yıl süren Troya savaşından sonra daha on yıl geçtiği halde Ithake kralı Odysseus, yurduna dönememiştir, yurduna dönmek için yola çıktığında başına bir çok olay gelmiştir. Karısı Penelopeia, kocasını umutla beklemektedir, bu arada da kendisiyle evlenmek isteyen taliplerine direnmektedir. Sonunda Penelopeia bir halı dokumaya başlar, bittiğinde Odysseus yurduna dönememiş ise ilk isteyenle evlenecektir. Ne var ki Penelopeia, kocasına olan bağlılığından, gündüz dokuduğu halıyı gece söker, ertesi gün yeniden dokumaya başlar. Böylelikle yıllar geçip giderken Odysseus'un oğlu Telemak babasının gelemeyeceğini anlar, annesinin üzüntüsünü de gördüğünden yola düşer ve babasını aramaya başlar. Telemak'ın da başından babası gibi bir çok olay

geçer, ancak sonunda babası Odysseus'u bulur ve birlikte ülkelerine dönerler.⁷³

Destanda Odysseus, olağanüstü özelliklerle değil, insana özgü sıfatlarla anlatılır. Başından geçen olaylara sabrederek dayanmak, akıl ve düşünme yeteneği Odysseus'u alışılmış destan kahramanlarından ayırır. Ancak yine de yaşadıkları sıradan herkesin başına gelemeyecek destansı olaylardır.

“Homeros destanları, Fenikeliler aracılığıyla Ortadoğu kaynaklarından da beslenmiştir. Örneğin, Odysseus'un bilge Teiresias'ın kehanetini dinlemek için ölüler dünyasına gitmesiyle Gılgamış'ın ölümsüzlük sırrını öğrenmek için Utnapiştım'i araması arasında da bir koşutluk vardır.”⁷⁴ Destanın bir yerinde Odysseus, Teiresias'dan Ithake'ye dönüş yolunu öğrenmek ister ve Teiresias'ı bulmak için ölüler ülkesine gider.

Homeros destanları günümüzün de en önemli edebi eserlerindendir. Birçok Batı Edebiyatı ürününü de etkilemiştir.

Romalılar, çok eski çağlara dayanan edebi eserlere sahipti. Bunlardan Romalı yazar Marcus Poreius Cato'dan öğrendiğimize göre; Bir öyküyü anlatan uzun şiirler (ballad'lar) vardı, bu balladlar genellikle ünlü kişilerin başarılarını anlatır, onları övermiş ve bu baladlardan zamanla epos=destan denilen türün geliştiği tahmin ediliyor.⁷⁵

⁷³ M. Necati Sepetçioğlu, Karşılaştırmalı Türk Destanları, Akran Yayıncılık, İstanbul, 1990, ss. 75-76.

⁷⁴ Ana Britannica, “destan”, Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünleri Pazarlama, C. 7, İstanbul, 1992, ss. 187-189.

Romalılar kendilerine ait destan geleneğine sahip değillerdi. Romalı ailelerin çocuklarına ders veren, hakkında bilgi sahibi olduğumuz ilk Roma Edebiyatı şairi Livius Andronicus, öğrencilerine okutmak amacıyla Homeros'un Odysseia destanını Latinceye çevirdi. Ancak Romalıların ilk destanı diyebileceğimiz eser Naevius'un yazdığı *Bellum Punicum* adlı eserdir. Bu eserde Roma ve Kartaca arasındaki savaşlar konu edilir. Bu bir destan için çok isabetli bir konuydu zira heyecanlı kahramanlık ve savaş öyküleriyle doluydu. Naevius destanın başındaki Roma ve Kartaca arasındaki düşmanlığı her iki kentin kuruluşlarıyla ilgili söylencelere bağlamış, Troia'dan Roma'yı kurmak üzere yola çıkan Aeneas'tan söz etmekle Troia savaşına kadar uzanan bir bağlantı kurmuştur. Destanın kuruluşunda yazarın büyük kompozisyon gücü görülmektedir.⁷⁶ Latin Edebiyatı'nda destan türünün kurucusu kabul edilen Naevius'tan sonra Ennius⁷⁷, Roma'nın ilk günlerinden kendi yaşadığı zamana kadar olan tarihi yazdı. Onsekiz kitaptan oluşan bu eserden sadece 600 mısra kalmıştır. *Annales* adındaki bu destan tamamen Yunan etkisi altında yazılmış, şiir ölçüsü olarak Homeros'un kullandığı heksameton kullanılmıştır. *Annales*, büyük başarı kazanmış ve Vergilius *Aeneis*'i yazıncaya kadar Latin Edebiyatı'nın başyapıtı olarak kalmıştır.

Ennius'un bu eserinde, şiirsel ahenk, kelimelerin dizilişi onun büyük ustalığını ortaya koyar. Dizelerinde çok bilgece sözler söylenmiş olmasıda kendinden sonra gelen Roma'nın kültürlü kesimince özdeyiş gibi tekrarlanmasına ve çok uzun yıllar bilinip söylenmesine sebep olmuştur.

⁷⁵ Müzehher Erim, *Latin Edebiyatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 16.

⁷⁶ Müzehher Erim, a. g. e., s. 26.

⁷⁷ (İ.Ö 239-169) Latin trajedi şairi ve destan türünün kurucusu. (Müzehher Erim, *Latin Edebiyatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, ss. 27-31.

Roma devleti ve Roma'nın ulusal tarihi bütün Latin Edebiyatı'nda en önemli yeri işgal eden konudur. Bu konu Latin Edebiyatı'nın güçlü ve egemen konusu olarak kalmış, aynı zamanda Latin Edebiyatı'nın belkemiğini oluşturmuştur.

Hep ulusla devletle ilgili konuları destanlaştıran Romalılar, Yunan Mitolojisi'nde ki zengin öykü kaynağından yararlanmak yerine, kendi ulusal yaşamlarını konu edinmişlerdir. Bu onlar için daha gerçek, daha renkli ve ilgi çekiciydi.

Latin şiirine gerçek destan örneğini ise Vergilius⁷⁸ verdi. Aeneis Destanı'nda kahraman Aeneas'ı Roma'nın ahlak ülküsünü ve yiğitliğini canlandıran bir sembol olarak sunuyordu. Vergilius hem İlias ve Odysseia'yı hem de Apollonios Rhodios'un Argonautika destanını çok iyi biliyordu ve bunları örnek almıştı. Bunları kopya ya da adapte etmemiş, işine yarayacak kısımları alarak kendine göre bir kompozisyon haline getirmiştir.⁷⁹

Aeneis Destanı'nın ilk bölümünde Aeneas'ın Troia'dan İtalya'ya gelinceye kadar başından geçen serüvenler anlatılır. Bu bölüm Homeros'un Odysseus destanını hatırlatır. İkinci bölümde Aeneas, İtalya'yı ele geçirmek için yerli halka karşı savaşa girer. Bu ikinci bölüm İlias'ı andırır. Homeros'un iki destanı bir tek destan haline gelmiş gibidir.

⁷⁸ (İ.Ö 70'de Kuzey İtalya'da doğdu. Çok fazla eseri yoktur. Yunanlı şair Theokritos'u taklit ederek, şiirler kaleme almıştır. Çiftçilik konularında 4 kitap yazmıştır. 19 yılında ölünceye kadar Aeneis destanını yazdı.(M. Erim, Latin Edebiyatı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, ss. 122-143)

⁷⁹ Müzehher Erim, a. g. e., s. 138.

Aeneis Destanı'nda, "Kral Ankhises ile Aphrodite'nin oğlu olan Aeneas, İlyada'nın 5. bölümündeki doğuşundan sonra hasta babasını sırtında taşıyarak Troya'dan kaçıp kurtulmuştur. Kartaca Kraliçesi Dido'nun aşkına rağmen orayı bırakıp İtalya'ya gelen kahraman Kral Latinus'un kızı Lavinia ile evlenir, rakibi Turnus'u öldürür, Lavinium şehrini kurar ve bütün Roma büyüklerinin atası olur."⁸⁰ Homeros destanlarıyla benzerliğine ve onun destanlarını örnek almasına karşın, "Dil, üslup ve yapısıyla da Homeros destanlarından çok daha ince işlenmiş bir yapıttır."⁸¹

Roma İmparatorluğu'nun, Cermen⁸² kavimlerince yıkılmasından sonra Batı Avrupa'da sözlü gelenek uzun süre canlılığını korumuş ve kahramanlık öykülerine dayanan destanlar yazıya geçirilmiştir. Bugünkü vatanlarına savaşlar ve göçler sonucu gelen Cermenler milattan önceki asırlara dayanan maceralarını, destan türküleri halinde söylemek adetindeydiler.⁸³ Böylelikle onlarda da bir destan edebiyatı oluşmuştu.

Cermenlerin etkisiyle oluşan Alman destan edebiyatının en bilinen destanı, XIII yy. da doğan Nibelungen Destanı'dır. Bu destanda, ışık kahramanı Siegfried'in karanlıklar hakimi Nibelungen'leri mağlup ederek onların hazinelerini alması hikaye ediliyordu.

Aşk, sadakat, aile, kahramanlık ve arkadaşlık temaları üzerine kurulan, Nibelungen Destanı, iki bölümden oluşmuştur: 1) Siegfried'in Ölümü, 2)

⁸⁰ Rauf Mutluay, a. g. e., s. 297.

⁸¹ Ana Britannica, "destan", Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünleri Pazarlama, C.7, İstanbul, 1992, ss. 187-189.

⁸² Eskiden bugünkü Almanya'yı Bohemya ve Polonya'nın batı bölümünü kapsayan Cermanya'da oturan halk veya bu halktan kimse.

Kriemhild'in Öcü. Cüceler soyunun Kralı Nibelungen Yeraltı Dünyası Sis'in oğludur. Bundan olma Nibelungen'ların büyük ve zengin hazinelerini Siegfried, Schilburg ve Nibelungen adlı iki kralı öldürüp, Alberich cücesini de ortadan kaldırdıktan sonra elde eder. Siegfried'in savaşçıları bundan sonra Nibelungen adını alırlar.

Siegfried, Kriemhild'e aşık olur. Kriemhild bir Burgond'dur, Kral Gunther de İzlanda Kraliçesi Brunhild ile evlenmek istemektedir. Siegfried bu evlenmeye yardımcı olursa Gunther de kızkardeşi Kriemhild'i ona verecektir.

Siegfried Kral Gunther'e yardım eder, savaşı kaybeden Kraliçe Brunhild Gunther'le evlenir fakat çok gururludur, Gunther'e teslim olmak istemez. Siegfried, Brunhild'i kandırır ve Gunther'e teslim eder, kendi de Kriemhild ile evlenir.

Bir süre sonra Kriemhild ve Brunhild arasında geçimsizlik başlar ve nefrete dönüşür. Kraliçe Brunhild'in sadık dostu Hagen, bedenine kılıç işlemez Siegfried'in can alıcı yerini Kraliçe Kriemhild'den öğrenir ve onu öldürür. Kriemhild öç almak için Etzel ile evlenir. Etzel, Hun hakani Atilla'dır. Kriemhild kocasının öcünü alır ve Burgontları ortadan kaldırır ancak kendiside Hildebrand tarafından öldürülür.

“19. yüzyılda destan alanında en önemli ürün, Elias Lönnrot'un Fin halk şarkı ve masallarından derleyip yeniden yazdığı Kalevala'dır.”⁸⁴ Eski

⁸³ Nihat Sami Banarlı, a. g. e., s. 10.

⁸⁴ Ana Britannica, “destan”, Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünleri Pazarlama, C. 7, İstanbul, 1992, ss. 187-189.

Ortaasya kavimlerinden olan Finlilerin destanı, Fin halkının belleğinde ve geleneklerinde asırlar boyu yaşayıp halk dilinde işlendikten sonra toplanmıştır. Bu destanları derleyen Lönnort, onların halk dilinde olgunlaşan şekil ve uslubunu muhafaza ederek, sıralayıp bütünlemiştir.⁸⁵ Bunlardan Fin edebiyatını büyük ölçüde yönlendiren Kalevala destanı meydana geldi. Bu destan bütünüyle sözlü gelenekten gelen bir destan olduğu halde Lönnrot'un malzemeyi kurgulamakta gösterdiği başarıyla temelde edebi destan sınıfına girmiştir.

Destanın tek amacı; Aç halkı doyurmak için Sampo Değirmeni'ni ele geçirmektir. Destanda, Demirci Ilmarinen büyülü eşyalar yapmaktadır. Bu büyülü eşyalara Sampo denilmektedir. Kimin eline geçerse Sampo'lar o kişiye mutluluk getirmektedir. Sampo değirmeni de bunlardan biridir. Sampolar, eline geçirene mutluluk ve zenginlik getirdiği ölçüde savaş da getirir. Kalevala ülkesinin kahramanı Veynemyönen, havanın kızı Ilmatar ile rüzgarın nefesinden doğmuştur. Kalevala ve Pohyola ülkeleri kahramanları arasındaki mücadeleyi nakleder. Destan, Kalevala'nın mutlu bir ülke haline gelmesiyle son bulur.⁸⁶

Roma'nın yıkılışından sonra dağılan Avrupa, kendini ancak 11. ve 12. yüzyıllarda bulur, arada kalan çağlar bugün bile yeterince bilinmemektedir. Bundan önceki belgeler Hristiyanlığa ait olan ve halkı eğitmek için Latince'den çevrilen yazılardır. Yerli destanlar 11. yüzyılda önce Fransa'da büyük haç yollarındaki kiliseler çevresinde oluşmaya başlamıştır. Bunlar saz eşliğinde dinleyicilere sunulurdu. Fransızlar bunlara Chanson de Geste adını

⁸⁵ Nihat Sami Banarlı, a. g. e., s. 10.

⁸⁶ Nihat Sami Banarlı, a. g. e., s. 10.

vermişlerdi. Bu destanların kahramanları, bir kaç ülkeyi yönetimi altında toplayan Charlemagne'la çevresindeki yiğitlerdir. Bu destanların en önemli örneği Chanson de Roland'dır.⁸⁷

İspanya'da son Arap hükümdarına karşı girişilen savaşta imparatorunun yardımını istemeyecek kadar gururlu olan Roland'ın direnişini konu alır. Bu destanlarda derebeylik sistemi, haçlı seferleri ve Hristiyanlık karşıtı olan güçlere karşı koyma mücadelesiyle kahramanların erdemleri ve faziletleri anlatılmaktadır.

Asya toplumları da oldukça zengin bir destan edebiyatına sahiptir. "İ. Ö. 1000'ler de oluştuğu sanılan ve İ.S. 300-400 arasında yazıya geçirilen Mahabharata'nın (Bharata Hanedanının Büyük Destanı) kahramanları, Hint-Avrupa düşünce sistemlerinde üçlü ilkeyi temsil eden tanrılardır. Mahabharata, Ramayana (Rama'nın Aşk Öyküsü) ile birlikte, Hindistan'ın iki büyük destanıdır.⁸⁸ Ramayana ve Mahabharata, yüzyıllarca bütün Hint sanatçılarına esin kaynağı olmuştur.

İran'ın milli destanı kabul edilen Firdevsi⁸⁹'nin 60.000 beyitlik Şehname'si eski çağlardan başlayarak İran'ın efsanevi tarihini konu edinir. Şehname'nin meydana gelişi de Yunan destanını andırır. Firdevsi, İran halkının destan tarihiyle birlikte Türk destan şiirini de iyi biliyordu. Bu kadar mükemmel bir destanı, böyle bir birikimle yazabilmiştir.⁹⁰ Şehname, bir milletin tarih, efsane, gelenek, görenek, masal gibi bütün varlığını

⁸⁷ Rauf Mutluay, a. g. e. , s. 297.

⁸⁸ Ana Britannica, "destan", Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünleri Pazarlama, C. 7, İstanbul, 1992, ss. 187-189.

⁸⁹ Gazneliler zamanında yaşamış, İranlı destan şairi.

⁹⁰ Nihat Sami Banarlı, a. g. e., s. 10.

mükemmel bir dille anlatan bir eserdir. Firdevsi eserde temiz, yalın ve Arapça kelimelerden arınmış bir dil kullanmıştır. Tasvirler abartılmakla birlikte destandaki olağanüstü unsurlarla uyum içindedir.

Firdevsi, Şehname'yi yazarken İran Gaznelilerin hakimiyetindeydi, bu nedenle Gazneli Mahmud'un büyük yardımlarını görmüştür. Firdevsi milliyetçi bir şairdir, Şehname'de de İran kültür ve medeniyetinin, Arap kültüründen farklı ve üstün olduğunu göstermeye çalışmıştır.⁹¹ Şehname'de İran tarih ve mitolojisinin yanında diğer ilk çağ milletlerinin, Türk, Hind ve Yunan tarih ve mitolojisinden izler bulmak mümkündür.

İran tarih, mitoloji ve geleneklerini bir araya toplayan tarih olaylarını gölgede bırakan yapıt İran'ın birbirini izleyen dört devrini anlatan bölümlerden oluşmuştur. İlk bölüm Pişdadiler Devrinden onbeş hükümdar devrini, ikinci bölüm Kayani'lerden on hükümdar devrini, üçüncü bölüm Eşkaniler devrini, dördüncü bölüm Sasani'lerden dokuz hükümdar devrini konu edinmiştir.

“Pişdadiler Devrinin destanlaştırılan kahramanları, Hintlilerle İranlıların ortak destan devirlerinin kahramanlarıdır.”⁹² Şehname'de kalabalık bir kahramanlar kadrosu vardır. Bu kahramanlar; Cemşit, Dahhak, onunla mücadele eden demirci Gave, Feridun, 7 güç işi başaran Zaloğlu Rüstem, Turan hükümdarı Efrasiyap, Keykavus, Keyhüsrev, Isfendiyar,

⁹¹ M. Necati Sepetçioğlu, Karşılaştırmalı Türk Destanları, Akran Yayınları, İstanbul, 1990, s. 79.

⁹² M. Necati Sepetçioğlu, a. g. e., s. 80.

Zerdüş, Dara, İskender'dir. Hükümdarların savaşları, kahramanlıkları anlatılırken aşk öyküleri de yer alır.⁹³

Bütün bu bahsettiğimiz destanlar, gerek kendi milletlerinin gerekse diğer milletlerin tarih, sanat ve fikir dünyaları için önemli bir temel teşkil etmişlerdir, örneğin edebiyatları için bir başlangıç oluşturmuşlar ve bu destanları örnek alarak bir çok yeni eser yaratmışlardır.

2. TÜRK DESTANLARI

Türk tarihinin kökenine ilk Türk destanları ile inebiliriz. Ulusal yaşantımızın bugünleri yaratan, yarınları yaşatacak tüm kökleri ilk destan hazinelerimizin içinde saklıdır. Büyük kahramanlıklarla dolu Türk tarihi, Türk destanları için zengin malzeme kaynağıdır. Zaten Türk tarihinde destan sahibi olmak için gereken şartlar fazlasıyla bulunmaktadır.

Gerek İslamlıktan önceki gerekse, İslamlıktan sonraki Türk destanları yüzyıllar boyunca halkın belleğinde kalmış, geçen her yüzyılın gelenek ve inançlarıyla beslenerek günümüze ulaşmıştır.

Türk milletinin tarihinde bulunan büyük savaşlar, göçler, istilalar, devlet kuruluşları arasında bu hadiseleri yapan ve çeviren milli kahramanlar yetişir. Destan şairleri bu kahramanların maceralarını söyler. Türklerin tarihinde bu çeşit olaylar ve kahramanlar çoktur. Bazan öyle büyük kahramanlar çıkar ki bunlar kendinden önceki kahramanları unutturarak,

⁹³ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. 21, Interpress Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1986, s. 11033.

birçok yiğitlik ve erdemi kendi şahsında toplar.⁹⁴ Diyebiliriz ki bu kadar büyük birikim sonucunda destan devri yaşayan Türkler yeni destanları söylemekten eski destanları derlemeye vakit bulamamışlar, hatta bazı destanlar kaybolup gitmiştir.

Sözlü edebiyatımızın zenginliğine dikkat çeken Potanın ve Van Gennep isimli bilginler Cermen, Slav, Fransız, Fin edebiyatlarındaki destanların Türklerden alındığını ileri sürmüşlerdir.⁹⁵ Hatta eski İran ve Yunan destanları ile Türk destanları arasında birtakım benzerlikler bulunmaktadır.

Eski Türk destanlarının bugün elimizde olan parçaları çeşitli kaynaklardan elde edilmiştir. Bir kısmı araştırmacılar tarafından halk dilinde hala yaşayan destanlardan derlenmiş, bir kısmı eski Arap, İran tarih ve edebiyatına ait eserlerde, bir kısmı da Batı kaynaklarında bulunurken, esas önemli kısmı da çeşitli Türk aydın ve yazarları tarafından çeşitli sebeplerle yazılı edebiyata geçirilmişlerdir.⁹⁶

Türk destanlarını; 1. İslamlıktan önceki Türk destanları, 2. İslamlıktan sonraki Türk destanları olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Bu sınıflandırma, Türk tarihinin çok önemli iki devresine göre yapılmıştır. “İslamlıktan önceki Türk destanları, Türk tarihinin akışına uygun olarak dört bölümde toplanabilir: 1. Eski Türk destanları, 2. Hun destanları, 3. Göktürk destanları, 4. Uygur destanları”⁹⁷

⁹⁴ Nihat Sami Banarlı, a. g. e., ss. 10-11.

⁹⁵ Seyit Kemal Karaalioğlu, a. g. e., s. 46.

⁹⁶ Nihat Sami Banarlı, a. g. e., s. 11.

⁹⁷ Seyit Kemal Karaalioğlu, a. g. e., s. 46.

Bu dört bölümde toplanan destanlardan, Eski Türk destanlarına Alp Er Tunga⁹⁸, Şu⁹⁹; Hun¹⁰⁰ destanlarına Oğuz Kağan; Göktürk¹⁰¹ destanlarına Ergenekon¹⁰², Bozkurt¹⁰³; Uygur¹⁰⁴ destanlarına Türeyiş¹⁰⁵, Göç¹⁰⁶ destanları en güzel örneklerdir.

Bütün bu saydığımız destanlar tarihte ilk büyük Türk devletleri olarak gördüğümüz Saka, Hun, Göktürk, Uygur devletlerinin destanlarıdır. Yaradılış destanı ise bütün Türk boylarının ortak ve asıl destanı kabul edilir. Bu kadar değişik dönemlerde ve çeşitte olmasına rağmen Türk destanları dağınık ve birbirinden uzak bir halde değildir. Dikkatlice incelendiğinde Türk destanlarının, bir bütün haline gelmek için hazırlanmış gibi olduğu görülür.

Yaradılış ve Türeyiş destanı, yukarıda bahsedilen yedi destan, tek bir hale getirilerek yazılmıştır. Türk destanlarının en büyük özelliği bu bütünlüğündedir.¹⁰⁷

⁹⁸ Saka İmparatorluğu'nun bir hükümdarıdır. Kahramanlıklarını anlatan destanında vardır.

⁹⁹ Saka Türk hükümdarıdır. Adını taşıyan bir destana konu olmuştur.

¹⁰⁰ (M.Ö 220-M.S 216) yıllarında hüküm süren ve Türkleri ilk defa bir bayrak altında toplayan Türk kavmidir. (S. Kemal Karaalioğlu, Türk Edebiyatı Tarihi, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1. Basım, 1973, İstanbul, s. 55)

¹⁰¹ Türk adını taşıyan ilk devletimiz, Hun soyundan gelir. (Şükrü Elçin, Halk Edebiyatına Giriş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1986, s. 76)

¹⁰² Göktürk destanlarından biridir.

¹⁰³ Göktürklerin bir bozkurttan türediklerin anlatan destan. Bozkurt destanlarımızda Türklüğün, kahramanlığın sembolüdür. (S. Kemal Karaalioğlu, Türk Edebiyatı Tarihi, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1. Basım, İstanbul, 1973, s. 62.)

¹⁰⁴ V-XI. Yüzyıllarda Orta Asya'da büyük bir uygarlık kuran ve yazılı anıtlarla sanat eserleri bırakan Türk uluslarındandır. (S. Kemal Karaalioğlu, Türk Edebiyatı Tarihi, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1. Basım, İstanbul, 1973, s. 65)

¹⁰⁵ Uygur Türklerinin bir bozkurtla bir insanın çiftleşmesinden doğduğu inancını anlatan, destanları. (S. Kemal Karaalioğlu, a. g. e., s. 66)

¹⁰⁶ Uygur Türklerinin göçlerini konu alan destanları. (S. Kemal Karaalioğlu, a. g. e., s. 67)

¹⁰⁷ M. Necati Sepetçioğlu, a. g. e., s. 101.

Bu Orta Asya Türklerine ait destanların ilk biçimleri elimizde değildir. Kurttan türeyiş, demircilik, büyük savaşlar vererek devlet kuruluşlar ve Orta Asya'dan dört bir yana yayılışlar, silah yapımı ve at yetiştirmede ustalık, ata verilen önem bu destanların hepsinde bulunan ortak unsurlardır.

İslamlıktan sonraki Türk destanlarının en bilinenleri Er Manas, Satuk Buğra Han, Cengiz Han, Köroğlu olarak sıralanabilir. Bunlar, İslam dininin benimsenmesinden sonra biçimlenen, ama içlerinde eski destan geleneğinin derin izlerini taşıyan destanlardır.¹⁰⁸

Bütün Türk destanlarının başlangıcı olan, yeryüzü ve gökyüzünün yaradılışını izah eden Yaratılış Destanı'nın konusuna göre; Daha hiç bir şey yokken Tanrı Kayra Han'la uçsuz bucaksız su vardı. Bütün Tanrıların en büyüğü insanoğlunun ilk atası, Tanrı Kayra Han'a birgün Ak Ana denilen bir kadın hayali görünerek Tanrı'ya "Yarat!" dedi ve kayboldu. Böylece Kayra Han, kendine benzer bir varlık yaratarak, Kişi adını koydu. Kayra Han'la Kişi, sonsuz suyla kaplı dünyada rahatça uçmaya koyuldular. Fakat Kişi bundan memnun olmadı ve kendisini yaratandan daha yüksekte uçmaya kalktı. Bunun üzerine Tanrı ondan uçma gücünü aldı. Kişi suya yuvarlandı. Boğulmak üzereyken Tanrı'dan af diledi. Tanrı, "Yüksel!" emri verdi. Kişi'yi boğulmaktan kurtardı. Kişi, artık uçamaz oldu, bunun üzerine Tanrı Kayra Han dünyayı yaratmaya karar verdi. Kişi'den suyun dibine dalıp bir avuç toprak çıkarmasını istedi. Kişi, toprağı çıkardı ancak bir kısmını ağzında kendine dünya yaratmak için sakladı. Kayra Han, Toprağı "Büyü" emrini verince bu topraktan dünya oluştu. Bununla beraber Kişi'nin ağzındaki toprakta büyüdü, Tanrı "Tükür!" buyurmasaydı, Kişi boğulacaktı.

Tanrı bu olanlara çok kızdı ve Kişi'yi kendi ışık aleminden kovdu ve ona Şeytan Erlig adını verdi.

Daha sonra, Tanrı yerden dokuz dallı bir ağaç bitirdi ve her daldan ayrı bir insan cinsi yarattı. Bu insanlar iyi ve güzeldi. Erlig onları kıskandı ve kendi yanına çekti. Buna kızan Tanrı onu karanlıklar dünyasına sürdü. Ancak Tanrı'yı kızdırmaya devam eden Erlig'in dünyası Tanrı tarafından yıkıldı. Kayra Han, Erlig'i dünyanın en alt katına sürdü. Orada ne güneş, ne ay, ne de yıldız ışığı vardı. Tanrı Erlig'e dünyanın sonuna kadar orada oturmayı emretti. Tanrı Kayra Han, şimdi onyedinci kat gökte oturmakta ve oradan kainatı idare etmektedir.¹⁰⁹

Kısaca, böyle hikaye edeceğimiz Yaratılış Destanı Türk düşünüş ve inancı bakımından önemli çizgiler taşır.

Yaratılış destanında ki eski Türkler'in tek tanrı inancı; bütün varlıkları ve diğer tanrıları tek bir gücün yarattığına olan inanışlarını ortaya koymaktadır. Tanrı'ya yaratma ilhamının bir kadın tarafından verilmesi, (kadın Yunan mitolojisinde de çok önemlidir) eski Türk toplumlarında kadına verilen önemin ve kadınlara olan bakış açısının belirtecidir.

Alp Er Tunga Destanı en eski Türk boylarından olan Sakalar arasında teşekkül eden ve Türk tarihinin ilk destan kahramanı olan Alp Er Tunga isimli, bir Türk ve Turan hükümdarının çevresindeki olayları anlatan bir destandır. Alp Er Tunga, yüksek bilgi ve fazilete sahip, Türk cemiyetinde

¹⁰⁸ Ana Britannica, Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünleri Pazarlama, C. 7, İstanbul, 1992, ss. 187-189.

¹⁰⁹ Nihat Sami Banarlı, a. g. e., s. 12.

itibar ve saygı gören bir Türk beyi idi. Alp Er Tunga Destan'ının, "M.Ö VII. yüzyılda İranlılarla çetin savaflara girişen, İran'ı bir iki kere yenen, sonunda hile ile öldürülen Saka Türkleri'nin hükümdarı Alp Er Tunga'nın serüveni çevresinde geliştiği sanılmaktadır."¹¹⁰

Milattan önceki Türk-İran savaflarını anlatan bu efsanenin zengin parçalarını, Firdevsi'nin Şehname'sinde görmekteyiz. Şehname'de Alp Er Tunga, Afrasiyap adıyla geçmektedir.¹¹¹

Kaşgarlı Mahmud'un 11. asırda "Cihan Beği" olarak vasıflandırdığı ve "Türk Cihan İmparatorluğu" emelinin ilk öncülerinden sayılan Alp Er Tunga'nın adı bir çok yerli ve yabancı kaynaklara konu teşkil etmiştir.

Cihan Beyi olarak anılan Alp Er Tunga, M. Ö. 7. Yüzyılda yaşamış ve Anadolu'nun büyük kısmını fethederek Asya İmparatorluğu'nu kurmuştur. İran Şahenşahı Keyhüsrev tarafından Azerbeycan'da tek başına kuşatılarak öldürülmüştür.

Alp Er Tunga adına teşekkül etmiş olan Alp Er Tunga Destanı ise vaktiyle yazıya geçirilmediği için kaybolmuştur. Yalnız Kaşgarlı Mahmud, bu destandan kopmuş olduğu anlaşılan bir parçayı Divanu Lugati't Türk'e almıştır. Destanın sonundan olduğu anlaşılan bu parça bize dil, biçim ve muhteva açısından pek az fikir verir.¹¹²

¹¹⁰ Seyit Kemal Karaalioğlu, a. g. e., s. 50.

¹¹¹ Ahmet Kabaklı, Türk Edebiyatı, C.2, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 1994, s. 7.

¹¹² Ahmet Kabaklı, a. g. e., s. 9.

Saka Türklerinden kalan bir diğer destanda Şu Destan'ıdır. Şu Destanı, Alp Er Tunga'dan sonra, ikinci büyük Saka Türk destanıdır. Şu Destanı'nda, İskender'in Batı Türkistan'a doğru yürümesi üzerine (M.Ö. 330-327), Türk hükümdarı Şu'nun Çin'e çekilişi, iki tarafın öncü kuvvetlerinin çarpışması, İskender'in çekilmesinden sonra Şu'nun Balasagun'a dönüp Şu şehrini kurması anlatılır. Bu destanın asıl metni elimizde değildir, ancak buna ait söylentiler de Divanu Lügati't Türk'te bulunmaktadır.

Milli Türk Destanlarının en önemlilerinden ve en ünlülerinden biri olan Oğuz Kağan Destanı, eski kaynaklarında, Oğuzname adı verilen bir eserde kayıtlı olarak gösterilmektedir.

Bu destanda, destan kahramanı olarak adı geçen Oğuz Kağan, M. Ö. 2. yüzyılda büyük bir Türk imparatorluğu kurmayı başaran gerçek bir tarihi şahsiyettir. "Hunların büyük hakanı Motun'un savaşçı, devlet kurucu ve yurtsever şahsiyeti, tarihten koparak efsanelere mal olmuş, bundan da Oğuz Kağan Destanı çıkmıştır."¹¹³

Oğuz Kağan Destanı'nın, destan oluşumuna uygun bir tarihi olan Hunların savaşlarla dolu parlak genişleme yıllarında teşekkül ettiği sanılmakla beraber, Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, destanın Hun'lardan önceki bir zamanda da teşekkül etmiş olabileceğinden bahseder.

XIII. asırda Uygur yazısı ve Uygur Türkçesi'yle yazıya geçirilmiş olan Oğuz Kağan Destanı'nın Türkçe ifadesi şöyledir; Günlerden bir gün Ay

Kağan'ın gözü parladı. Erkek bir oğul doğurdu. Bu oğulun yüzü gök rengi, ağzı ateş kızılı, gözleri ela, saçları kara idi ve perilerden daha alımlıydı. Bu oğul anasının göğsünden bir kere süt içti sonra çiğ et, çorba, şarap diledi. Hemen dile geldi, kırk gün sonra büyüdü, yürüdü. Ayakları sığır ayağı gibi idi. Ata biner, sürüleri güder, av avlardı, günlerden sonra yiğit oldu. Orada ulu bir orman vardı. Bu ormanda da herkese korku salan halkı ve hayvanları yiyen büyük bir canavar vardı. Oğuz Kağan yiğit ve cesur bir kişiydi. Bu canavarı avlamaya karar verdi ve bir tuzak kurarak canavarı öldürdü. Bir gün Tanrı'ya yalvarırken, hava karardı gökten bir ışık düştü. Güneşten, aydan daha parlaktı. Bu ışığın arasında çok güzel bir kız gördü, başında ateşli parlak bir beni vardı. Gülse gök tanrı da gülüyor, ağlasa gök tanrı da ağlıyordu. Oğuz Kağan onu sevdi, aldı. Günlerden sonra kızın gözleri parladı ve üç erkek oğul doğurdu. Birincisine Gün adını, ikincisine Ay adını, üçüncüsüne Yıldız adını koydular. Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan bir göl ortasında bir ağaç , bu ağacın kovuğunda da bir kız gördü, bu kızın inci gibi dişleri, ırmak dalgası gibi saçları, gök rengi gözleri vardı. Oğuz Kağan'ın yüreğine ateş düştü, onu sevdi , aldı. Günlerden sonra kızın gözü ışıldadı. Üç erkek oğul doğurdu. Birincisine Gök adını, ikincisine Dağ adı, üçüncüsüne Deniz adını koydular. Bu işler olup bittikten hayli sonra Oğuz Kağan büyük toy verdi. Çağrılan halk birbirine danışıp geldi. Türlü aşlar, türlü şaraplar, kımızlar yediler, içtiler. Ondan sonra Oğuz Kağan dört yöne yarlık yolladı. Elçileriyle bildirdi ki; “Ben Uygurların Kağanı'yım ki, yerin dört bucağının kağanı olsam gerektir. Sizlerden baş eğmenizi istemekteyim.” Bundan sonra kimileri Oğuz'un buyruğunu dinledi, kimileri dinlemedi. Oğuz Kağan üstlerine yürüdü, düşmanlarını dize getirdi, yeni ülkeler aldı, ganimetler kazandı. Bütün bunlar olurken, Oğuz Kağan'ın yanında hep gök

¹¹³ Ahmet Kabaklı, a. g. e., s. 12.

tüylü, gök yeleli büyük erkek bir kurt vardı. Kurt, Oğuz'a ve ordusuna yol gösteriyordu. Oğuz Kağan'ın yanında Uluğ Türk adında yaşlı bir bilge vardı. Günlerden birgün rüyasında gündoğusundan günbatısına uzanmış altın bir yay ve şimale doğru giden üç gümüş ok gördü. Bu düşünüyü Oğuz Kağan'a bildirdiğinde Oğuz oğullarının üçünü tan yönüne, üçünü de batı yönüne yolladı. Gün, Ay, Yıldız yolda altın bir yay buldular, Gök, Dağ, Deniz üç gümüş ok buldular, aldılar. Babalarına getirdiklerinde Oğuz çok sevindi sonra oğullarına yurdunu üleştirip verdi. Dedi ki; "Ey oğullarım! Ben çok yaşadım. Ben çok savaşlar gördüm. Çıda ile çok ok attım. Aygır ile çok yürüdüm. Düşmanları ağılattım. Dostlarımı ben güldürüm . Gök Tanrı'ya borcumu ödedim. Sizlere de yurdumu veriyorum." anlamındaki bu manzum söyleyiş Uygur harfleriyle yazılı, Oğuz Destan'ının son sözleridir. Destanın bundan sonraki kısmı eksiktir. "Bugünkü bilgimize göre M. Ö. II. asırda doğduğu anlaşılan Oğuz Destanı'nın, M.S. XIII. asıra kadar yaşayarak bu asırda yazıya geçirilecek kadar canlı kalması, destanın Türk an'anesindeki kıymetini gösterir."¹¹⁴

Göktürk Destanları, tarihte ilk defa "Türk" adını devlet ismi yapan Göktürkler arasında teşekkül etmiştir. Göktürkler, eski Türk devletleri arasında tarih, duyuş, düşünüş, inanış ve kuruluşları en iyi bilinenidir. Göktürkler kendi soylarına ait inanışlarıyla, devlet kurmadan önceki tarihlerini yansıtan iki destana sahiptir. Bunlardan biri Ergenekon diğeri Bozkurt Destanı olarak bilinir.

Göktürklerin Ergenekon Destanı, tarihten önceki çağlarda yapılan egemenlik savaşlarını anlatır. "Yıllarca Türk Toplum hayatında etkileri

¹¹⁴ Nihat Sami Banarlı, a. g. e., s. 21.

olduğu gibi bu gün bile Anadolu'nun dağlık köylerinde, bir takım gelenek ve göreneklerde Ergenekon Destan'ının izlerini görebiliriz.”¹¹⁵Ergene dağ belı, kon da konak anlamındadır. Aslında Oğuz Destan'ının bir parçası olan bu destan çeşitli dönemlerde çeşitli biçimlere girmiştir. XIII. asır Moğol tarihçisi Reşidüddin tarafından yazıya geçirilmiştir.

Ergenekon Destan'ına göre; Bütün Türk illerinde Göktürk oku ötmeyen, Göktürk kolu yetmeyen yer yoktu. Bütün kavimler birleşerek Göktürkler'den öç almaya karar verirler ve Göktürklerle döğüşmeye başlarlar ancak Göktürkler üstün gelirler. Göktürkler'le başa çıkamayacaklarını anlayan düşmanlar onları ancak hile ile yeneceklerini anlayınca, tuzak kurarlar ve Göktürkler yenilir. Bütün Göktürkler öldürölür, öldürölmemeyenler esir edilir. Geriye sadece Göktürkler'in hükümdarı İl Han'ın oğlu Kayı ve yeğeni Dokuz Oğuz kalır. Onlar geriye kalan hayvanları da yanlarına alarak insanların ulaşamayacağı dağlar arasında, sarp kayalıklarla dolu kimsenin geçemeyeceği yollardan geçerek bir yere gelirler. Orada akarsular, çeşmeler, türlü otlar, türlü hayvanlar vardı. Oraya gidince şükrettiler, kışın hayvanların etini yediler, yazın sütün içtiler, derilerini giydiler, o yere Ergenekon adını verdiler ve zamanla çoğaldılar. Kayı Han'ın çocuklarına Kıyat, Dokuz Oğuz'un çocuklarına da iki ad koydular, bir kısmına Tokuzlar, diğerk kısmına Türölken dediler. Bu iki hanın oğulları orada yayılıp çoğaldılar. Ergenekon'da dört yüzyıl boyunca oturduktan sonra o kadar çoğaldılar ki, nüfusları hayvanları sığamaz oldu. Çare bulmak için toplandılar, bizim eski yurdumuz Ergenekon'un dışındaymış diyerek, çıkış yolu aradılar, dağın arasından yol aradılar ancak bulamadılar. Bir demirci çıkarak dağın içinde demir madeni olduğunu onu eriterek yol açılabileceğini

¹¹⁵ M. Necati Sepetçioğlu, a. g. e., s. 126.

söyledi. Herkes bu fikri beğendi. Böylece hazırlıklara başladılar, dağın geniş yerine bir kat kömür bir katta odun koydular, dağın üstünü, yanını böyle doldurduktan sonra yetmiş deriden yetmiş körük kurarak, körüklediler. Ateş kızdıktan sonra demir erimeye başladı, dağ delindi bir deve geçebilecek kadar yol açıldı. Böylece Göktürkler Ergenekon'dan çıktılar. Her yıl o gün Göktürkler için bayram oldu. Ergenekon'dan çıktıkları zaman Göktürkler'in hakanı Kayı Han soyundan gelen Börteçine idi. Her yere elçiler yolladılar. Ergenekon'dan çıkıp geldiklerini söylediler kimi boyun eğdi, kimi de iyi görmedi. Göktürkler bunlarla savaştılar, hepsini yendiler, üstünlüklerini kabul ettirdiler.

Ergenekon Destanı'nın en önemli noktası, demircilik ananesidir. Maden işlemek, demirden ve çelikten silahlar yapmak eski Türkler için bir sanattı. Hemen her destanda da bununla ilgili bir övünç vardır.

Bilinen önemli diğer Göktürk Destanı da Bozkurt Destanı'dır. Bu destanda Göktürkler'in soy kütüğü ve var olma hikayeleri anlatılır. Destan Çin kaynaklarında kayıtlıdır. Bu destan eski Çin kaynaklarında iki rivayet halinde yazılıdır. Değişik rivayetler, anlatıştan doğma ya da isimlerdeki farklılıklar yüzünden meydana gelmiştir.

Destan, en çok bilinen rivayetine göre; Hun ülkesinin kuzeyinde So adı verilen bir ülke vardı. Burada Göktürkler otururdu. Bir gün Göktürkler So ülkesinden ayrıldılar. Başlarında Kağan Pu adlı bir yiğit vardı. Kağan Pu'nun onaltı kardeşinden birinin annesi kurttu, bu yüzden kutsal yaratıklardan sayılıyordu. Rüzgarlara ve yağmura söz geçirir, bu iki kuvveti buyruğu altında tutardı. Bir gün, So ülkesinden ayrılan Göktürkler

düşmanların baskınına uğradılar. Bütün Göktürkler öldüler. Yalnız annesi kurt olan bu delikanlı kurtuldu. Bu delikanlının da, birisi yaz diğeri de kış ilahının kızı olan iki karısı vardı. Baskından sonra iki karısından da iki oğlu oldu. Bunlar zamanla çoğaldılar. Çocukların en büyüğünü hakan seçtiler. Hakan olur olmaz Göktürkçe ismini bırakıp Türk ismini aldı. Ondan sonra Türk on kadınla evlendi, bir çok çocukları oldu. İçlerinden Asena adını taşıyan biri hakanlık tahtına geçince boyun adı da Aşine oldu.¹¹⁶

Göktürk Devleti VIII. yüzyıl ortalarında, yine Türk soyundan olan Uygurlarla Karluklar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Uygurlar, V-XI. yüzyıllarda Orta Asya'da büyük bir uygarlık kuran ve yazılı anıtlarla, sanat eserleri bırakmışlardır. Uygurlardan günümüze deri üzerine yazılmış yazılar, kitaplar, resim, minyatür heykeller, tahtadan oyulmuş Uygur harfleri kalmıştır. Bu tahta harfler bize ilk matbaanın Uygurlar tarafından kullanıldığı fikrini vermektedir. Çin'den Bizans'a kadar ticaret kervanları gönderen Uygurlar'ın kültürleri sık sık yabancı etkisinde kalmıştır, özellikle Çinli'lerin ve Hintli'lerin etkisi belirgin olarak görülmektedir.¹¹⁷

Uygurların iki destanından biri olan Türeyiş Destanı, diğeri de Göç Destanı'dır, Uygur Türklerinin türeyişlerini anlatır. Uygurlar'ın, Türkler'in bir bozkurtla bir insandan türediğine olan inanışları bu destanda görülmektedir.

Türeyiş Destanı'na göre; Eski Hun hükümdarlarından birinin çok güzel iki kızı vardır. Hükümdar kızlarının ancak Tanrılarla evleneceklerine

¹¹⁶ M. Necati Sepetçioğlu, a. g. e., s. 123.

¹¹⁷ Seyit Kemal Karaalioğlu, a. g. e., s. 67.

inandığı için, onları insanlardan uzak tutmak amacıyla ülkesinin insanların hiç uğramadığı bir köşesinde çok yüksek bir kule yaptırır ve kızlarını oraya kapatır. Tanrıların gelip kızlarıyla evlenmesi için yalvarır. Bir gün bir kurt gelir ve kulenin etrafında uluyarak dolaşır, sonra da kulenin dibinde kendisine bir in yapar. Küçük kız bu kurdun kurt kılığına girmiş Tanrı olduğunu anlar ve aşağıya iner. Bu Bozkurt, Hun hükümdarının kızlarıyla evlenir, bu evlenmeden bir çok çocuklar doğar. Bunlara Oğuz-On Uygur denildi. Böylece bir Bozkurt'tan türeyen Uygurlar giderek çoğalırlar.

Uygurların diğer destanı olan Göç Destanı'nda, Uygur Türkleri arasındaki ulusal birlik bozulunca, yurtlarını bırakıp nasıl güney batıya göç ettikleri anlatılır. Göç Destanı Türeyiş Destanı'nın bir uzantısı gibidir.

Göç Destanı'na göre; Uygur ilinde Hulin adında bir dağ vardır. Bu dağdan Tuğla ve Selenge adında iki ırmak çıkar. Bir gece bu iki ırmak arasındaki bir ağaca gökten mavi bir ışık iner, bu ışık aylarca o ağaçta kalır. Ağacın gövdesi gittikçe kabarır ve ağaçtan güzel müzik sesleri gelir, çevre halkı bu olanları dikkatle izler, sonra bir gün ağacın gövdesi yarılır ve içinden beş çocuk çıkar, bunlar ışıktan doğan kutsal çocuklardır. Bu çocuklara Ur Tekin, Sungur Tekin, Türek Tekin, Buğu Tekin, ve Kutur Tekin adları verilir. Bu beş çocuğa herkes büyük saygı gösterir. Halk bu çocuklara bakar, büyütür. Çocukların Tanrı tarafından gönderildiğine inanan halk birini hakan yapmaya karar verir. Hepsinden daha zeki, daha güzel, daha yiğit olduğuna karar verdikleri, Buğu Tekin'i hakan olarak seçerler. Böylece yıllar geçer, Buğu Tekin'in soyundan gelen hakan, Çinlilerle yıllarca süren savaşı bitirmek için oğlu Galı Tekin'i Çin prensesiyle evlendirmek ister. Çin elçileri, Uygur ülkesinin birliğinin ve saadetinin

Kutlu Dağ adını taşıyan büyük kayaya bağlı olduğu anlarlar ve prensese karşılık bu kayayı isterler. Hakan hiç düşünmeden kabul eder. Çinliler, bu büyük kayayı ancak parçalayarak götürürler. Kaya'nın gidişine ülkenin bütün kurdu kuşu ağlar, yedi gün sonra hükümdar ölür. Felaketler ardarda gelir, göller buhar oldu uçar, ırmaklar kurur, toprak çatlar, hiçbir ürün yetişmez olur. Buğu Han'ın çocuklarından biri tahta geçtiğinde, bütün yurtta çoluk çocuk, canlı cansız kim varsa hep birden Göç! Göç! diye bağışmaya başlarlar. Bunun üzerine toparlanıp göç ederler. Sesler kesilene kadar giderler, sonunda Beş-balıg adını verdikleri yere geldiklerinde sesler kesilir ve orada yerleşirler. Burada yaşayıp çoğalırlar ve yine büyük ve güçlü bir Türk devleti oluştururlar.

İslamlıktan sonraki Türk Destanlar'ının oluşumundaki en önemli etken dünya tarihinin akışını değiştiren olay; Türklerin İslam dinini kabul etmiş olmasıdır. 940 yıllarında Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han zamanında oluşan bu durum ve dünya üzerindeki etkisi, Karahanlılar arasında bir destan havası yaratmıştır.

Satuk Buğra Han Destan'ının çok kısa bir zamanda geliştiği, İslamiyetten önceki Türk Destanlarından da aldığı ana süslemelerle daha çok zenginleşerek yazılı şekle geldiği söylenebilir.¹¹⁸

Satuk Buğra Han Destanı'na göre; Peygamberimiz Hz. Muhammed, Miraç sırasında bütün diğer peygamberleri de görür. Aralarından birini tanıyamaz, Cebrail, "O peygamber değil, sizden üç yüzyıl sonra yeryüzüne inecek ve Türkistan'da İslam dinini yayacak" der. Hz. Muhammed buna çok

sevinir. O kişi Satuk Buğra Han'dır. Bu olaydan yıllar sonra Kaşgar Hükümdarı'nın oğlu Buğra Han doğar. Falcılar onun Müslüman olacağını söylerler ve öldürölmesini salık verirler. Annesi falcıların yalan söylediğini, büyüdüğü zaman Müslüman olursa öldürölmesini söyler, böylece oğlunu kurtarır. Satuk Buğra Han, genç bir çocuk olduğu zaman, karşıısına yaşlı bir adam çıkar ve adam ona bir takım öğütler verir. Bir gece Satuk Buğra Han, amcasını Müslümanlık dinine davet eder, ancak amcası kabul etmez bunun üzerine yer yarılır, amcası yerin içinde kaybolur. Buğra Han'ın babası öldüğünde yerine amcası geçmiştir ve annesiyle evlenmiştir. Amcası bu şekilde ölünce yerine Satuk Buğra Han hükümdar olur. Hükümdar olur olmaz İslamiyeti yaymaya başlar. Bütün savaşları kazanır ve doksan yaşına geldiğinde bütün Türkler müslüman olmuştur.

Çok bilinen bir diğer Türk destanı Er Manas'tır. Er Manas, Kırgızlar'ın manzum kahramanlık destanıdır. Müslüman Kırgızlarla putperest Kalmuklar arasındaki mücadeleyi anlatır. Destan 400.000 mısradan oluşmuştur. Kalmuklarla mücadele eden bir Kırgız Bey'inin yiğitlikleri bu destana konu olmuştur. Manas Destanı'nda Kırgızlar'ın geleneklerine, göreneklerine, eğlencelerine, törelerine, dinsel inançlarına, masallarına rastlarız. Manas Destanı'nın tamamını söyleyenlere Manasçı denir. Manasçılar, destanı duygu ve düşünceleriyle birlikte kendilerine yakın dönemlerin gelişen olaylarını da ekleyerek zenginleştirmişlerdir. Destan, İslam dininin benimsenmesinden sonraki döneme ait olan ve bu dinle ilgili motifler de taşımaktadır. Eski Türk destanlarında ki pek çok motif burada da varlığını sürdürmektedir.

¹¹⁸ M. Necati Sepetçioğlu, a. g. e., s. 135.

Yedi bölümden oluşan destanın en önemli bölümleri Manas, Manas'ın oğlu Semetey, Manas'ın torunu Seytek, Colay ve Töştük'ün hikayeleri teşkil etmektedir.

Destana göre; 1. Bölümde: Yeditör'de yaşayan Böyün Han'ın oğlu Kara Han ve onun oğlu Cakıp Han'ın hiç çocuğu yoktur. Bir gün Tanrı'dan bir oğlan çocuk ister ve bir oğlu olur. Dört Peygamber gelip çocuğa Manas adını kor. Manas dile geldiğinde; "Ben Islam yolunu açacağım, inanmayanların malını yağmalayacağım" der. Bu sözler üzerine Cakıp Han Çin'e akın eder. Manas on yaşına gelince ok atar, ondört yaşına basınca Han olur ve Çinlileri illerinden atar. 2. Bölümde: Kara Han'ın oğlu Almambet doğar, hemen büyür ve Müslüman olur. Babasını Müslüman olmadığı için öldürür, kaçıp Müslüman beylerinden Er Kökçe'ye sığınır. Er Kökçe'nin yiğitleri Almambet'i kıskanıp, hakkında dedikodu çıkarırlar. Almambet kalkıp Manas'ın Bey evine gelir. Manas, Almambet'i çok iyi karşılar.

3. Bölümde: Manas, Er Kökçe'nin ilini yağmalar. Er Kökçe yenilir. Ardından Cakıp Han oğlu Manas'ı evlendirmek ister. Temir Han'ın kızı Kanıkey'in uygun bir eş olduğuna karar verirler, Temir Han'da kızını Manas'a vermek ister ancak Temir Han'ın başdanışmanı bu evliliğe engel olmaya çalışır. Manas'ı zehirleyerek öldürür. Manas'ın ölümüne atı, köpeği ve doğanı ağlarlar. Tanrı'ya yalvarıp yakarılırlar. Tanrı, Manas'ın hayvanlarının dualarını kabul eder ve Manas'ı diriltir.

4. Bölümde: Körkütey Han hastalanır ve ölür. Büyük bir yuğ töreni yapılır, komşu ülkelerden törene bir çok konuk gelir, bunlar törenin bitmesine yakın büyük bir kavgaya tutuşurlar, sonunda büyük bir savaş başlar. Manas ile Müslüman olmayan Colay Han arasında süren savaş uzayıp gider.

5. Bölümde: Cakıp Han'ın küçükken Kalmuklara esir düşen Göz Kaman adlı kardeşi vardır. Göz Kaman, Kalmuklar arasında büyür ve bir Kalmuk kızıyla evlendirilir. Beş oğlu olur. Bir gün oğullarıyla asıl yurduna döner. Manas amcasını hiç tanımadığı ve amcası Kalmukça konuştuğu için onu casus zannederek zincire vurdurur ve babasına haber gönderir. Cakıp Han haberi alınca çok sevinir ve kardeşini hoş tutması için oğluna emir verir. Manas, babasının buyruğunu dinler ve amcasıyla oğulları için büyük bir şölen verir. Fakat şölende kavga çıkar, Göz Kaman'ın oğulları Manas'ı döverler. Manas, Kalmuklara karşı sefere çıktığında, amcasının oğullarından Kalmukça bildikleri için yararlanmak ister. Gökçegöz'ü casus olarak Kalmuklara gönderir fakat Gökçegöz Manas'a ihanet eder. Manas da Almambet'i göndererek Almambet'in yardımıyla savaşı kazanır. Geri dönerken Gökçegöz, Manas'ı ve kırk yiğidini zehirler. Kırk yiğit ölür, Manas'ı karısı kurtarır. Manas iyileşince Mekke'ye gider, dua eder ve kırk yiğidinin dirilmesini sağlar.

6. Bölümde: Manas artık ihtiyarlamıştır, ölümünden sonra doğacak çocuğuna iyi bakılmasını vasiyet eder ve ölür. Cakıp Han, Kanıkey'e haber göndererek Manas'ın kırk yiğidinden Abeke'ye ya da Köbeş'le evlenmesini buyurur. Kanıkey, kızım olursa evlenirim, oğlum olursa evlenmem der. Kanıkey'in bir oğlu olur. Dediğini yapıp kimseyle evlenmez. Bunun üzerine ötekiler oğlunu öldürmek ister. Bunu öğrenince Kanıkey oğlunu alıp, babası Temir Han'ın ülkesine gider. Temir Han buna çok sevinir, orada aksakallı bir ihtiyar, Temir Han'ın torununa Semetey adını verir. Yıllar geçer Semetey büyür ve baba ocağına döner. Cakıp Han sağdır. Semetey'in öç alacağını sanarak, onu zehirlemeye karar verir. Bunu öğrenen Semetey, Cakıp Han'ı, Abeke ve Köbeş'i öldürür.

Bu şekilde özetleyebileceğimiz Er Manas Destanı, Radloff tarafından yazıya geçirilerek 1885'te yayınlanmıştır.

Cengiz Han Destanı, on üçüncü yüzyıl ortalarına doğru şekillenmeye başlamıştır. Cengiz Han Destanı'nın temelini eski Oğuz-Uygur soyuna ait kısım oluşturur, bu kısmın sonraki Türk Boyları arasında söylenip anlatılarak genişlemesi ve yapılan eklemelerle destanın asıl şekli ortaya çıkmıştır. Cengiz Han Destanı'nı anlatan eserlere Cengizname denir.

Cengiz Han Destanı'na göre; Cengiz Han baba tarafından Oğuz Han'a anne tarafından Altın Han'a varmaktadır. Altın Han Akdeniz'de Malta'da hüküm sürmektedir. Çok güzel bir kızı vardır. Altın Han bu güzelliği dillere destan kızını kimseye göstermek istemez bunun için kızını hiç bir ışık almayan bir saraya kapatır. Bütün dikkatlere rağmen, gün ışığı Altın Han'ın kızını bulur ve kızı bu gün ışığından hamile kalır. Altın Han utancından kızını bir gemiye bindirerek denize bırakır. Denizde gemiye bir kahraman rastlar, Tumavl Mergen adındaki bu kahraman kızı beğenir, alır. Kızın bir oğlu olur adını Dobun Bayan koyarlar. Altın Han'ın kızının başka çocukları da olur. Dobun Bayan büyür evlenecek yaşa gelir, Alanguva adında güzel bir kızla evlendirirler. Dobun Bayan'ın üç oğlu olur. Bundan sonra Dobun Bayan ölür. Ancak öldükten sonra yeniden bir nur halinde dünyaya döner ve yine Alanguva'nın kocası olur. Bir erkek çocukları daha olur adını Cengiz koyarlar. Cengiz doğunca Dobun Bayan kurda dönüşerek dünyayı bir kere daha terkeder. Cengiz'e kardeşleri çok eziyet ederler fakat halk ötekilerden çok onu sever. Bir gün Cengiz kardeşlerinden kurtulmak için kaçar, dağda yaşamaya başlar. Türk Boyları temsilciler gönderip, yaşamakta olduğu dağda Cengiz'i bulup kendilerine Han seçerler. Cengiz Han, bütün

ömrünü yurduna ve milletine verir, dünyanın en büyük en sağlam devletlerinden birini kurar. Sonunda bu devleti çocukları arasında bölüştürür ve ölür.

II. DESTANIN SANATI VE YAZINI ETKİLEME BİÇİMLERİ

A. Sanat ve Edebiyatla Destanın İlişkisi

1. Destanların Edebiyat ve Güzel Sanatlara Yansıması

Destanlar, tarih bakımından olduğu kadar fikir ve sanat bakımından da büyük değer taşırlar; fikir ve sanat hayatına kaynak teşkil ederler. Özellikle mitosların fikir ve sanat hayatına fikir oluşturmaları büyük önem taşır. Birçok resim, müzik, bale, edebiyat, tiyatro eseri çeşitli mitosları konu edinir.

Eski Yunan devrinden başlayarak mitoslar ve destanlar sanat eserlerine kaynak oluşturmuşlar, Eski Yunan şiiri ilhamını efsane ve destanlardan aldığı gibi, Yunan tiyatrosunun en tanınmış eserlerinin konusu da aynı kaynaktır. Eski Yunan'dan sonra günümüze kadar olan zamanda Yunan tanrılarının bu efsaneleri sadece edebiyatta değil, müzik, resim, bale gibi sanat kollarında da çok sık işlenmiştir. “Büyük trajedi şairi Sophokles’in Kral Oidipus¹¹⁹ ve Antigone¹²⁰ gibi ölümsüz trajedilerinin mevzuu böyle

¹¹⁹ Yunan mythos'unun trajik kahramanıdır. Oidipus, insanın tüyler ürpertici bir dramını dile getirdiği içindir ki, adı tıp ve ruhbilime varıncaya kadar insanla ilgili bütün bilim ve sanat dallarına karışmıştır. (Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, ss. 246-247)

¹²⁰ Oidipus'un kendi anası İokaste'den doğma kızı. Tragedya kahramanlarının en cana yakını, hayat hikayesi en dokunandır. (Azra Erhat, a. g. e., ss. 43-44.)

tarih çizgileriyle birleşmiş efsanelerdir.”¹²¹ Bunlar aynı zamanda dünya cinayet edebiyatının ilk şaheserleridir. Oidipus konusu Latin şairi Seneca tarafından da işlenmiş, 18. yüzyılda Fransız şair Voltaire’de bir trajedisinde Oidipus’u konu edinmiştir. 1718 yılında İtalyan besteci Sacchini tarafından operaya da uyarlanmıştır.

İlk olarak Sophokles’in konu edindiği Antigone, 17. yüzyıldan Fransız trajedi şairi Rotrou, 18. yüzyılda İtalyan şairi Alfieri ve yine Fransız Jean Anouilh tarafından klasik trajedi ruhuna sadık kalarak tekrar yazılmıştır.

İlyada’nın kadın kahramanlarından olan Aphrodite’nin “...kişiliği Hellenistik çağdan sonra Rönesans sanatına da tükenmez bir konu olmuş, resim ve heykelde işlendikçe işlenmiştir.”¹²² Yine İlyada destanının kadın kahramanlarından biri olan Truva kahramanı Hector’un karısı Andromakhe’de kocasına bağlılığın ve sadakatinin bir timsali olarak sanat eserlerinde yaşamıştır.

Yunan mitolojisinde ki Daphne efsanesi ilkçağda Latin şairi Ovidius tarafından işlenmiştir. Kendini Gaia tanrıçaya adadığı için erkekten kaçan Daphne’ye Apollon gönül vermiş, peşine düşmüş, Daphne tam yakalanacağı anda babası ırmağa yakarmış kurtarsın diye. Babası da Daphne’yi bir defne ağacına dönüştürmüş. Bu konu, Türk edebiyatında da Melih Cevdet Anday’ın “Defne ve Tanrı” isimli şiiriyle yer almıştır.

¹²¹ Nihat Sami Banarlı, a. g. e., s. 3.

¹²² Azra Erhat, a. g. e., s. 47.

Birçok Yunan destanıyla ilgili konular, Yunan ve Latin şairlerinden günümüze kadar olan yazarlara kadar, hepsi de birinci sınıf yazarlar tarafından birinci sınıf eserler olarak, tekrar tekrar kaleme alınmışlardır. Latin şairi Vergilius'un Aeneis destanı, eski Yunan'dan beri defalarca yazılan Iphigenie, Electra , Agememnon adlı eserler şiir, opera, tiyatro olarak defalarca, hep aynı kaynaktan alınmış ilhamlarla tekrar tekrar yaratılmışlardır.

Alman şairi Geothe'nin Iphigenie Tauris'de adlı eserinde ve ünlü Faust dramında da Yunan destanının izlerini görebiliriz, eserde özellikle Yunan destan kahramanı Helena önemli bir yer edinmiştir. Bu eserler, aynı zamanda operaya da uyarlanmış. Besteci Franz Liszt, orkestra için Faust dramından esinlenerek Faust Senfonisi bestelemiştir.

“...Destan, ilkel bir tarih ya da tarihsel ipuçları taşıyan ilkel bir roman sayılabilir.”¹²³ Bu sözlerden yola çıkarak; destanlar, milletlerin edebiyatlarının başlangıcıdır, diyebiliriz. Milletler edebiyatlarını destanların üzerine kurmuş edebiyat tarihlerini destanlardan başlatmışlardır. Tarihi, destan oluşumuna çok uygun olan Türkler, edebiyatlarında bu zengin kaynaktan yararlanmışlardır. Türk destanlarını eserlerinde konu olarak çok sık kullanmışlardır. Yaşar Kemal'in, Üç Anadolu Efsanesi kitabı destanlardan esinlenerek ortaya çıkmış bir eserdir. Özellikle Köroğlu ile ilgili bölümünde Köroğlu'nun ortaya çıkışını anlatan kısım söz etmeye değerdir.

¹²³ Nijat Özön, 100 Soruda Sinema Sanatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Ekim 1990, s. 133.

Ünlü Alman opera şairi ve bestecisi Wagner, konusunu Nibelungen destanından alarak Ring der Nibelungen:Nibelungen Halkası adını verdiği dört opera besteledi. Bu seri operalarla Cermen milliyetini dile getirmiş oldu. Bu dört operanın birincisi Ren Yüzüğü, diğerleri Siegfried, Die Walküre ve Allahların Grubu adlı eserlerdir.

Ünlü Türk besteci Ahmet Adnan Saygun, Köroğlu Destanı'nı 1973'te operaya uyarlanmıştır. Saygun ayrıca en eski destan olarak bilinen Gılgamış'ı da 1983'te opera olarak bestelemiştir. Gılgamış ondan önce 1963'te de yine bestecimiz Nüvit Kodallı tarafından operaya uyarlanmıştır. Köroğlu ile ilgili olarak Üzeyir Hacıbeyli tarafından 1935'te bir opera, ayrıca Ermeni yazarlarınca ortak bir Köroğlu tiyatrosu da yazılmıştır. Bizde de Ahmet Kutsi Tecer, bir Köroğlu tiyatrosu yazmıştır.

Destanların fikir ve sanat dünyasına katkıları sadece fikri ve edebi eserlerde değil resim, heykel, müzik, mimari gibi güzel sanatların bir çok kolunda sayısız eserlere de ilham vermiştir. Eski Yunan'da Zeus, Athena, Diana gibi tanrı ve tanrıçalar adına mabedler, tapınaklar yapılmıştır. Yine birçok tanrı ve tanrıçanın tasvir edildiği heykeller yontulmuştur. Tanrıların ve destan kahramanlarının türlü maceraları heykel, kabartma ve resim sanatlarına konu olmuştur. Oğuz Kağan Destanı'nın kahramanı Oğuz Han'ın oğulları Gün, Ay, ve Yıldız ile Dağ, Deniz isimli kardeşleri Topkapı Sarayı'nda bir minyatürde birlikte tasvir edilmişlerdir.

Eski Yunan'ın ünlü heykeltıraş ve mimarı Phidias tarafından yapılan Olympia'da ki Zeus heykeli ve Efes'teki Artemis tapınağı en bilinen örneklerdendir. Yine Tanrıça Aphrodite'nin çok sayıda heykeli vardır.

“Efsaneye göre; Phryne adlı bir kibar fahişeden esinlendiği söylenen Praksiteles, Aphrodite’i çıtırçıplak tasvir eden ilk sanatçıdır.”¹²⁴ XV. asırda İtalyan ressamı Boticelli’nin Venüs’ün Doğuşu tablosuna da ilham veren Aphrodite’nin, bu tabloda doğuşu tasvir edilmektedir. Tanrı Apollon’da çok kereler heykeli yapılan tanrılardandır. Pire’de 1959’da bulunan bronz bir heykelinde, Apollon inananların dualarını dinlerken görülmektedir. Bu destan kahramanlarını tasvir eden heykeller yalnız kendi çağlarına değil, rönesans ve rönesanstan sonraki çağlarda da heykellerde ve resimlerde tasvir edilmişlerdir.

B. Yazında “Köroğlu” Destanı’nın Yeri

1. Köroğlu’nun Kimliği

Köroğlu Destanı, uzun asırlar ötesinden günümüze ulaşan ve hala anlatılmakta olan ünlü bir destanımızdır. Ortaasya’dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir sahada teşekkül eden ve hala gelişmekte olan Köroğlu Destanı’nın çok geniş bir alanda söylenmesi ve yabancı kavimlere de geçmiş olması destanının değeri ve önemi hakkında bir fikir vermektedir.

Köroğlu’nun kişiliği ve destanın ortaya çıkış tarihini kesin olarak bilmiyoruz. Köroğlu Destanı üzerinde çalışan bazı bilim adamlarının bu konudaki görüşleri şöyledir: Köroğlu Destanı’nın İran Azerbeycan’ı anlatmasını tespit edip İngilizce’ye çeviren Chodzko, “Köroğlu’yu dinlediği rivayetlere dayanarak, İran Şahı İkinci Abbas (1648-1667) zamanında

¹²⁴ Memo Larousse, Aydın Kitaplar, C.3, İstanbul, 1991, s. 684.

yaşamış, Şimali Horasan doğmuş, Teke kabilesinden bir Türkmen diye kabul etmişti.”¹²⁵

Elimizde Köroğlu’na ait 17. yüzyıl tarihçilerinden Tebrizli Arakel’in kaydı ile sekiz resmi belge vardır. Tebrizli Arakel 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarındaki ünlü Celaliler’den bahsederken Köroğlu’nu da anar. Başbakanlık Arşiv’indeki Mühimme Defterleri’nden elde edilen miladi 1580 ile 1585 tarihleri arasındaki resmi belgelerin hepsinde ise Köroğlu’nun Bolu bölgesindeki faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Gerede’ye bağlı Sayık köyünden Köroğlu’nun evler bastığı, adam yaraladığı, yörede yaşayanların ondan aciz kaldıkları söylenmektedir.¹²⁶

P. Naili Boratav ise; Köroğlu ve onun arkadaşlarının, 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Celali isyanlarında adları geçtiğinden bahseder. Köroğlu’nu Celali eşkiyası olarak nitelendirir.¹²⁷

F. Kırzioğlu, Boratav’ın bu destanı 16. yüzyıl sonlarındaki Celali isyanlarına katılan bir eşkiyaya mal etmesinin yanlış bir tez olduğunu ve “Köroğlu” isminin Celali isyanlarından, çok önceleri Anadolu, Azerbeycan, İran ve Horasan’da anıldığını savunur.¹²⁸

Atilla Özkırımlı, Köroğlu’nun iki kimlikle karşımıza çıktığını söyler: Saz şairi ve destan kahramanı olarak. Köroğlu, gözlerine mil çekilen babasının intikamını almak, halkı sömüren beyleri cezalandırmak ve

¹²⁵ Pertev Naili Boratav, “Köroğlu Kimdir?”, Yurt ve Dünya, S. 20, Ankara, Ağustos 1942 ss. 103-104.,

¹²⁶ Prof.Dr. Faruk Sümer, “Belgelerle Köroğlu’nun Tarihi Kişiliği: “, Milliyet Sanat Dergisi, S. 163, 1975, s. 12-13.

¹²⁷ P. N. Boratv, “Köroğlu Kimdir?”, Yurt ve Dünya, Ankara, Ağustos 1942, S. 20, ss. 103-104.

¹²⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, “Köroğlu’nun Şahsiyeti”, Folklor Postası, C. 2, S. 18, 1946, ss. 3-5.

varsılları, bezirganları soyup topladığı parayı, yoksullara dağıtmak için dağa çıkan destan kahramanı.¹²⁹

Bundan başka, Köroğlu adındaki saz şairinin varlığını, 17. yüzyılın ünlü seyyahı Evliya Çelebi'nin eserinden öğreniyoruz. Gerek bu kayıtlardan, gerekse İran seferleri ile ilgili şiirlerden Köroğlu adındaki bir şairin varolduğu anlaşıyor. Şair Köroğlu ile kahraman Köroğlu'nun aynı şahıs olup olmadığı konusundaki şüpheler, Başbakanlık Arşiv'inde bulunan vesikalarla dağılmıştır ve bu vesikalar ikisinin bir olduğu ihtimalini kuvvetlendirmiştir.¹³⁰

Destana adını veren kahraman Köroğlu'nun asıl adı Ruşen/Rovşen'dir. Destanda gelişen olaylara baktığımızda, babasının gözleri çıkartıldığı için Köroğlu/Koroğlu olarak adlandırıldığıdır. Önceleri körün oğlu olarak anılan sonradan Köroğlu'na dönüşen ismi, ilk başta mantıklı görünse de destanın bazı yerindeki Köroğlu'nun kendi ağzından okunmuş mısralarda Köroğlu/Koroğlu nesil ya da soy adıdır. Köroğlu ve Deli Hasan kolunda:

“Adımı soruşsan bil, Rövşen olu,
Atadan, babadan cinsim Koroğlu”

şeklinde bir mısra vardır. Buradan da bu adın ona babasının gözlerinin çıkartılmasından dolayı verilmediğini söyleyebiliriz.

¹²⁹ Atilla Özkırımlı, “Köroğlu hem saz şairi, hem de “adaleti sağlayan” bir efsane kahramanıdır”, Milliyet Sanat Dergisi, S. 163, 19 Aralık 1975, s. 14.

¹³⁰ Cahit Öztelli, Köroğlu ve Dadaloğlu, Varlık Yayınları A.Ş., İstanbul, 1982, s. 3.

“Köroğlu Destanı’nın Ortaasya versiyonuna bağlı rivayetlerinden Köroğlu, Türkmen ve Özbeklerin beyi, kanuni hükümdarı öz halkının ve vatanının düşmanlardan koruyucusu, dana mürebbsi, batırların terbiyecisi ve yetiştiricisi, yenilmez bahadır olarak tasvir edilir.”¹³¹

Köroğlu Destanı’nın doğu varyantlarında özellikle Özbek varyantında Köroğlu, arklar kazdırarak çölleri ihya eden, ülkeler fethedip, ganimetler kazanan, medreseler yaptıran ve kendisinden yüksek bir hana tabi olan bir beys olarak tasvir edilmektedir. Özbek varyantlarına göre kervan basmayan, haraç almayan düşmanların peşinden koşan bir şahsiyet olarak görünmektedir.¹³²

Köroğlu, destanın efsanevi kahramanı olarak sıradan biri değildir. Babadan gelme bir bey oğlu, halkını adaletle idare eden, düşmanlarının üstesinden gelen yiğit bir hükümdardır. Destanın geçen çağlar boyunca yayılması esnasında gerek içeriği gerekse çatısıyla birlikte kahramanları da yeni coğrafyaların ve yeni medeniyet sahalarının etkisiyle değişikliklere uğramıştır. Ancak bunlar, destanın bütün metinleri incelendiğinde Köroğlu’nu bir eşkiya ya da Celali reisi olarak kabul etmemize imkan vermez.

2. Konu

Anadolu’da, İran’da, Kafkasya’da ve Azerbeycan’da ayrıca Tacikler, Ermeniler, Gürcüler ve Kürtler arasında sözlü olarak yayılmış olan ve birçok

¹³¹ Dursun Yıldırım, Köroğlu Semineri Bildirileri, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983, s. 112.

yerde yazıya geçirilen Koroğlu hikayeleri; Koroğlu'nun kendisiyle kır atının meydana gelişini yine kendisi, kıratı ve adamlarının kahramanlıklarını anlatan ve Koroğlu ile Kırat'ın dünyadan çekilmesiyle Çamlıbel'in dağılışı anlatan kollardan oluşmaktadır, bu kollarda bir çok mitolojik unsur göze çarpar.

Koroğlu rivayetlerinden elimizde bulunanların bir kısmı tam olarak hikaye oluşturmaktadır. Bunları sadece bir başı ve bir sonu olan ve bütün bir hikaye olarak tespit edildikleri için bu şekilde nitelendiriyoruz. Koroğlu Destanı'nın batı rivayetleri ve doğu rivayetleri olmak üzere iki başlık altında toplanmış bir çok rivayeti vardır. Biz burada, konu hakkında en fazla araştırma yapmış olduğu kabul edilen Pertev Naili Boratav'dan aldığımız, Chodzko'nun tercüme ettiği ve aslı Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan Azeri rivayetini aktarıyoruz;

Koroğlu (ismi Ruşen), Teke kabilesindendir. Babası Mirza Sarraf Türkistan padişahı Murad'ın at sürülerini idare etmektedir. Bir gün, sürüler Ceyhun kenarında iken, nehirden bir at çıkıyor. İki kısrağı aşıyor. Mirza Sarraf bunlara damga vuruyor. Bir müddet sonra bunlardan doğan tayları Padişaha hediye ediyor. Görünüşte pek kötü olan bu atların hediyesi Padişahı kızdırıyor ve Mirza Sarraf'ın gözlerinin oydurulmasına sebebiyet veriyor. O zaman dokuz yaşında olan Ruşen çok müteessir oluyor. Babası onu teselli ederek, büyük bir kahraman olacağını rüyasında gördüğünü haber veriyor. Fakat, Padişah'tan intikam almak lazım geldiğini unutmamasını söylüyor. Ruşen, Şahtan aldıkları atın birisini babasının tavsiyesiyle

¹³² Zeki Velidi Togan, "Koroğlu Destanı'nın bazı eski rivayetlerine dair", Türk Yurdu, C. V/7, S. 322225, İstanbul, Temmuz 1996, ss. 10-14.

besliyor. Bu at dünyada eşi benzeri olmayan bir at oluyor. Padişah, bir gün bu ata rastlıyor. Atı istiyor ve Ruşen'i de hizmetine çağırıyor ancak Ruşen bunu kabul etmiyor. Padişah'tan intikamını alacağını söylüyor ve askerlerle vuruşarak kaçıyor. Babasının yanına gidiyor. Babası memnun oluyor. Babası Mirza Sarraf'la beraber Herat civarında bir adaya gidiyorlar, orada babası Köroğlu'na bir eşme tarif ederek, o suyun köpüklerini getirmesini söylüyor. Köroğlu, çeşmeyi buluyor fakat gelirken susayıp bu suyu içiyor. Halbuki bu su babasının gözlerini açacaktır. Köroğlu, babasının arzusuyla Meşhed'e gidiyor. Mirza Sarraf burada ölüyor. Bunun zerine Köroğlu, Azerbeycan'a doğru yola çıkıyor. Yolda eşikiye Deli Hasan'la karşılaşıyor. Ancak Köroğlu'yla dvşp mağlup olunca ona iltihak ediyor. Azerbeycan'da Gökçe Bel imenine geliyorlar. Orada yediyüz kişi kadar oluyorlar. Azerbeycan'dan kalkıyorlar, Rum vilayetine gidiyorlar. Burada kervanlar yağmalıyorlar, sonra amlıbel'e geliyorlar. Köroğlu burada bir kale yaptırır ve etrafında halk toplanarak bir şehir meydana getirilir. Burada çok gezmış, tecrübeli bir adam olan Hoca Yakup adında biri vardır. O, Köroğlu'na Urfa'da görüp aşık olduğu kasap oğlu İvaz'ın resmini verir. Köroğlu da derhal bu gence aşık olur. Tek başına giderek İvaz'ı kaçırıp getirir. Yolda Reyhan Arab'a rastgelir. Onunla da harp eder, Köroğlu ve Arab sonunda arkadaş olurlar. Nahıvanlı Demircioğlu, Köroğlu'nun şöhretini işitiyor. Onun hizmetine girmek için amlıbel'e gidiyor. Köroğlu, onu başının üstüne bir elma koyup, elmanın üstüne de bir yüzük dikip yüzüğün içinden seksen ok geçirmek suretiyle deniyor. Bu imtihandan sonra Demircioğlu da Köroğlu'nun hizmetine giriyor. İstanbul civarında oturan Beli Ahmet isminde Erzurumlu bir adam bir gün Sultan Murad'ın kızı Nigar Hanım'ı çarşıda gezerken gizlice görmek ister. Zira Nigar Hanım arşıda dolaşırken, çarşıdaki herkes dükkanları bırakıp gidiyordu. Nigar Hanım, kendisini

gözetleyen Ahmed'in Erzurumlu olduğunu öğrenince onu kendi resmi ve bir davet mektubu ile Köroğlu'na gönderir. Köroğlu mektubu alır almaz Kırat'a binip derhal İstanbul'a geliyor. Çeşitli hilelerle Nigar Hanım önce Köroğlu'na dayak attırıyor. Sonra onun mektup yazdığı kahraman olduğunu anlayınca onu odasına alıp ikramda bulunuyor. Konuşuyorlar ve birlikte kaçmaya karar veriyorlar. Köroğlu, Nigar Hanım'ı alıp Çamlıbel'e yollanıyor. Yolda, arkalarında, gelen Nigar Hanım'ın kardeşi Burcu Sultan ve Nigar Hanım'ı almak isteyen Firenk Padişahı'nın vezirinin oğluyla döğüşüyor. Her ikisini de yeniyor. Ancak Nigar Hanım'ın isteğiyle canlarını bağışlıyor. Nihayet iki aşık Çamlıbel'e varıyorlar ve kırk gün kırk gece düğünle evleniyorlar. Hasan Paşa, otuzbin çadırılık Hınıs aşiretinin reisidir. Kırat'ın şöhretini işiten Paşa, bu atı getirene yedi kızından birini veya devletinin yarısını vermeyi vaadederek. Kiçel Hamza adında biri bu teklifi kabul eder, ancak Kırat'ı çalması mümkün olmadığından Doru Atı çalar. Köroğlu, Kırat'la peşinden gider. Fakat Kiçel Hamza hileyle Kırat'ı Köroğlu'nun elinden alır. Kiçel Hamza Paşa'nın kızını aldıktan sonra, Köroğlu gelip onu bulduğu takdirde Kırat'ı iade edeceğini vaadederek. Hamza, Hınıs'e döner. Paşa, onu vezirazam yapar, kızını verir. Köroğlu'da Çamlıbel'e döner. Ancak Kırat'ın hasreti canına tak eder. Sonunda kalkıp aşık kıyafetine bürünüp Hınıs'e gider. Orada kimsenin zaptedemediği atı zaptedeceğini söyler. At gelir, Köroğlu ona kavuşmaktan duyduğu mutlulukla atına biner ve alaylarıyla Paşa'yı çok kızdırır. Paşa'nın askerleriyle dövüşür ve hepsiyle başa çıkar. Kiçel Hamza'yı Paşa yapar, eski Paşa'nın bir kızını alıp Çamlıbel'e döner. Bu kız da Deli Mihter'le evlendirir. Köroğlu daima yeni maceralar peşinde koşar; onun adeti bütün şehirleri gezmek görmektir. Bir elmacı vasıtasıyla Kars hakimi Ahmet Paşa'nın kızı Perizat'la tanışır. Tıpkı Nigar Hanım ile olan macerasındaki

gibi olaylardan sonra Reyhan Arab'ın baskınına uğrayan Köroğlu kaçar, saklanır. Neyse ki elmacı arkadaşlarına haber verir ancak Reyhan Arab'la dövüşmeye sadece İvaz cesaret eder ve onu mağlup eder. Artık Kars'a hakim olan Köroğlu ve arkadaşları şehri harap ediyorlar. Perizat'ı, Ahmet Paşa'nın ve Reyhan Arab'ın mallarını alıp Çamlıbel'e dönüyorlar. Çamlıbel'e varınca Köroğlu, Nigar Hanım'ın müsaadesiyle Perizat'ı da alıyor. Köroğlu'nun ziyafetlerinden birinde bulunan Gırizoğlu Mustafa Bey, Tokat Paşası'nın meclislerini, turna, ördek, kaz avlarını methetmesi üzerine Köroğlu, Delilerine bu avlardan getirmelerini söyler ancak buna sadece İvaz cesaret eder ve yola çıkar, onu yalnız bırakmak istemeyen Kiyimçioğlu, Demircioğlu ve Beli Ahmet de arkasından yetişirler. Hep beraber Tokat'a, Hasan Paşa'nın bahçesine varırlar. Orada yerler, içerler, bahçeyi harap ederler. Bunun üzerine Paşa onları zindana attırır. Neyse ki, Hoca Yakup Köroğlu'na haber verir ve Köroğlu, Delileriyle asılacakları gün yetişir. Paşa'nın askerleriyle harp edip, Paşa'yı kaçarken vurur. Yerine eski veziri Paşa yaptıktan sonra ganimetlerle Çamlıbel'e döner. Artık Köroğlu'nun şöhreti her tarafa yayılmıştır. Türkiye'de Tercim ilinden Nazar Celali isminde bir yiğit İvaz'a aşık oluyor. Köroğlu ile boy ölçüşmek için onikibin askeriyle Çamlıbel'e geliyor. Önce kötü maksatını gizliyor. Ancak Köroğlu'nun bahadırılıklarını görünce bundan vazgeçiyor. Köroğlu'nun misafiri oluyor. Köroğlu bu kalabalık misafirlerine izzet, ikram ediyor. Hatta erzakları bittiği için o zamana kadar hiç haraç almadığı Bol-kıda kabilelerinden, sürülerini istemek zorunda kalıyor. Bir gün, mecliste kendisine sakilik yaptırıldığı için kızan İvaz kaçıyor. Köroğlu arkasından ricacılar gönderiyor. Ancak fayda etmiyor. İvaz, Bolu Beyi'nin yanına gidiyor ve birlikte Köroğlu aleyhine suikast tertipliyorlar. Köroğlu, İvaz'ı ve adamlarını kırdıktan sonra atını kimsenin çıkamayacağı sarp bir kayaya

sürüyor. O sırada Delileri Köroğlu'nun imdadına yetişir. Bunun üzerine Bolu Beyi hileye başvuruyor ve İvaz'la Köroğlu'nu barıştırmak istediğini ve oraya bu yüzden geldiğini söylüyor. Bolu Beyi ile askerleri esir ediliyor. Sonunda Bolu Beyi'nin ısrarıyla İvaz Köroğlu'nun elini öper. Bolu Beyi'nin kızı, Deli Mihter'e verilmek şartıyla esirler azat ediliyor. Çok geçmeden ikinci bir vaka; İvaz'la kavga eden Demircioğlu, Köroğlu'nun buna lakayt kalmasına kızarak kaçıyor. Gırizoğlu Mustafa Bey'in yanına gidiyor. İkisi Köroğlu'nu öldürmeyi planlayarak Köroğlu'nun yanına gidiyorlar, o sırada Köroğlu, Nigar Hanım'a Perizat'ı kaçıırken Mustafa Bey tarafından yardım gördüğünü anlatmaktadır. Mustafa Bey, niyetine pişman oluyor. İkisi de gizlendikleri yerden çıkıp af diliyorlar. Bu esnada İstanbul Padişahının Veziri Hasan Paşa, Köroğlu'nun şerrinden kervanların İran'dan mal getirmemelerine kızıp, kendisi bir kervan gönderip mal getirmelerini emreder. Köroğlu, bu kervanı da vurur ve bezirganların kulak ve burunlarını keserek Paşa'ya gönderir. Bunun üzerine Paşa, "Kim bana Köroğlu'nu getirirse kızım Duna Paşa'yı ona vereceğim" der. Duna Paşa'yı seven Bolu Paşa bu teklifi kabul eder. Askerleriyle Çamlıbel'e gelir ve Köroğlu'nu esir alır. Ancak yola çıktıklarında Köroğlu hileye başvurarak, Köroğlu olduğunu inkar eder. Paşa'da onu serbest bırakır. Kendisi de onun arkasından tekrar Çamlıbel'e gelir. Köroğlu ile harbeder ve esir düşer. Paşa hem şaşırır hem de korkar. Fakat Duna Paşa'nın aşkından yaşayamayacağını söyleyen Paşa'ya iyilik etmek için esir olup İstanbul'a gitmeyi kabul eder. İstanbul'a yaklaşıncı Bolu Paşa, Köroğlu'nun bu iyiliğine karşılık nankörlük edip, esirin başına bir darbe indirip bağlatıyor. Şehirde herkes, Köroğlu gibi bir bahadırı Bolu Paşa'nın getirmesine hayret ediyor. Duna Paşa'da bu işe hayret ediyor, Köroğlu'ndan macerayı dinliyor ve onunla dost oluyor, her gün ona yemekler indirtiyor. Köroğlu'nun arkadaşlarından olan İsa Balı,

rüyasında Köroğlu'nun durumunu görüyor ve Kırat'a binerek yardımına koşuyor. Şöhreti Duna Paşa'ya kadar gidiyor. Öyle ki, Duna Paşa, gıyaben ona aşık oluyor. Bir gece Duna'nın evinde buluşuyorlar. O sırada Bolu Paşa'nın adamları sarayı sarıyorlar. Bunun üzerine iki aşık Köroğlu'nun yanına varıyorlar. Kırat'a binen Köroğlu, kale kapısını kırıp çıkıyor. Bolu Paşa'yı öldürüyor. Bundan sonra üçü beraber Çamlıbel'e geliyor. Köroğlu İsa Balı ile Duna Paşa'yı evlendiriyor. Seneler böyle geçtikten sonra, Şah Abbas, Köroğlu'nun şöhretini duyar ve onu kendisine serdar yapmak ister ancak Köroğlu bunu rededer. Buna çok kızan Şah, Köroğlu'nun başını getirene serdarlık vaadederek. Bu sırada artık Köroğlu ihtiyarlığını sezmiş, İran Şahı'nın yanına oradan da Mekke'ye gitmeyi ister, yerine İvaz'ı halef bırakarak, kılıcını bükerek ve artık harp etmemeye yemin eder. Arkadaşlarına veda eder, gitmeden son bir kez yüzünü Çamlıbel'e döner, dağlara hitaben şiir söyler ve hayatında ilk kez ağlar. Şahın iki kölesi vardır; İlyas (Elmas) Han ve Behram Han . Köroğlu bunlara rastlar ve misafirleri olur. O gece iki köle Kırat'ı öldürür, bunu görünce Köroğlu, Kırat olmadan yaşayamayacağını söyleyerek, boynunu uzatır. Köleler, kahramanın başını Şah'a götürürler. Şah damlayan kanlardan Köroğlu'nu mertçe öldürmediklerinden şüphelenir; Çamlıbel'den üç deli çağırır ve bunlardan gerçeği öğrenir. Hep beraber Köroğlu'na ağlarlar. Şah köleleri İsfahan halkına parçalatır. İvaz'ı da Köroğlu'nun vasiyetine göre Çamlıbel'in hakimi tayin eder.

3. Köroğlu'nda Destansı Motifler(Nesne ve Kavramlar)

Köroğlu Destanı'nda eski Türk kültüründen birçok izler görmek mümkündür. Eski Türklerin yaşantılarına ait ipuçları veren motiflere destanlarda çok sık yer verilmiştir. Bu motiflerden eski Türklerin düşünüş, inanış ve yaşayış tarzlarını, hayatlarında önemli yer teşkil eden nesne ve kavramları öğrenebiliriz.

At Motifi; Türkler göçebe hayat yaşayan bir millet oldukları için hayatları at üstünde geçmekteydi. Bu nedenle at hayatlarının önemli bir parçasıydı. Hemen bütün Türk destanlarında at hep ön planda yer almaktaydı. At, destan kahramanları için vefalı bir arkadaştır. Bütün Türk destanlarında güzel, güçlü atlar vardır, destan kahramanları bu atları çok önemserler ve severler, kaybettikleri zamanda bir yakınlarını kaybetmiş gibi üzülürler.

Köroğlu Destanı'nın bütün varyantlarında atı Kırat Köroğlu'nu çoğu sıkıntılardan kurtaran en yakın arkadaşı, sırdaşı, uğruna deyişler düzduğu varlıktır. Kırat, bu destanda Köroğlu kadar, Ayvaz kadar önemli bir destan kahramanıdır. Destanın merkezini oluşturan bir varlıktır.

Destanda, Köroğlu'nun babasının gözlerinin çıkartılmasına sebep olan taylar sıradan taylar değildir. Kırat, sudan çıkan bir aygır ile at sürüsündeki bir kısraktan doğmuştur. "Bu çeşit atlarla ilgili söylentilerin en eski kaynağı Türk mitolojisi olsa gerektir. Türklere, denizden (gölden) yahut dağdan çıkan ilahi aygırlardan türeyen, hızda eşsiz atlar armağan edilmekle de Tanrı

tarafından diğer uluslara üstün tutulmaları da duyulan bir inanıştır.”¹³³
Amuderya’nın kollarının havzasında Rusta-Bik mevkiinde çıkan at hikayelerinin varlığı bilinmektedir. Bu atlar için bizim destanlarımızda “Bidev at” tabiri kullanılır. Bu gölden çıkan at motifi Türklere has bir motiftir. Bu “Bidev at” tabirine Manas’ta, Dede Korkut’ta Battal Gazi’de ve Bozoğlan hikayesinde de rastlıyoruz.¹³⁴

Her anlatımda, Kırat uzun süre suda kalabilendir, balçıkta sınanırken ayaklarına en ufak çamur gelmemiştir. Yine bir rivayette; Köroğlu’nu düşmanları takip ederken, o Kırat’ı derin bir suya salar, takip edenler suda boğulur, atı ise onu yüzerek öbür kıyıya geçirir.

Kırat’ın diğer bir destansı vasfı da kanatlarının olmasıdır. Destanda, Köroğlu’na babası taylara, günüşiği almayan bir yerde, bakmasını söyler. Ancak Köroğlu dayanamayıp vaktinden önce taylara bakınca Kırat’ın kanatları erir. Ancak ona yine de hiç bir hayvan yetişemez. Kırat’ın uçacak kadar seri koştuğu, ayaklarının yere değmediği motifini bütün rivayetlerde görmekteyiz. Köroğlu dörtlüklerinin birinde;

“Canım Kır At gözüm Kır At!

Sana olsun murat,

Her yanında çiftte kanat,

Uçar gider, ha gider, ha gider...”¹³⁵

¹³³ Nejat Birdoğan, Köroğlu Bir Toplumsal Direnişin Destanı, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1996, s. 48.

¹³⁴ P.N. Boratav, Köroğlu Destanı, Adam Yayıncılık A.Ş., Kasım 1984, ss. 65-66.

¹³⁵ P. N. Boratav, Köroğlu Destanı, Adam Yayıncılık A.Ş., Kasım 1984, s. 67.

Bu dörtlük, Kır At'ın kanatlara sahip bir at olduğunu kanıtlamaktadır. Gerçekte kanatları varmıydı? Bilinmez, ancak hızından uçarcasına gitmesinden dolayı bu şekilde tasvir edilmiş olduğunu sanıyoruz. En azından destan kahramanı tarafından görünmeyen kanatları olduğu kabul edilmiştir.

Köroğlu'nun Bolu Beyi'nin elindeki Kırat'ı tekrar alması şu şekilde anlatılır. "Köroğlu, Beye, atın pek azdığını söyler ve avluda biraz gezdirmek için izin alır. Avlunun bütün kapılarını kaparlar. Köroğlu atının kulağına, kendisini amlıbel'e götürmesini söyler. At derhal yüksek kale duvarını atlar ve amlıbel yolunu tutar."¹³⁶ Burada da Kır At'ın uçma özelliğine dikkat çekilmektedir. Uçan at motifi Köroğlu Destanı ve diğer Türk destanlarının dışında başka ülkelerinde destan ve masallarında görülen bir motiftir.

Türk destanlarında, atların rengi de çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu atlara genellikle renklerinden gelen adlar takılır. Türkler arasında özellikle kır ata çok yer verilmiştir. Köroğlu Destanı'nda ki Kırat'ın arkadaşı da renginden dolayı Drat (doru at) adıyla anılır. Köroğlu'nun babası kendilerinin arkalarından gelen atların rengine göre tedbir alırdı. En önde gelen at kırdır, al at çalılardan geçemez, doru atın elinden kurtulmanın imkanı yoktur. Doru at ancak hile ile durdurulur. Atların rengine göre iyiliğini, kötülüğünü, uğurluluğunu, uğursuzluğunu anlamak Türkler arasında yaygın bir inanıştır.

Kılıç Motifi: Köroğlu Destanı'nın ikinci motifi ve destansal özellik veren niteliği Köroğlu'nun kılıcıdır. Destanın bütün varyantlarında

Köroğlu'nun kılıcı atı ile beraber kahramanı tamamlayan en önemli unsurdur.

Azeri anlatımında gökten inen yıldırım taşından yapılmıştır diye geçer. Bu taşı Ruşen bulmuştur ve atmıştır. Ancak ışığından bir buzağı ölünce babası, taşı Ruşen'den habersiz saklamıştır. Kılıç bu taştan yapılmıştır. Kılıç'ın yıldırım taşından yapıldığı sırdır. Ruşen, bunu açıklamayacaktır. Soranlara, “mısri kılıç” diyecektir.¹³⁷ Köroğlu Destanı'nın Ermeni rivayetinde “Elmas kılıç” olarak geçen bu kılıç Şahname'de de geçer. Kılıç kınının içinde bile kesecek güçtedir. Her anlatımda kılıç, gürzle kullanılan bir silahtır. Işıltısından gözler kör olur. Bu kılıcın yapıldığı taşın gökten inmesi kılıcı kutsal bir nesne kılıyor. Bu kılıcın yapıldığı taşın gökten inmesi kılıcı kutsal bir nesne kılıyor.

Su Motifi:Köroğlu Destanı'nın varyantlarında yer alan eski Türk mitolojisinin örneklerinden biri de su motifidir. Bütün Türk destanlarında su sevgisi ve suyu bir hayat kaynağı olarak görme eğilimi vardır.

Köroğlu'nun atını destani yapan bir özellik de onun “Abıhayat”tan içmiş olmasıdır. “Abıhayat” bir ölmezlik suyudur. toprak, su ve güneşin asli motifler olduğu bilinmektedir. Türk mitolojisinde Köroğlu, bu sudan içtikten sonra, güçlü bir sese sahip olur ve güzel koşmalar okur. Bu hayat suyu destanda ölen bir varlığın dirilmesi ya da içenlerin ölümsüzlüğe erişmesi motifini beraberinde getirir.

¹³⁶ Nejat Birdoğan, a. g. e., s. 50.

¹³⁷ Nejat Birdoğan, a. g. e., s. 50.

Köroğlu, Muradiye yöresinde Murat Suyu kaynağında iki keklik vurur. Keklikleri kaynakta yıkar yıkamaz kutlu su, keklikleri diriltir. Kırat, bu sudan içer, Köroğlu içmez. Gizi çözümleyen babası suyun ölmezlik suyu olduğunu söyler. Diğer bir rivayete göre Ruşen (Köroğlu) , Koşapınar'ın köpüklü suyundan içmiştir. Ancak dalgınlıkla babasına getireceği suyu geciktirmiştir. Babasının gözleri artık, açılmayacaktır. Oğluna suyun niteliğini anlatır. Hem Köroğlu, hem de Kırat ölümsüz olur.¹³⁸ Bu destandaki önemli bir noktada su motifinin, Kırat gibi destan kahramanının yanında manevi bir güç olmasıdır. Bundan başka, su motifi, Türk mitolojisinde uğurlu sayılan ve yurdu koruduğuna inanılan bir motiftir.

İKİNCİ BÖLÜM

I. DİĞER SANATLARDAN FARKLI OLARAK SİNEMADA DESTAN

A. Destan Filmlerinin Özellikleri

Bazı filmler senaryoları yazılmadan, çekime girmeden, konuları duyulmuştur. Halk dilinde dolaşıp, daha sonra yazıya dökülen öykülere destan diyoruz. Bu herkes tarafından bilinen destanlar diğer sanat kollarına olduğu gibi sinemaya da ilham kaynağı olmuştur. Destanlar, sinemaya konu olmadan çok önce kulaktan kulağa yayılan söylentiler, tiyatro oyunları, kitap ve gazete öyküleriyle halka mal olmuştu. Böylelikle geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştı. Daha sonra destanları canlandıran tablolar,

¹³⁸ Nejat Birdoğan, a. g. e., ss. 51-52.

illüstrasyonlar, heykeller, kitapların kapak resimleri destan filmlerinin görsel malzemesini oluşturmuşlardır.

Sinema, destanların çok gerilerde kaldığı bir zamanda ortaya çıkması sebebiyle sinemada destanların işlenişi pek başarılı sonuçlar ortaya koymamıştır.

Destan filmlerinde; olay örgüsü, nedensellik üzerine kurulmuştur ve giriş-gelişme-çatışma modeline göre gelişir. Girişte çevre ve karakterler tanıtılır, arkasından oluşan düzeni bozacak olan etken ya da etkenler devreye girer. Gelişme bölümünde, düzenin bozuluşu, çelişkiler, küçük çatışmalar sergilenir. Çatışma bölümünde ise; kötülerin cezalandırılması ya da büyük zorlukların üstesinden gelen kahramanın zaferini sergiler.

Destan kahramanı “ideal kişi” dir. Kişilik ve fiziksel olarak dayanıklı, cesur, mert, dürüst kendi kendine herşeyin üstesinden gelen, iyi ata binen, iyi silah kullanan, kimseye kötülük etmeyen, yardımdan kaçmayan, intikamını alan her yönden diğer insanlardan üstün, izleyicinin hemen yakınlık duyacağı sevimli biridir. “Ruhbilimsel yapıları fazla çapraşık değildir; yalnız birbirine karşıt duyguları vardır ve birinden öbürüne hemen geçebilir.”¹³⁹ Kadın kahramanlar da erkeklere destek olan, erkek kahraman kadar öne çıkmayan genelde erkek kahramanın sevgilisi pozisyonundadır. Destan filmlerinde erkek egemen bir toplumun izleri görülür. Destan filmlerinde düşmanlarda kesin olarak ayrılmıştır. Bunların kötülüklerin ilk görünüşlerinde hemen belli olur. “Destanın ikinci derecedeki kişileri

¹³⁹ Nijat Özön, 100 Soruda Sinema Sanatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Ekim 1990, s. 134.

arasında “delidolu” bir tip yer alır. Bu tip, destanın heyecanlı, korkulu, gergin havasını yavaş yavaş yumuşatmaya yarar.”¹⁴⁰

Destan filmlerinde kahraman genellikle dağları, ormanları kendine mekan olarak seçmiştir. Çevre uçsuz bucaksızdır. Kahramanlar bu uçsuz bucaksız çevrede istedikleri gibi devinirler. Bu alabildiğine geniş çevre her adımda tehlikelerle, tehditlerle doludur. Yasanın ve düzenin olmadığı, olsa bile iktidara sahip karakterlerin bunu kötüye kullanmaları ya da kendi çıkarlarına uygun hale getirmeleri ve iyilerle kötülerin arasında bir iktidar çatışması sürdüğünden toplumsal çevrede fiziksel çevre gibi tehlikelerle doludur.

Destan filmlerinin uçsuz bucaksız geniş alanlarda geçmesi kentsel yaşamın yarattığı kapalılık duygusuna karşı bir zıtlık oluşturmaktadır. Destan filmleri; başı sonu belli kendi içinde yapısal bir dengesi olan, düzenli bir dünya yaratırlar. Bu dünya çoğu kez bir tehditle karşı karşıya kalır. Bu durumda; toplumsal, kültürel ve ahlaki değerler devreye girer, ana erkek karakter yani kahraman bu çatışmaların çözümünü sağlayarak sivrilir.

Soluk kesecek olaylar, kanlı çarpışmalar arka arkaya gelir. Olayların sıralanışında bir gerilim-gevşemeye rastlanır. Önce bir bekleyiş, ardından yalancı bir sessizlik gelir, bunun ardından bir çatışma ortaya çıkar, sonra bu çatışma sona erer, yeniden bir bekleyiş, sessizlik dönemi gelir.¹⁴¹

¹⁴⁰ Nijat Özön, a. g. e., s. 134.

¹⁴¹ Nijat Özön, a. g. e., s. 135.

Destan filmlerini, popüler kültürün etkisinde kalmış filmler olarak tanımlayabiliriz. “Geleneksel popüler kültür çoğunlukla egemenliğe karşı çıkanların direniş kültürüydü. Ezilenlerin daha iyi dünya umutlarının, bu yönde direnişlerinin ve mücadelelerinin ifadesiydi.”¹⁴² Destanlara baktığımız zaman yine bir direnişin ve mücadelenin öyküsüyle karşılaşırız. İncelediğimiz Koroğlu filminde olduğu gibi. Destan filmleri de diğer popüler filmler gibi aşk, savaş, intikam, entrika, iyi ve kötünün çekişmesi, kaderin kaçınılmazlığı gibi geniş kitlelerin ilgisini çekecek öğeleri barındıran filmlerdir. Destan filmlerinde bir film türü yerine bir çok türün özelliklerinin taşınması, destan filmlerini popüler filmler yapmaktadır. Pek çok türe aynı anda gönderme yaparak her yaş ve kesimden seyirciye ulaşmıştır. Bu da sinema seyircisini çekmeye yönelik bir çabadır.

Wolverton’a göre; belgesel filmin oluşmasında gerekli olan iki önemli öge, sanat ve belgedir. Bu da ancak gözleme dayanarak elde edilir. Belgesel, gerçek olay ve gözlemden oluşmaktadır.¹⁴³ Destan filmlerinde de, konunun gerçek bir olaydan alındığını düşünerek, destan filmlerinin bir yönüyle belgesel film özelliği taşıdığından bahsedebiliriz. Destan filmlerini belgesel olarak tanımlamamız doğru olmasada, çünkü belgeselde gerçekler “... nesnel ve alıcıyla kaydediliyormuş gibi sürerken”¹⁴⁴ destan filmlerinde gerçeğe rağmen öznel yaklaşımlar söz konusudur. Ancak belgesel filmde de, gerçek konusunda hem nesnel hemde öznel yaklaşımlar kabul edilmektedir. Böylelikle, destan filmlerini belgesel ve kurmaca film arasında bir yere oturtabiliriz.

¹⁴² Korkmaz Alemdar, İrfan Erdoğan, Popüler Kültür ve İletişim, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994, s. 12.

¹⁴³ Simten Gündes, Belgesel Filmin Yapısal Gelişimi ve Türkiye’ye Yansıması, Der Yayınları, İstanbul, 1991, s. 18.

Destan türündeki bir filmde önemli nokta, gelişen olayları zaman sırasına göre anlatmaktır. Bu nedenle destan anlatımı genellikle düzdür; anlatım canlı ve zengindir. Bu filmlerde çerçeveleme, görüntü düzenlemesi, çevre-bezem, renk önem kazanır. Kurgu bazen hızlı , bazen yavaştır, bazen de çarpıcı kurguya yer verilir.¹⁴⁵

B. Dünya Sinemasında Destanın Yeri ve Kullanımı

Bu destansı filmlerin ilklerinden sayılan “Cabiria” 1914 yılında Giovanni Pastrone tarafından bir İtalyan firması olan Turin için filme çekilmiştir. 4,000 metrelik 3 saatlik oldukça uzun metrajlı bir film olmuştur. Filmin bir çok ülkede gösterime girmesiyle, dünya sinemasında Etna Dağı’nın volkanik patlaması gibi bir sarsıntı meydana gelmiştir. Bu nedenle İtalyan sineması uluslararası sinema piyasasında tarihi, dini ve mitolojik konulardaki destansı filmleriyle derin bir etki bırakmıştır.¹⁴⁶

Cabiria destanı, İsa’dan önce 3. y.y. sıralarında Romalılar döneminde yaşamış olan Romalı aristokrat bir ailenin kızı Cabiria’nın hikayesini anlatır. Cabiria, Tunus’da bulunan Carthage adında bir şehre kaçırlılır. Uzun yıllar süren maceralı bir dönemden sonra Romalı asker Fulvius Axilla tarafından bulunur. Bu arada Cabiria oldukça güzel bir genç hanım olmuştur. O ve Fulvius birbirlerine aşık olurlar.

¹⁴⁴ Simten Gündes, a. g. e., s. 19.

¹⁴⁵ Nijat Özön, a. g. e., s. 135.

¹⁴⁶ Robert Sklar, “Epic Films”, An International History of the Medium, Harry N. Abrams, Inc. Publishers, Japonya, 1995, ss. 58-67.

“Cabiria” destanından başka bir İtalyan destanı olan “Quo Vadis”, bir çok kez sinemaya değişik versiyonlarla uyarlanmıştır. Roma’nın Cines şirketi için Enrico Guazzoni tarafından 1913 de çekilen Quo Vadis, ünlü İtalyan destanlarından. 1915 ve 1926 yılları arasında isimlerini karakterlerinden alan birçok film çekilmiştir. Bu filmlerde başrol karakterler insanüstü süper güçlere sahip kişilerdir. Bunlara örnek olarak kahraman Herkül, Goliath, Colossus, Atlas verilebilir.

“Cabiria”nın yapımcısı olan D.W. Griffith dünyanın en iyi film yapımcısı olduğunu kanıtlamak için “The Birth of a Nation”, adlı destan filmi çekmiştir. Konusunu 1861-1865 yılları arasında süren Amerika İç Savaşı’ndan almıştır.¹⁴⁷ “The Birth of a Nation” filmi İtalyanların süper yapımı “Qua Vadis” filmine bir karşı yanıt olarak ortaya konmuştur.¹⁴⁸

Genel olarak Cabiria ve Griffith’in destan filmleri sinema hakkında bir kültürün oluşmasında etkili olmuşlardır. Bu filmler, insanların filmler hakkındaki düşüncelerini etkilemişlerdir. Daha önceleri sinemaya pek ilgi göstermeyen kültürlü elit sınıf opera, tiyatro, senfonik müzik gibi etkinliklerin yanı sıra filmlerinde sanatsal değerler taşıdığını görmüşler ve buna değer vermeye başlamışlardır.

Dünya sinemasındaki destan filmlerinden bahsederken, Amerikan sinemasına özgü olan western filmlerinden de bahsetmemiz gerekir. “Kovboy filmi türü, ayrı bir tür olarak değil de, destan türünün bir çeşidi olarak ele alınabilir; çünkü gerçekte kovboy filmi türü, gecikmiş bir destan

¹⁴⁷ Robert Sklar, a. g. e., ss. 58-67.

¹⁴⁸ Paul Rotha, Sinema Tarihi (çev. İbrahim Şener), Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 106.

türüdür.”¹⁴⁹ Western filmlerinde; yeni bir ülkeye gelen ve oraya yerleşik, bir ülke kuruşun hikayesi yer almaktadır. Western’ler 18. yüzyıl ortalarından sonra destan koşulları altında ortaya çıkan olayları anlatmaktadır. Ancak destan niteliğine sahip olmayan western filmleri de vardır.

Western destanları; beyaz adam ile Kızılderili’yi karşı karşıya getirir ya da kanun adamı ile haydut arasındaki belli bir çatışmayı ele alır, destan filmlerinde de varolan çatışma gibi.¹⁵⁰

Japon sinemasında da tıpkı Amerika’da ki gibi türler belirmiş bunların içinde “halkçı filmler”özellikle Japon şövalyeleri olan “samurai”ların efsane ve destanlarını veren filmler Japon sinemasının özelliğini oluşturmuşlardır.¹⁵¹

Yunanlı yönetmen Theodoros Angelopoulos’un filmi Odyssea’nin Bakışı’nda, Odyssea mitinin çağdaş bir yorumunu buluruz, filmin konusunun Odyssea destanının konusuyla ilgisi yoktur. Buna kaşın mitin kimi özellikleri filmde yer almaktadır.¹⁵²

Alman film yönetmeni Fritz Lang, ünlü Cermen destanı Nibelungen’i 1923-1924 arasında sinemaya aktarmıştır. “Niebelungen Efsaneleri” adlı filmini, “... “Siegfried’in Ölümü” ve “Kriemhilde’nin İntikamı” başlıklarıyla sunan Lang, ilk kısımda Kral Siegfried’in öldürdüğü ejderhanın kanıyla yıkanarak hiçbir silahın etkileyemediği bir ölümsüzlüğe kavuştuğunu; ancak

¹⁴⁹ Nijat Özön, a. g. e., s. 135.

¹⁵⁰ Giorgio Vincenti, Sinemanın Yüz Yılı (çev. Engin Ayça), Evrensel Kültür Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul, 1993.

¹⁵¹ Prof. Dr. Alim Şerif Onaran, Sinemaya Giriş, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 103.

ejderha kanıyla banyo yaparken omzuna düşen bir yaprağın bulaşmayı önlediği yerden vurulabileceği duruma geldikten sonra Kriemhilde ile evlenişini; Siegfried'in sırrını bilen bir düşmanın onun öldürülmesini sağlayışını; ikinci kısımda sonradan Hun İmparatoru Atilla ile evlenen Kriemhilde'nin düşmanlarının davet edildiği sarayda verilen bir ziyafet dolayısıyla intikamını alışını anlatır.”¹⁵³

Araştırmamızda, dünya sinemasında destan filmleri özel bir yere sahip olmamakla birlikte ya da ayrı bir tür olarak alınmamakla birlikte destana sahip olan bazı uluslar bunları beyazperdeye yansıtmıştır. Yalnızca Türk sinemasında Alim Şerif Onaran, destan filmlerini bir tür olarak kabul etmiştir. Dünya sinemasında ve Türk sinemasında destan filmler, genel olarak tarihi film türü içerisine dahil edilmiş olup ve çoğu yerde de tarihi film olarak sözedilmiştir.

C. Türk Sinemasında Destanın Yeri ve Kullanımı

Her milletin tarihinde önemli kahramanlar ve destansı maceralar vardır. Ancak bunların içinde Türklerin yetiştirdiği kahramanlar ve onların kahramanlıkları daha fazladır. Bugün yeryüzündeki milletlerin tarihine baktığımız zaman çoğunun bir destanı olmadığını görüyoruz. Halbuki Türk milletinin yeni destanlar yaratmaktan eskilerini derlemeye zaman bile bulamadıklarından daha önce bahsetmiştik. Bu destanlar, Türk sineması için bir dönem zengin bir kaynak oluşturmuşlardır.

¹⁵² Ruken Öztürk, “Bir Mit, Bir Arketip ve Bir Film:Odyssea'nın Bakışı”, Sinema Yazıları, Doruk Yayıncılık, 1997, Ankara, ss. 153-159.

Türk sinemasındaki ilk destan filmi, 1953'te Faruk Kenç'in çektiği başrollerini Belgin Doruk ve Bülent Ufuk'un oynadığı Köroğlu filmidir. Bundan başka Köroğlu destanını konu alan, 1963'te Mehmet Dinler'in çektiği Fikret Hakan, Türkan Şoray ve Atıf Yılmaz'ın oynadığı bir film ve 1968'de Atıf Yılmaz'ın çektiği Cüneyt Arkın ve Fatma Girik'in oynadığı filmle birlikte üç tane Köroğlu filmi çekilmiştir.

Diğer bir Türk destanını konu alan Battal Gazi filmleri de seri olarak filme alınmıştır. İlki 1966'da çekilen Muharrem Gürses'in yönettiği Atilla Gürses, Tijen Par ve Sevim Emre'nin oynadığı Battal Gazi'de, Battal Gazi'nin kahramanlık öyküsü anlatılmaktadır. 1971'de yine bu serinin devamı olan Battal Gazi Geliyor, Atıf Yılmaz'ın yönetmenliğinde, Cüneyt Arkın, Fikret Hakan ve Meral Zeren'in oyuncululuğuyla çekilmiştir. Babasının mezarı başında intikam yemini veren Battal Gazi ile, sonunda islamiyeti kabul eden Bizanslı Hammer'in öyküsünü konu edinmiştir. 1972'de Battal Gazi'nin İntikamı adlı Natuk Baytan tarafından çekilen filmde, Cüneyt Arkın ve Meral Zeren birlikte oynamışlardır. 1973'te Battal Gazi Geliyor adlı film yine Natuk Baytan tarafından çekilmiştir. Cüneyt Arkın ve Zuhâl Aktañ başroldedirler. Bu filmde karısı öldürölüp çocuğu kaçırılan Battal Gazi'nin Bizanslılara karşı verdiği savaşıñ öyküsü anlatılmaktadır. Serinin son filmi olan Battal Gazi'nin Oğlu, 1974'te Natuk Baytan tarafından çekilmiştir. Başrollerini Cüneyt Arkın ve Zerrin Arbaş paylaşmıştır. Filmde yıllar sonra büyüyüp babasının intikamını alan bir cengaverin kahramanlık öyküsü anlatılmaktadır.

¹⁵³ Prof. Dr. Alim Şerif Onaran, a. g. e., s.180-181.

Yine bir Türk destanı olan Karacaoğlan'ı anlatan Karacaoğlan-Kara Sevdası adlı film, 1966 yılında Nuri Akıncı tarafından çekilmiştir. Salih Güney ve Tijen Par'ın başrollerini üstlendikleri film, Karacaoğlan'ın yaşam öyküsünü anlatmaktadır.

II. TÜRK SINEMASINDA DESTANA BİR UYGULAMA ÖRNEĞİ OLARAK “KÖROĞLU” FİLMİ

A. Köroğlu Filminde Karakterler

Köroğlu: Asıl adı “Ruşen”dir. Babasının gözlerine mil çekilmesinden dolayı bu ad ile anılmaktadır. Celali isyanlarına katıldığı söylenmektedir. Yiğit, cesur ve yardımseverdir. Adaletsiz ve zalim Bey'lere karşı savaşır. Topladığı ganimeti yoksul insanlara dağıtır. Köroğlu'nun bir başka özelliği ise saz şairi olmasıdır.

Bolu Beyi: Adaletsiz, zalim ve kendi çıkar ve isteklerine göre halkı yöneten bir kişidir. Hatta, ksendi ailesine karşı da acımasızdır. Yanındaki yardımcısının iyi ve doğru önerilerini bile dikkate almayan, hırs ve ihtiraslarının esiri olmuş bir kişidir.

Hüsn-ü Bala: Hüsn-ü Bala, Bolu Beyi'nin kız kardeşidir. Adı gibi güzel ve alımlıdır. Güzelliği dillere destandır. Köroğlu'na kendisini tanıtmaz ve Bey'in kardeşinin cariyesi “Gülizar”olarak tanıtır. Köroğlu, gerçek kimliğini öğrendiğinde; “o soysuzun kardeşi olduğumu bilmeni istemediğim için...” diye karşılık verir. Hüsn-ü Bala, güzelliği kadar yardımseverliği ile de ünlüdür. (Köroğlu'nun babasının gözlerine mil çekildikten sonra, Bolu Beyi kısırağı geri vermez. Bunun üzerine, Köroğlu, kısırağı geri almak için uğraşır.

Ama başaramaz. Hüsn-ü Bala, görüp aşık olduğu Köroğlu için, bir başkasına vereceğini söyleyerek kısrakı alır ve geri vermeyi sağlar.)

Koca Yusuf: Köroğlu'nun babası, "Mirza Sarraf" olarakta bilinmektedir. Mirza Sarraf, Türkistan padişahı Murad'ın at sürülerini idare eder. İşi gereği atların iyisinden anlamaktadır. At yetiştiriciliğinde (seyislikte) bilge kişidir. Ama, atı Bolu Beyi'ne sunarken iyi sözler yerine; dik başlı, iğneleyici sözler kullanılır. Bu yüzden de Bolu Beyi'ni iyice kızdırır. Bolu Beyi de; "Bre benimle eğlenir misin?" der ve gözlerine mil çekilmesini emreder.

B. Köroğlu Filminin Olay Örgüsü

Köroğlu, at sırtındadır. Babası Deli Yusuf ve köylüler vardır. O sırada, Pınarlı Köyün'den köylüler görünür. Bolu Beyi, haraç vermedikleri için onları sürmektedir. Bolu Beyi haraç vermedikleri için onları sürmektedir. Bolu Beyi adamlarıyla görünür. Ruşen Ali'nin ata binişini beğenir. "Yaman ata biniyorsun gel yanımda asker ol" der. Ruşen, "Babam ihtiyarladı, bensiz yapamaz" der. Bolu Beyi, Deli Yusuf'a, "Kocadın Deli Yusuf bizi bile görmez oldun" der. Koca Yusuf, etrafını bu kadar dalkavuk sarmışken göremeyeceğini söyler. Bolu'yu fermansız yönetir olmuşsun, Padişah sözü dinlemiyormuşsun, diyerek Bolu Beyi'ni kızdırır. Bolu Beyi oradaki atlardan Padişah'a gidecek bir at ister. Deli Yusuf, "Bunlar, Padişah'a gidecek at değildir. Sen, Padişah'a gidecek at görmemişsin. Padişah'a gidecek at, önden baktın mı geyik, arkadan baktın mı höyük, yandan baktın mı kayık, sağılışı alaimi sema gibi duruşu şimşir gibi, yumuluşu kirpi, gibi olacak" der. Bolu Beyi de kırk gün içinde böyle bir at bulup getirmesini söyler.

Babası, atlar arasında dolaşarak böyle bir tay bulur. Ancak bu tay kötü görünüşlü, çelimsiz bir hayvandır. Sahibinden tayı alır. Atı alır, evine gelir, Ruşen Ali atı görünce şaşırır. Deli Yusuf, “A benim görgüsüz oğlum her malın hikmetini görünüşünde arayanlar bu işte berbat yanılırlar” der. Ruşen Ali, “İnşallah Bolu Beyi de böyle düşünmez” der. Babası da, “Bey kısmı bilmediği işi erbabına bırakmıyorsa ahmaklığı yedi diyara ulaşır” der.

Bu sırada iki kişi sarayın bahçesinden üçer salkım üzüm çalmıştır. Bey çok hiddetlenir, ayaklarına yüzer sopa vurulmasını emreder. Veziri çok sert davrandığını söylediği zaman ona da kızarak üstüne yürür. O sırada askeri gelerek, Deli Yusuf’un geldiğini haber verir. “Size paha biçilmez bir at getiriyor” der. Bey atı görünce o da Ruşen Ali gibi beğenmez ve kızar, taya el koyarak Deli Yusuf’un gözlerine mil çekilmesini emreder. Gözleri kör olan babasını gören Ruşen Ali çok üzülür ve hiddetlenir. Doğruca Bolu Beyi’nin sarayına gider. Tayı geri almak ister ancak tayı vermezler. O da, “Tatlı dille açılmayan kapı kılıçla açılır” der. Bu sırada Hüsn-ü Bala Hatun (Bey’in kardeşi) Ruşen Ali’yi görür ve haline çok üzülür, çok da beğenir. Kendisini Ruşen Ali’ye cariye olarak tanıtır, adının da Gülüzar olduğunu söyler. Abisinden tayı bir zavallıya bağışlayacağını söyleyerek, alır ve tayı, Ruşen Ali’ye gönderir. Ruşen Ali, tayı alıp babasının yanına varır, babası bir bağ kantoron otu kaynatmasını söyler ve tayı yedi kere bu su ile sıvamasını ister. Tayı gün ışığı almayan bir yerde tutmasını, yemini ve suyunu ölçüyle vermesini, yatağını da kapısına serip, kapısında yatmasını söyler. Hüsn-ü Bala Hatun, tayın Ruşen Ali’nin eline geçip geçmediğini merak ederek, Ruşen Ali’nin yanına gelir. Ruşen Ali, ona atı gösterir. Gülüzar, atı görünce şaşırır. Bu arada Gülüzar’a aşık olan Köroğlu, Gülüzar’a kendisiyle gelip gelmeyeceğini sorar. “Seni

gördüğümde beri gecemde sen gündüzümde sen katıksız ekmeğimde sen” der. Gülüzar’da kaçır beni der. Ancak abisi oraya gittiğini öğrenir ve çok kızar. Abisine atın nasıl güzel bir küheylan olduğunu söyler. Bolu Beyi de adamlarını gönderterek atı ister ve karşı koyan Deli Yusuf’u öldürürler. Deli Yusuf, ölmeden önce Köroğlu’na Çamlıbel’e gitmesini orayı mesken tutmasını ve öcünü almasını söyler. Köroğlu da “Seni hor tutanlar, onu kör edenler, benimle Köroğlu diye eğlenenler tümü de bir gün Köroğlu’ndan aman dileycekler” diyerek, öc alacağına yemin eder. Köroğlu, Kırat’ına biner ve Çamlıbel’de Cidalı Kenan’ın yanına yollanır. Cidalı’nın yanına varınca, babasının vasiyeti gereği Çamlıbel’i ondan teslim almaya geldiğini söyler. Cidalı ve adamları gülerler. Ancak Köroğlu, Cidalı ve adamlarını güçte kuvette yener. Bakarlar ki, Köroğlu’nu yenemiyorlar, onun yiğit biri olduğuna kanaat getirirler ve başlarına geçmesini isterler. Cidalı buna çok sinirlenir. Akşam Cidalı, Köroğlu’na zehirli ayran yollar, ancak Köroğlu içmez. Bunun üzerine, Cidalı kılıçla saldırır. Köroğlu, yener, “Bir daha yaparsan affetmem” der. Köroğlu, Akbayır’a bac (haraç) almaya çıkar. Gelen geçenden hallerine acıyıp haraç alamaz. Sonra Bolu Beyi’nin kervanı gelir. Bu kervan Hüsn-ü Bala Hatun’un çehizini taşımaktadır. Köroğlu, bütün denklere Gülüzar için el koyar, halbuki Cidalı ve adamları Bolu Beyi’nden haraç almamaktadır. Bolu Beyi, bunu duyunca çok kızar, gelen yaveri ona esas işin Köroğlu’nda değil, atında olduğunu söyler. Atı almak gerektiğini söyler. Bunun üzerine Bolu’nun en hünerli hırsız aranır. Hırsız olarak bir küçük çocuk gelir. Adı Ayvaz olan bu çocuğa Bey, atı çalıp çalamayacağını sorar ve yüz altın vaadederek. Ayvaz, elli altını peşin ister. Bey de verir. Giderken Hüsn-ü Bala, Ayvaz’ı yakalar ve atı çalmaması için yalvarır. Ayvaz’a bir de Köroğlu’na götürmesi için name verir. Ayvaz, nameyi Köroğlu’na vereceğini ama atı da çalacağını söyler. Ayvaz,

Çamlıbel'e gider atı çalar sonra da Köroğlu'nun yanına varıp, nameyi verir. Ayvaz, gitmeye kalktığında Köroğlu onu bırakmaz, o da Köroğlu'na yüz altın karşılığında atını çaldığını ikiyüz altın verirsen atı sana geri veririm der. Köroğlu, nameden sevgilisinin evleneceğini duyunca, Ayvaz'la onu almaya Bolu'ya gider. Bolu'da Demircioğlu'nu bulurlar, nal isterler. O sırada Hüsn-ü Bala Hatun'u gelin hamamına götürülmektedir. Köroğlu, onu görünce şaşırır. Sevgilisinin aslında Bey'in kardeşi olduğunu öğrenir. Onu almaya hamama gider. Orada kadınları tepeden gözetler. Kadınların arasına atlar, Hüsn-ü Bala'yı alıp atına atlar ve Çamlıbel'e gelir. Bu arada Hüsn-ü Bala'nın nişanlısı Kara Vezir'in adamı Oylu Bey, Bolu'ya gelir. Kar Vezir'in nişanlısının kaçırıldığını duyunca Köroğlu'nun peşine düşer. Oylu Bey, Mert ve dürüst biridir. Çamlıbel'e vardığında Köroğlu'nun Bolu Beyi'nin bahsettiği gibi kötü biri olmadığı ve Hüsn-ü Bala'nın Kara Vezir'i istemediğini duyunca Bolu'ya geri döner. Bolu Beyi, buna çok kızar ve Oylu'yu zindana attırır. Bu arada Çamlıbel'de düğün kurulur. Ancak Cidalı düğüne gelin kılığında erkekler getirerek Hüsn-ü Bala'yı kaçıır. Bunun üzerine Köroğlu Bolu'ya sefere çıkar. Bolu Beyi'ni ve adamlarını bozguna uğratarak, sevgilisini alır. Bolu Beyi'ni de öldürür. Bu arada Oylu Bey, silahla vurularak, öldürülür.

C. Köroğlu Filminde Toplumsal/Fiziksel Uzam

Filmde, Köroğlu'nun yaşadığı dönem olan 16. yy. sonu 17. yy. başında Osmanlı'da ki devlet düzeni ilişkin görüntüler verilmektedir. Merkezden Bolu'ya atanan bir Bey'in devlet otoritesinin dışına çıkarak, Padişah'ın fermanıyla değil, kendi isteklerine göre, Bolu'da kurduğu düzeni görüyoruz.

Filmde, Bolu Beyi'nin sarayında ihtişamlı, rahat bir yaşam sürerken, diğer yanda Bolu Beyi tarafından alınan ağır vergilerle kötü şartlarda yaşayan hatta ödeyemedikleri vergiler yüzünden köylerinden sürülen köylüler, görünüyor.

Bolu'da ki şehir yaşamının yanında köylülerin yaşadığı kırsal alanlar, Köroğlu'nun Çamlıbel'e çıkışıyla bir eşkiyanın ya da otoriteye başkaldıran birinin yaşamına uygun dağ şartlarında, vahşi ve iptidai bir mağaradaki yaşamı görüyoruz.

Dönemin toplumsal yapısına uygun olarak kurulan dekorlarda, örneğin Hüsnü Bala'nın Köroğlu'nu ilk defa kafes arkasından görmesi, yine gelin hamamına giderken geçtiği yerlerde bulunan erkeklerin arkalarını dönmeleri emredilerek bakmamalarının sağlanması, kadınlar ve erkeklerin arasındaki çevrenin dini baskısıyla oluşan, tutuculuğu yansıtmaktadır.

D. Köroğlu Filminin İçerik Analizi Yöntemiyle Filmin Söylemi

“Metin çözümlemelerinde, anlam ve tümce yapılarına bağlı ya da ilişkin çözümleme yöntemlerinde metni tümüyle tüketme hem kendi içinde hem de kendi dışında çözümleme yöntemidir. Çomak, metinleri yalnızca dilbilimsel yöntemle çözümlemeye (metnin yapısal örgüsü) yönelmeyip, metni çevreleyen dış gerçeklerin oluşturduğu toplumsal-ekinsel-siyasal

çerçeve örgüsü içerisinde ele almaktadır. Çomak, metinleri hem kendi içinde hem de kendi dışında çözümlemeyi önermektedir.”

Çomak, metinde sonsuz sayıdaki karşıtlıkları keyfi olarak saptamakta ve ayrıştırmaya gitmektedir. Bu çalışmamızda film içerik analizimizi, Çomak’ın metin içerik çözümlemesine dayandırıyoruz.

Filmde görünen söylemle metinsel söylemin örtüşüp örtüşmediğini araştırmak için içerik analizine yönelinmiştir. Bu amaçla içerik analiz yöntemlerinden Nebahat Akgün Çomak’ın yöntemine dayandırılmıştır.

Bu çözümlememizde filmde görünen söylem ile metinsel söylemin aynı olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁵⁴

Köroğlu İle Bolu Beyi’nin Karşıtlıkları

Erkeksiliğin Zıtlanmış Görüntüleri	Köroğlu	Bolu Beyi
Konum	Köroğlu, iki kimlikle karşımıza çıkmaktadır. 1. Saz şairi 2. Destan kahramanı	Adaletsiz bir bey olarak bilinmektedir. Acımasız ve zalimdir. Zenginlerin ve güçlülerin yanında

¹⁵⁴ Nebahat Akgün Çomak, “Piano’da Düzgüler ve Söylem Karşıtlıkları”, 25. Kare, S. 19, İstanbul, 1997

	Köroğlu, 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Celali isyanlarında adı geçen bir eşkıya olarak bilinmektedir. Köroğlu, “Köroğlu” ismini; gözlerine mil çekilen babasının intikamını almak ve körün oğlu olarak isimlendirilen ve sonradan Köroğlu’na dönüşen ismi; Adımı soruşsan bil, Rövşen olu, Atadan, babadan, cinsim Köroğlu Bu mısralar ile bu adın ona babasının gözlerine mil çekilmesinden dolayı verilmediğini göstermektedir.	olup, yoksulları ezip, haksız yere cezalandırmaktadır.
--	--	---

Köroğlu, gözlerine mil çekilen babasının intikamını almak, yoksul halkı sömüren ezen beyleri kendi kanun ve kurallarına göre cezalandırmak ve soyup topladıklarını da yoksul insanlara dağıtmak için dağa çıkan bir destan kahramanıdır.

Bir başka yourma göre ise; Köroğlu'nun, babadan gelme bir bey oğlu olduğu söylenmektedir. Halkını adaletle idare eden yiğit bir hükümdardır.

Köroğlu'nun, asıl adı Ruşen'dir. Teke kabilesindendir. Babası Mirza Sarraf, Türkistan Padişahı Murad'ın at sürülerini idare eden kişidir.

Doğallık	Yakışıklı, yiğit, cesurdur. Gözlerine mil çekilen babasının intikamını almaya yemin etmiştir. Yoksul halkı sömüren, beyleri bezirganları cezalandırmaktadır. Zenginlerden topladıklarını, yoksul halka dağıtmaktadır. Köroğlu bu yönü eli de yardımsever ve koruyucudur. Saz şairidir. Duygusaldır. Yer yer romantik öğeler görülmektedir.	Kaba, sert ve zalimdir. Yoksul halkı ezen, padişahın emirve buyrukların hiçe sayan bir Bey'dir.
Cinsellik	Yakışıklı, yiğit bir delikanlıdır. Bir anlatıya göre ise; Hoca Yakup. Bu, Köroğlu'na, Urfa'da görüp aşık	Kaba, sert görünümlü bir kişidir.

	olduğu kasap oğlunun resmini hediye ediyor. Köroğlu’da derhal bu gence aşık oluyor.	
Şiddet	Duygusal ve yardımsever bir kişiliğe sahiptir. Kötüleri cezalandırır. İyilerin ve yoksulların yanındadır.	Köroğlu’nun babası iki ya da bir kısradı Padişaha hediye eder. Görünüşte çok kötü olan bu kısradı (kısrakları) padişah beğenmez ve kendisi ile alay edildiğini düşünür. Aslında bu atın dünyada eşi benzeri yoktur. Padişah, Köroğlu’nun babasının gözlerine mil çekilmesini ister.
Egemenlik	Gözlerine mil çekilen babasının intikamını almak, halkı sömüren beyleri cezalandırmak ve varsılları, bezirganları soyup topladığı parayı, yoksullara dağıtmak	Her şeye (toprak, ganimet, para) sahip olmak ve iktidar hırsı ile dolu bir kişiliğe sahiptir.

	için uğraşan bir kişiliğe sahiptir.	
Ataerkillik	Köroğlu (ismi Ruşen), Teke kabilesindendir. Babası Mirza Sarraf Türkistan padişahı Murad'ın at sürülerini idare etmektedir. Ataerkil aile yapısı görülmektedir.	Bolu Beyi'nin yönetimi ve idaresi ataerkil yapısının tüm özelliklerini taşımaktadır.

E. Köroğlu Filminin Kurduğu Dünyaya Bakışı

“Köroğlu” filminin ana teması 16. yy. sonu veya 17. yy. başlarında ortaya çıkan Köroğlu'nun iktidarın sahibi olan Bolu Beyi'ne başkaldırısı ve Bolu Beyi'yle olan çatışmasıdır. Köroğlu, beylere, paşalara meydan okuyan, onları titreten bir kuvvet olarak görünür. Beyin zulmünden kaçanlar ona sığınır. Bolu Beyi'nin padişahın buyruklarına karşı kendi hırs ve ihtiraslarına göre idaresine , Köroğlu, karşı koyarak, adalet dağıtan bir hakim olarak görünür. Köroğlu'nun karşı koyuşu feodal düzene karşıdır. Köroğlu, bir eşkıya olmasına rağmen güçsüzlere karşı iyi davranışı ona tam bir eşkıya dememizi zorlaştırır.

Bu filmsel anlatıda görüntüler, oyuncular, mekanlar gerçek dünyaya uygundur. Destanlardaki olağanüstülöklere pek rastlanmıyor.

Filmin yönetmeninin, ataerkil kuralların geçerli olduğu Türk toplumuna aykırı gelmeyen cinsiyetçi yaşam tarzının sivriliklerini yumuşatan bunun yanında erkek seyirciye hitap eden görüntölere yer veren bir bakış açısı vardır.

Yönetmen Atıf Yılmaz'la yaptığımız görüşmede ve araştırmamızda, Köroğlu'nun sürekli yanında olan Ayvaz'a, Köroğlu'nun aslında aşık olarak kaçırdığı bir delikanlı olarak rastlıyoruz. Buna rağmen topladığımız belgelerde Köroğlu için eşcinsel sıfatı kullanılmamıştır. Yılmaz, toplumun tepkisinden çekindikleri için filmde Ayvaz karakterini küçük bir çocuk olarak tanımladıklarını anlatır. Filmin başarısı için, izlerkitlenin filmde temsil edilen dünyayı kabullenmesi gerekir, filmin ideolojisinin kendi yaşam pratiklerine uygunluğu derecesinde izlerkitle bunu onaylar.

Köroğlu'nun Hüsn-ü Bala'yı hamamdan kaçırma sahnesinde, Köroğlu, hamamın tepesinden kadınları gözetler. Köroğlu, hamamın içine atladığında yarı çıplak kadınların kaçışması, erkek seyirciye yönelik bir erotizm sunmaktadır. Bu, Türk sinemasının içinde bulunduğu tutucu ortama rağmen, erkek seyirciyi çekmeye yönelik ticari bir yaklaşımdır. Ataerkil bir bakış açısının egemen olduğu filmde, kadın tamamen cinsel kimliğiyle görölmektedir. Filmsel anlatı, ataerkil bir bakış açısına olanak verecek anlatısal ögeler kullanmıştır.

SONUÇ

“TÜRK SİNEMASINDA DESTAN FİLMLERİ ve BİR UYGULAMA ÖRNEĞİ OLARAK KÖROĞLU FİLMİ” adlı tez çalışmamızda destanların ilk çağlardan günümüze değin anlatısal olarak sunulan, kahramanlık öyküleri olarak görülmektedir. Biz çalışmamızda, insanoğlunun bu anlatılarının yine bir anlatı biçimi olan sinemayla örtüşüp ya da örtüşmediği üzerinde durduk. Sinemanın destanların ne derece etkisinde kalarak yapıtlar verdiğini araştırmaya çalıştık.

Tezimizin, ilk bölümünde genel olarak destanı ve destanların sanata yansımalarını ele aldık. Destan kavramını açıklarken çeşitli edebiyatçılardan yola çıkarak destanın kelime anlamı üzerinde durduk ve destana anlamca yakın olan efsane ve masal kelimelerinin anlamlarına giderek arada bir fark olup olmadığını açığa çıkarmaya çalıştık. Gördük ki; destan ve efsane kavramı birbirine pek yakın ve aynı anlamlarda kullanıldığı da oluyor. Batı dillerinde ki “legende” ve “epope” kelimelerine Türkçe’de “destan” kelimesiyle karşılık bulunmuştur. Bazı yerlerde, “legende” efsane, “epope” destan olarak tanımlanmıştır.

Destanlar, ulusların yazı öncesi çağlarında dünyanın ve insanoğlunun yaratılışını, ulusların oluşumlarını ve oluşumları sırasında başlarından geçen büyük savaşlar, göçler gibi olayları ve bu olaylardaki kahramanlıkları anlatan, gerçeğe düş gücünün birleştiği manzum eserlerdir. Efsane

tanımında da bu tanımdan yararlanabiliriz. Fakat efsaneler genelde insanların sebebini bilmediği olaylar, özellikle de doğa olaylarını açıklayan inanışlarıdır. Masal ise tamamen uydurmadır. Ancak, destan ve efsanelerin zaman zaman masal gibi anlatılmaları, bu iki kavramı masala da yaklaştırmaktadır.

Tanımı belirledikten sonra, bu kavramların özelliklerini ortaya koyduk.. Hangi noktalarda ayrıldıklarını ve birleştiklerini ortaya koyduk.

Destanların kökenine indiğimizde ve hangi şartlarda oluştuklarına baktığımızda gördük ki; tarihinde savaşların, ülke kuruşların, büyük doğal afetlerin olduğu, uzun yıllar hüküm süren, köklü devletlerde destanların daha çok oluştuğunu saptadık. İlk destanlardan Eski Yunan, Roma, Avrupa, Asya ve Türk destanlarına kadar en bilinen destanları inceledik. Bu incelememizde, destanların konularının, gerçektende savaşlar, ülke kuruşlar, büyük afetler ve çok eski çağlarda yaşayan insanların kendileri ve doğa olaylarının oluşumuna ilişkin bulduğu yanıtlardan oluştuğunu saptadık..

İkinci bölümün, ilk kısmında destanların edebiyat ve güzel sanatlara ilham vererek bir çok eserin oluşumunda rol oynadığını belirledik. Bu yapıtların yalnızca bu destanların konularını işleyen eserler değil aynı zamanda destan kahramanlarını da destan konusuna bağlı kalmaksızın konu edindiklerini saptadık. Türk Sinemasına baktığımızda destan filmlerinin bir dönem çekildiğini görüyoruz. Atıf Yılmaz'a o dönem neden bu filmlerin çekildiğini sorduk, ancak doyurucu bir cevap alamadık, fakat destan filmlerinin, popüler filmlerin özelliklerini taşıdığını düşünecek olursak o

dönemde bu filmlerin seyirci çekmeye yönelik, ticari filmler olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

İkinci bölümün ikinci kısmında bir uygulama örneği olarak aldığımız Köroğlu Destanı'nın yazındaki yerini irdelemeye çalıştık. İlk olarak kimliği hakkında değişik görüşler bulunan Köroğlu'nun, kimliğini belirlemeye çalıştık. Köroğlu'nun yazında en çok kullanılan destan kahramanı olduğun saptadık. Ardından Köroğlu Destanı hakkında en kapsamlı araştırma yapan Pertev Naili Boratav'ın Chodzko'dan aldığı destan metnini esas aldık. Bu bölümün sonunda metindeki destani motiflerden söz ettik. Destandaki; “at”, “su”, “kılıç” motiflerinin Türklerin için önemini ve destanların hemen hepsinde kullanılan motifler olarak gördük. Kılıç motifine gönderge olarak; “Tüfek icat oldu, mertlik bozuldu” Köroğlu)

İkinci bölümün ilk kısmında sinemada destanları konu alan filmleri araştırdık. Burada, destan filmlerinin olay örgüsü, kahramanlar, çevre gibi özelliklerinden bahsederek, destan filmlerinin konumunu saptamaya çalıştık. Ancak destan filmlerinin sinemada özel bir yeri olmadığı ya da bir film türüne dahil edilmediği için destan filmler hakkında şimdiye kadar herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Bu nedenle bu filmlerin özelliklerini, destanları konu alan filmleri inceleyerek, çıkartmaya çalıştık. Yalnızca Alim Şerif Onaran, destan filmlerini bir tür olarak kabul etmiş ve western filmlerini de, Amerikan halkının varoluş destanını anlattığı için, destan filmi kabul ederek ortaya destan türü diye bir kavram atmıştır. Hatta western türünü, ayrı bir tür olarak değil destan türünün içine dahil etmiştir. Araştırmamızda bizde saptadık ki, destan filmleri olay örgüsü, karakter, çevre gibi özellikleriyle western filmleriyle benzerlik taşımaktadır.

İkinci bölümde, dünya sinemasında çekilen destan filmlerinden örneklere yer verdik, dünya sinemasında destan filmleri diye bir kavramın oluşmadığı destan konularından etkilenererek çekilen destan filmlerinin de tarihi filmler kapsamına alındığını saptadık. Türk sinemasında çekilen destan filmlerinin saptadık.

Bu bölümün son maddesinde bir destan filmi olan “Köroğlu”nu uygulama örneği olarak ve çözümlemesine gittik. Burada filmdeki metinle, esas metin arasındaki farklılıkları inceledik. Bu iki metin arasında bazı farklılıklar olduğunu filme aktarılan konuda esas metinden farklı yönler olduğunu saptadık. Filmdeki karakterleri, esas alırken filmin toplumsal/fiziksel uzamı irdelenerek, film kurduğu dünyaya nasıl bakıyor sorusuna yanıt verilmeye çalışıldı ayrıca filmin söylem çözümlemesinde içerik analizi yöntemiyle karşıtlıklar aranarak, yeniden söyleme gidilmiştir. Bu söylemdeki sonsuz sayıdaki karşıtlıklar keyfi olarak saptanmış ve araştırmaya gidilmiştir.

Filmde, Köroğlu Destanı’nda görünen söylemle metinsel söylemin aynı düzlemde olduğu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

AKALIN, L. Sami, Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1980.

ALEMDAR, Korkmaz, ERDOĞAN, İrfan, Popüler Kültür ve İletişim, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994.

ANA BRITANNICA, C.7, Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünleri Pazarlama, İstanbul, 1992.

BANARLI, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

BETTELHEIM, Bruno, “Masal-Mit İyimserlik-Kötümserlik”, Kuram, Kitap 6, Eylül 1994.

BİRDOĞAN, Nejat, Köroğlu Bir Toplumsal Direnişin Destanı, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1996.

BORATAV, Pertev Naili, “Köroğlu Kimdir?”, Yurt ve Dünya, S.20, Ankara, Ağustos 1942.

BORATAV, Pertev Naili, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.

BORATAV, Pertev Naili, Folklor ve Edebiyat 2, Adam Yayınları, İstanbul, 1991.

BORATAV, Pertev Naili, Köroğlu Destanı, Adam Yayıncılık A.Ş., Kasım 1984.

CANİP, Ali, Epope(Epopée), Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.

ELIADE, Mircea, “Sözlü Yazın”, Kuram, Kitap 6, Eylül 1994.

ERHAT, Azra, Mitoloji Sözlüğü, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.

ESEN, Ahmet Şükrü, Anadolu Destanları, Kültür Bakanlığı Yayınları/1305, Acar Matbaacılık, İstanbul, 1991.

GÜNDEŞ, Simten, Belgesel Filmin Yapısal Gelişimi ve Türkiye’ye Yansıması, Der Yayınları, İstanbul, 1991.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, Felsefe Ansiklopedisi, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, Felsefe Ansiklopedisi, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, Türk Dili Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

KARAALIOĞLU, Seyit Kemal, Türk Edebiyatı Tarihi, Inkılap ve Aka Kitabevleri, 1 Basım, İstanbul, 1973.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, “Köroğlu’nun Şahsiyeti”, Folklor Postası, C. 2, S. 18, 1946.

KÖKLÜGİLLER, Ahmet, Türkçe Edebiyat Sözlüğü, Hür Yayınevi, İstanbul, 1974.

LATIN DICTIONARY, Collins, London and Glasgow, 1957.

MEYDAN LAROUSSE, “destan”, C.3, İstanbul, 1970.

MUTLU, Erol, İletişim Sözlüğü, Ark Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 1994.

MUTLUAY, Rauf, 100 Soruda Edebiyat Bilgileri, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1977.

ONARAN, Alim Şerif, Sinemaya Giriş, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986.

ÖZKIRIMLI, Atilla, “Köroğlu hem saz şairi, hem de “adaleti sağlayan” bir efsane kahramanıdır”, Milliyet Sanat Dergisi, S. 163, 19 Aralık 1975.

ÖZKIRIMLI, Atilla, Açıklamalı Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Altın Kitaplar, İstanbul, 1991.

ÖZKIRIMLI, Atilla, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, C.2, Cem Yayınevi.

ÖZÖN, Nijat, 100 Soruda Sinema Sanatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.

ÖZÖN, Nijat, 100 Soruda Sinema Sanatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Ekim, 1990.

ÖZTELLİ, Cahit, Köroğlu ve Dadaloğlu, Varlık Yayınları A.Ş., İstanbul 1982.

ÖZTÜRK, Ruken, “Bir Mit, Bir Arketip ve Bir Film: Odysseea’nın Bakışı”, Sinema Yazıları, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1997.

RİFAT, Mehmet, “Masallara Yaklaşım Biçimleri”, Kuram, Kitap 6, Eylül 1994.

ROTHA, Paul, Sinema Tarihi (çev. İbrahim Şener), Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1991.

SEPETÇİOĞLU, M. Necati, Karşılaştırmalı Türk Destanları, Akran Yayıncılık, İstanbul, 1990.

SKLAR, Robert, “Epic Films”, An International History of the Medium, Harry N. Abrams, Inc. Publishers, Japonya, 1995.

SÜMER, Faruk, “Belgelerle Köroğlu’nun Tarihi Kişiliği:...”, Milliyet Sanat Dergisi, S. 163, 1975.

TOGAN, Zeki Velidi, “Köroğlu Destanı’nın bazı eski rivayetlerine dair”,
Türk Yurdu, C. V/7, S. 322225, İstanbul, Temmuz 1996.

TÜRKÇE SÖZLÜK, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk
Dil Kurumu, Milliyet Tesisleri, İstanbul, 1992.

VINCENTI, Giorgio, Sinemanın Yüz Yılı (çev. Engin Ayça), Evrensel
Kültür Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul, 1993.

YILDIRIM, Dursun, Köroğlu Semineri Bildirileri, Başbakanlık Basımevi,
Ankara, 1983.

